

CSO METER

Assessing the civil
society environment in the
Eastern Partnership countries

Armenia

YEREVAN, 2019

Authors: Anush Hakobyan, Tatevik Margaryan (Transparency International Anticorruption Center)

Advisory Group: Lusine Hakobyan, Nune Pepanyan, Avetik Ishkhanyan, Line Urban, Anna Avagyan, Olga Azatyan, Arpine Hakobyan

The mission of Transparency International Anticorruption Center (TIAC) is to promote good governance in Armenia by reducing corruption and strengthening democracy. The goals of the organization are: (1) to support effective anti-corruption policy and transparent and accountable governance; (2) to support the holding of free, fair and transparent elections and the establishment of an electoral institute; (3) to promote reasonable, transparent and accountable public resource management, including the management of state and community property and financial resources; (4) to foster democratic processes, including the protection of human rights and public participation in governance. TIAC pursues cooperation with government institutions on initiatives which promise positive impact on ongoing reforms or promote new policies, and advocates against government decisions or actions that clearly threaten good governance.

European Center for Not-for-Profit Law (ECNL) is a leading European resource and research center in the field of policies and laws affecting civil society. ECNL supports the creation of environments where people can organize freely, jointly shape and contribute to the development of societies. ECNL's activities help build conditions that enable civil society organisations to operate independently, be financially sustainable, have strong governance, engage in policy and mobilize public support. Beyond shaping policies, advocating for enabling environment for civil society, ECNL empowers local stakeholders, monitors implementation of tools and mechanisms, and creates knowledge base, through research and analysis.

Copyright © 2019 by ECNL and Transparency International Anticorruption Center. All rights reserved.

This document has been produced within the framework of the Action "Monitoring Progress, Empowering Action", implemented with the financial assistance of the European Union. The contents of this document are the sole responsibility of the authors and can under no circumstances be regarded as reflecting the position of the European Union.

TABLE OF **CONTENTS**

I. Executive Summary	3
II. Introduction	6
III. Context & Background	8
IV. Key Findings on Enabling Environment	11
4.1 Freedom of Association	11
4.2 Equal treatment	18
4.3 Access to funding	21
4.4 Freedom of Peaceful Assembly	23
4.5 Right to Participation in Decision-Making	27
4.6 Freedom of Expression	35
4.7 Right to Privacy	38
4.8 State Duty to Protect	39
4.9 State Support	43
4.10 State-CSO cooperation	49
V. Conclusions & Recommendations	53
VI. Annexes	55
6.1. Annex 1 - Sources of Information	55

ABBREVIATIONS

CSO	Civil Society Organisation
EU	European Union
FGD	Focus Group discussion
GDP	Gross Domestic Product
LGBT	Lesbian, gay, bisexual, transgender community
LLC	Limited Liability Company
LSGB	Local self-government body
NA	National Assembly
OSF	Open Society Foundations
RA	Republic of Armenia
SRC	State Revenue Committee
TIAC	Transparency International Anticorruption Center
UN	United Nations
USAID	United States Agency for International Development
VAT	Value Added Tax

I. EXECUTIVE SUMMARY

This report presents the findings of the pilot research conducted by CSO Meter methodology to assess enabling environment for CSOs. CSO Meter is a tool developed to assess the civil society environment in Eastern Partnership countries. It consists of a set of standards and indicators in 10 different areas that measure both law and practice. CSO Meter was developed within the framework of the “Monitoring Progress, Empowering Action” project funded by the European Union and implemented by the European Center for Not-for-Profit Law and a group of non-governmental organisations from the Eastern Partnership countries. Transparency International Anticorruption Center (TIAC) is the project partner in Armenia.

The research methods include analysis of legal acts, available researches and other documents and materials, focus group discussions (FGDs) with participation of CSOs, expert interviews and CSO online survey.

The report covers the most significant findings related to the indicators in 10 areas of CSO enabling environment. It also focuses on key problematic issues to serve as a starting point for further advocacy initiatives.

Armenia has overcome major political changes in 2018, when mass anti-governmental protests in April 2018 resulted in the election of a new prime minister and changes in governmental cabinet, further leading to early parliamentary elections. These political changes were referred to as “Velvet Revolution” and brought some improvements in freedom of speech, freedom of assembly, free elections and fight against corruption. CSOs and informal civic groups took an active role in 2018 protests and have been subsequently involved in consultation with the government and monitoring of snap parliamentary elections. Many civil society activists were further involved in the composition of the new government or elected as parliament members.

There are more than 5,000 CSOs in Armenia, including public organisations and foundations. According to expert assessments, about 20% of them are active. Financial sustainability is one of the main challenges faced by Armenian CSOs, as they are largely dependent on international donor funding, with limited local funding sources. CSOs’ organisational capacities are improving, and there is an increasing number of CSOs setting internal regulations and initiating strategic planning. Few CSOs demonstrate transparency in their practices, which contributes to the low level of trust toward CSOs by the general public. Another reason for the low level of trust are the widely disseminated stereotypes of CSOs as “grant-chasing” organisations following foreign agenda and harming traditional values.

Legal regulations in the area of freedom of association are generally favourable for CSOs. CSOs can operate without necessity to register, while the registration procedure is not expensive and takes up to 15 days. Online registration is not possible for CSOs, but since 2018 there is a possibility to deliver registration documentation through regional offices of the State Register. Some issues related to registration process are noted, including requirements to revise minor mistakes, such as typos, missing punctuation marks, or requirement to stand-

ardise the charter text in accordance with the exemplary sample of charter defined by the government. Among other issues, need for clarification of the scope of government oversight for CSOs has been identified in the area of Freedom of Association.

CSOs face discriminatory treatment in the registration process as well as when engaging in entrepreneurial activity in comparison to business entities. The registration fees are higher for CSOs, registration takes longer time, and tax regulation is less favourable for CSO entrepreneurial activities. On the other hand, CSOs face less tax checks and inspections as compared to companies. There is no explicit discrimination among the CSOs, though some CSOs note different treatment related to state funding practices and participation in decision making.

CSOs have access to various sources of funding, including public fundraising, international grants, private donations and state funding. Lack of state funding transparency and clear criteria have been highlighted among remaining challenges in this area. Although direct entrepreneurial activities have been allowed with legislative amendments, CSOs noted that there is a lack of sufficient incentives for starting economic activities. In addition, CSOs funded by specific international organisations face criticism and labelling by some groups of society.

As to the freedom of peaceful assembly, the legislation in this area is enabling and the practice has improved after the change in the government in May 2018. However, during the 2018 revolution and the preceding years many cases of police violence, pressure, unjustified interference, detention and unlawful use of police force and special means have been reported. The key problematic issues to consider in this area are obstacles for LGBT community representatives to exercise their right to peaceful assembly, discretionary inventions by police and insufficient efforts applied to effectively investigate police violations and hold police officers accountable.

There are a number of legal provisions and platforms for CSO participation in the decision-making process, including compulsory public discussion of draft laws, public councils adjunct to ministries, opportunities for public hearings, and joint working groups established in different areas. The Law on Local Self-Government also provides ample opportunities for public participation in community management. The problems in this area are related to the law enforcement and the effectiveness of public participation, as according to research participants, discussions and participatory platforms may be “formalistic” in nature.

Freedom of speech in Armenia does not face significant restrictions in present, unlike the pre-revolutionary period, when human rights defenders have been pressured for sharp criticisms. At the same time, public intolerance trends are observed, and the hate speech, which has significantly increased in social networks and spreads through the mass media, is not clearly regulated by law, nor adequately penalized. Issues in this area are reported also in terms of legislative regulations of the broadcast media and the constraint on the expression of opinion which is still observed in small communities.

The right to privacy is generally protected by law and in practice, although incidents of personal data leakage occur. Meanwhile, the protection from third-party attacks by the state is still faulty especially for organisations and human right defenders protecting the rights of LGBT representatives, women and religious minorities. Moreover, some government officials

themselves demonstrate instances of hate speech and discriminatory approach towards the above-mentioned groups.

CSOs receive regular financial support from state and community budgets. As a rule, the procedures and the results of funding are not transparent and publicly accessible. Currently, there is an ongoing process to improve transparency of state support and introduce competitive procedures. CSOs may receive some tax benefits for charitable projects, but in general the available tax benefits for CSOs are insufficient. CSOs do not face obstacles when using volunteer work, though there are no policies or regulations promoting volunteerism.

There is no specific strategy or policy on state-CSO cooperation. The Concept on CSO Institutional and Legislative Changes developed several years ago was partially implemented through legislative changes. The main institutional mechanisms of State-CSO cooperation are the Public Council and various councils adjunct to ministries and regional administrations, as well as sectoral working groups. The effectiveness of these bodies varies depending on the level of CSOs' pro-activeness and skills, on one side, and the attitude of responsible officials – on the other.

II. INTRODUCTION

What is the CSO Meter?

The CSO Meter is a tool developed to support the regular and consistent monitoring and assessment of the environment in which civil society organizations (CSOs) operate in the Eastern Partnership countries. It consists of a set of standards and indicators in 10 different areas to measure both law and practice. It is based on a review of international standards and best regulatory practices.

The CSO Meter was developed through a highly consultative and collaborative process, supported by the European Center for Not-for-Profit Law (ECNL). It was co-drafted by a core group of local experts and consulted in three rounds with 807 CSOs across the region. A local partner in each of the six Eastern Partnership countries supported the process - Transparency International Anti-Corruption Center (Armenia); MG Consulting LLC (Azerbaijan); Assembly of Pro-Democratic NGOs in collaboration with Legal Transformation Center (Belarus); Civil Society Institute (Georgia); Promo-Lex Association (Moldova); Ukrainian Center for Independent Political Research (Ukraine).

What are the key elements of an enabling environment for CSOs?

For the purposes of the tool, the term “CSO” is used to define voluntary self-governing bodies or organisations established to pursue the non-profit-making objectives of their founders or members. CSOs encompass bodies or organisations established both by individual persons (natural or legal) and by groups of such persons. They can be either membership or non-membership based. CSOs can be either informal bodies or organisations, which have legal personality. They may include, for example, associations, foundations, nonprofit companies and other forms that meet the above criteria. The CSO Meter does not consider the environment for political parties, religious organisations or trade unions.

The CSO Meter is split in two main parts:

- Fundamental rights and freedoms are essential for the existence of civil society and include: (1) freedom of association, (2) equal treatment, (3) access to funding, (4) freedom of peaceful assembly, (5) right to participation in decision-making, (6), freedom of expression, (7) right to privacy and (8) state duty to protect.
- Necessary conditions ensure additional support for the development of civil society (though their existence without fundamental rights and freedoms is not sufficient to ensure an enabling environment) and include: (1) state support and (2) state-CSO cooperation.

How was the report developed?

The report is prepared by the local partner of the project in Armenia – Transparency International Anticorruption Center (TIAC), following a joint methodology for all six Eastern Part-

nership countries. The process has included data collection (through an online survey, focus groups, interviews, desktop research) and analysis of the collected information. In total, eight interviews were conducted with sector experts, four FGDs organised with participation of 33 regional and 8 Yerevan-based CSOs, and 94 answers collected through the online survey, including from 86 public organisations, 6 foundations and 2 informal initiatives.

The development of the report has been monitored by an Advisory Board that consists of representatives of key local stakeholders to ensure that the findings and recommendations reflect the overall situation in the country. The draft report was discussed on a public presentation in October 2019, where the main findings and recommendations were endorsed by participants and additional recommendations incorporated further in the final version of the report.

The report reviews the 30 standards that are part of the CSO Meter and provides recommendations for improvement in each of the 10 areas covered. It also outlines the most important findings and recommendations in the end. The recommendations could serve as a basis for future reforms that the government can undertake to improve the environment for civil society in Armenia.

The authors would like to extend their gratitude to all those who contributed to the report, including the representatives of European Center for Not-for-Profit Law, especially Eszter Hartay and Luben Panov, other project partners, participants of FGDs and interviewed experts, and members of the Advisory Group, in particular Lusine Hakobyan, Nune Pepanyan, Avetik Ishkhanyan and others.

III. CONTEXT & BACKGROUND

Basic data about the country

Capital: Yerevan

Population: 2,951,776 (2018)¹

GDP per capita: \$4,212.071 (2018)²

Freedom in the World: 44/100 (Partly Free)³

World Press Freedom Index: 28.98⁴

Number of CSOs: 4,374 public organizations, 1,134 foundations⁵

Overall situation and state of civil society

Armenia experienced major political changes in 2018. Under constitutional amendments approved by referendum in late 2015, the country fully transformed from a semi-presidential republic to a parliamentary republic in April 2018, when president Serzh Sargsyan completed his term. The position of the leader of the executive branch of government was shifted to the prime minister, and Sargsyan was nominated to the post by the ruling Republican Party of Armenia as the only candidate.

Sargsyan's nomination and further election by the parliament sparked mass anti-government protests, which ultimately forced his resignation. Nikol Pashinyan, an opposition parliament member who led the protests, was elected prime minister in May 2018 and formed a government cabinet composed of representatives of various opposition parties. However, the Republican Party continued to dominate the parliament until December 2018, when snap elections were held.

The elections saw the My Step Alliance, led by the prime minister's party "Civil Contract", win over 70 % of vote. It remains the dominant fraction in parliament, along with "Bright Armenia" and "Prosperous Armenia" parties. The members of previous ruling coalition, Republican Party and Armenian Revolutionary Federation, participated in the elections but did not reach the necessary threshold of votes to be represented in parliament. The elections in December 2018 were assessed by international organisations and local civil society organisations as much freer and fairer than previous elections.

Before the political changes in 2018 – widely known as Velvet Revolution – it was reported that

1 The World Bank, <https://data.worldbank.org/country/armenia>

2 The World Bank, <https://data.worldbank.org/country/armenia>

3 Freedom House, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018>

4 World Press Freedom Index, <https://rsf.org/en/ranking>

5 Statistics of organizations registered with MoJ State Registry of Legal Persons, 01.04.2019, <http://moj.am/legal/view/article/1224/>

democratic institutions were in decline in Armenia, mostly due to the consolidation of power by the authoritarian regime and a lack of political will to combat systemic corruption.⁶ However, the situation improved after the revolution. Freedom House's Freedom in the World 2019 report cited improvements in a number of categories, including electoral processes, political pluralism and participation, and freedom of assembly.⁷

Freedom of the media was ranked as “not free” in Freedom House's Freedom of the Press 2017 report, while Internet freedom 2017 was ranked as “free”.⁸ As of 2019, most independent and investigative journalists operate online, while print and broadcast outlets are affiliated with political or larger commercial interests.⁹ Several incidents of police violence towards media representatives were reported in 2015-2016, as well as during the protests in 2018. Most of these incidents have yet to be properly investigated.

Freedom of expression is generally assessed as improved after the Velvet revolution, though some incidents of violations against media took place.¹⁰ Freedom House's 2018 Freedom on the Net reports that Internet freedom in Armenia improved after citizens effectively used social media platforms, communication apps, and live streaming to engender political change in April 2018.¹¹ At the same time, hate speech has become widely spread in media, raising concerns of CSOs and media professionals.

There are more than 5,000 CSOs in Armenia, including public organisations and foundations. According to assessments, about 20% of them are active.¹² In 2017, important legislative amendments affecting public organizations entered into force. Positive changes included the removal of a ban on entrepreneurial activities; the allowance of more flexibility in governance structures; new regulations for volunteers; and a provision that allows environmental organisations to represent their constituents' interests on environmental issues in court.¹³ CSOs and informal civic groups played an active role in the 2018 protests, as well as in subsequent consultations with the government and in monitoring snap parliamentary elections. Many civil society activists were further involved in the composition of the new government or elected as members of parliament.

According to USAID CSO Sustainability Index, financial sustainability of CSOs is the main challenge faced by Armenian CSOs, which are largely dependent on donor funding.¹⁴ Local funding sources are limited, though in recent years CSOs have increasingly made use of business funding and crowdfunding.

CSOs' organisational capacities are steadily improving, mostly due to a number of donor-funded capacity building programs. More CSOs understand the necessity of internal regula-

6 Nations in Transit 2018: Armenia, Freedom House

7 Freedom in the World 2019: Armenia, Freedom House

8 Freedom of the Press 2017: Armenia, Freedom House

9 Freedom in the World 2019: Armenia, Freedom House

10 2018 Annual Report of CPFE on the Situation with Freedom of Expression and Violations of Rights of Journalists and Media in Armenia, Committee to Protect Freedom of Expression, 2019

11 Freedom on the Net 2018: Armenia, Freedom House

12 2017 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia, September 2018

13 RA Law on Public Organisations, 16.12.2016

14 2017 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia, September 2018

tions and strategic management, though few apply these concepts in practice. CSOs' linkages with constituencies are limited, as are transparency practices.¹⁵

Generally, there is a low level of trust toward CSOs. According to the Caucasus Barometer survey conducted in 2017 by the Caucasus Research Resource Centers, only 5% of the public fully trusts CSOs, 18% somewhat trust them, and the percentage of those who rather or fully distrust CSOs is 29%.¹⁶ Informal groups often enjoy more public trust due to their responsiveness to community needs, while registered CSOs are associated with the negative stereotypes of “grant-chasing” organisations.

A number of publications and discussions in social media blame CSOs for receiving grants from foreign agencies and following their agenda. CSOs working in gender issues, protecting the rights of sexual and religious minorities as well as dealing with victims of domestic violence are labelled as “harming traditional Armenian values” and often targeted by anti-CSO campaigns and hate speech.

More people have donated to CSOs in recent years, though the culture of giving is generally limited. CSOs and informal groups are most successful in public fundraising for causes like assistance to poor and vulnerable families, sick children, families of fallen soldiers, etc. The usage of crowdfunding platforms is on the rise. CSOs heavily rely on volunteers, especially in case of youth organisations and informal groups. According to the World Giving Index by the Charities Aid Foundation, 15% of surveyed Armenians reported giving donations, while 9% volunteered¹⁷; this is an improvement compared to 2017, when the percentages were 12% and 4% respectively.¹⁸

15 2017 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia, September 2018

16 Caucasus Barometer (CB): Public Perceptions on Political, Social, and Economic issues in the South Caucasus Countries. Some findings from the CRRC 2017 data, December 2017

17 CAF World Giving Index 2018, https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf_wgi2018_report_webnopw_2379a_261018.pdf

18 CAF World Giving Index 2017, https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/cafworldgivingindex2017_2167a_web_210917.pdf?sfvrsn=ed1dac40_10

IV. KEY FINDINGS

ON ENABLING ENVIRONMENT

4.1 Freedom of Association

STANDARD 1: EVERYONE CAN FREELY ESTABLISH, JOIN OR PARTICIPATE IN A CSO

Anyone can establish an association in Armenia, with some limitations for minors which should be represented through their legal representatives. There is no necessity to register as a legal person and there are no restrictions to associate online.

According to the Armenian Constitution, everyone has the right to freedom of association with others. No one should be forced to become a member of any association. Freedom of association may be restricted only by law in order to protect the fundamental rights and freedoms of public security, public order, health or morals or the rights and liberties of others.¹⁹

The establishment and functioning of CSOs is regulated by the Civil Code of Armenia and the laws on public organisations and on foundations. The term “CSO” is not available in Armenian legislation: Instead, “non-governmental” and/or “non-profit organisations” are most commonly used terms. According to RA Civil Code²⁰, non-profit (non-commercial) organisations include public associations and foundations.²¹ At the same time, public associations include several types of organisations such as public organisations, religious organisations, political parties and trade unions. Since the CSO Meter does not cover the environment of political parties, religious organisations or trade unions, then for the purposes of this report, public organisations and foundations are the types of legal entities in Armenia that we will further refer to as “CSOs” having the status of a legal person.

According to the law, a public organisation can be established by two or more individuals or legal entities, while a foundation may be established by one person. Political parties, religious organisations, trade unions, as well as legal entities that are prohibited by law to establish an organisation or to become its member, may not be founders of a public organisation.²² As to individuals, restrictions on membership are imposed for minors – persons under fourteen may become a member of a public organisation at their own will, based on the application of a legal representative, and persons aged fourteen to eighteen may become members of an organisation based on their own application with the written consent of their legal representative.²³ Similarly, minors can found an organisation through their legal representatives. There are no restrictions related to the citizenship, nationality or residency of founders.

CSOs in Armenia can also operate without a necessity to register and obtain a legal entity status. In that case they will not be able to open a bank account or make financial transactions

19 Constitution of the Republic of Armenia, 05.07.1995, amended on 06.12.2015, article 45

20 RA Civil Code, 05.05.1998, Chapter 5: Legal Entities, § 4 Non-Commercial Organisations

21 Before the amendments to the Civil Code, adopted in December 2016 along with a new law “On Public Organisations”, there was another category of non-profit organisations – legal entity unions – defined in the Civil Code. After the amendments, which allowed legal entities to found public organisations along with physical persons, the legal entity unions were to be restructured into public organisations by February 2019 (RA Law on Amendments and Supplements in the RA Civil Code, 16.12.2016, article 6).

22 RA Law on Public Organisations, 16.12.2016, article 10

23 RA Law on Public Organisations, 16.12.2016, article 5

in the name of the organisation. There are many initiative groups formed and operating online, mostly through Facebook groups.

Participants of interviews, FGDs, and online survey respondents did not mention significant barriers to the establishment and membership of CSOs in practice. Some CSO representatives mentioned the restrictions on CSO membership or participation of public servants, police and military forces: although such restrictions are not envisaged by law, there is a certain constraint for them to enter a CSO. Other obstacles that are often mentioned by CSOs are related to the registration process and will be covered under the next standard.

STANDARD 2: THE PROCEDURE TO REGISTER A CSO AS A LEGAL ENTITY IS CLEAR, SIMPLE, QUICK, AND INEXPENSIVE

The registration procedure is clear and quick, although unjustified requirements for revising the CSO charter might take place. There is a need to improve knowledge and attitude of the staff of the regional offices of state register.

Registration of CSOs, as well as other legal entities in Armenia, is carried out by the State Register Agency of Legal Entities of the Ministry of Justice (hereinafter - the State Register). The state registration, re-registration of a public organisation, as well as state registration of the amendments to the Charter, or denial of registration thereof, shall be made not later than within 10 working days after receiving all the necessary documents, and the registration of foundations – no later than within fifteen days. The state fee paid for the registration of foundations and public organisations is 10,000 AMD (about 19 EUR) and for registration of amendments - 5,000 AMD (about 9.5 EUR). FGD participant CSO representatives were generally satisfied with the registration timeframe, whereas some CSO representatives find that the associated fees should be decreased.

The legislation clearly defines the list of documents required for registration and this list is also published on the government's Electronic Register website.²⁴ Although the law "On State Registration of Legal Entities, Separate Subdivisions of Legal Entities, Institutions and Private Entrepreneurs" provides for the possibility of submitting documents online, it is necessary to submit hard copy documents to register a CSO as online registration of CSOs is not accessible yet. Up to spring 2018, it was required to submit the documents directly at the State Register's office located in Yerevan, but since 2018 a possibility of delivering documentation through the regional offices is provided.

The grounds for registration denial are mostly related to cases when organisation's proposed name coincides with the name of another organisation or is not compliant with the law, when there is contradiction between the Charter and the law, and/or inconsistency between the submitted documents and the list envisaged by law. In practice, organisations may face denial due to minor mistakes, such as typos, missing punctuation marks, or non-standard text that differs from the exemplary sample of charter defined by the government. CSOs consider this excessive bureaucracy. It should be noted that the law does not provide an opportunity and timeframe for reviewing documents, particularly the charter, thus the organisation is simply denied registration for minor shortcomings and should apply again. However, the staff of the

²⁴ Required documents, fees and timelines of state registration, Electronic Register of the Government of the Republic of Armenia, <https://www.e-register.am/am/docs/49>

State Register often communicates with the founders and urges them to submit modified version as soon as possible before registration deadline. As a rule, organisations usually make the required corrections to get the state registration as the judicial dispute can be time consuming and expensive.

Organisations registered in Yerevan note that they usually meet good service, willing and kind attitude, but this is not always the case in regional offices. Thus, one of the respondents noted that “the employees of the State Register office operating in the regions have not previously been involved with the registration of CSOs, lack necessary knowledge and are quite unfavourably towards this new responsibility.” Similar issues were also mentioned during FGDs by other regional CSO representatives. Moreover, in two regions, the State Register staff did not even know that they had the responsibility to organise the registration process and attempted to reject the CSO founders and send them to Yerevan office.

STANDARD 3. CSOS ARE FREE TO DETERMINE THEIR OBJECTIVES AND ACTIVITIES AND OPERATE BOTH WITHIN AND OUTSIDE THE COUNTRY IN WHICH THEY WERE ESTABLISHED

CSOs are free to define any legitimate objectives, in case these objectives are not attributed to other types of associations such as religious organisations, trade unions, and political parties.

The objectives of CSOs are defined by the charter. According to the law, it is prohibited to set objectives which are associated with other types of associations²⁵, for example religious organisations, trade unions or political parties.²⁶ No restrictions are envisaged by law regarding the area of operation. The law defines that organisations have a right for membership in international and foreign non-profit organisations, as well as having other international relations and establishing subdivisions in other countries.²⁷

In the framework of this monitoring, no practical issues have been identified for this standard. Problems related to the objectives and types of activities are linked with public intolerance towards certain topics as well as demonstrations of hate speech that will be covered in the areas of Freedom of Expression and State Duty to Protect.

STANDARD 4. ANY SANCTIONS IMPOSED ARE CLEAR AND CONSISTENT WITH THE PRINCIPLE OF PROPORTIONALITY AND ARE THE LEAST INTRUSIVE MEANS TO ACHIEVE THE DESIRED OBJECTIVE

Gradual sanctions are defined by law for CSOs not following legal requirements. In 2017, a special department within State Revenue Committee has been established for CSO oversight, but the scope and procedures of the oversight of CSO activities are not clear.

RA Code on Administrative Offences envisages administrative liability for not publishing the

25 RA Law on Public Organisations, 16.12.2016, article 3

26 According to the RA Law on Political Parties, a political party is “a voluntary association of citizens formed for participation in referendums, elections of national and local government, and other forms of participation in public and state political life with purpose of contributing to the formation and expression of the people’s political will” (RA Constitutional Law on Political Parties, 16.12.2016, article 2). According to the RA Law on Freedom of Conscience and Religious Organisations, a religious organisation is “an association of citizens established for professing a common faith as well as for fulfilling other religious needs.” (RA Law on Freedom of Conscience and Religious Organisations, 17.06.1991, article 4). According to the RA Law on Trade Unions, a trade union organisation is a voluntary public association that unites workers “to represent their labour and related professional, economic, and social rights and interests and protect them in the labour relations” (RA Law on Trade Unions, 05.12.2000, article 2).

27 RA Law on Public Organisations, 16.12.2016, article 28

report by a public organisation or foundation when required by law, as well as for implementation of activities not consistent with the objectives set by the Charter of the public organisation.²⁸ In case the CSO does not comply with the requirement within 30 days after the warning has been legally prescribed, a penalty of 50 times the minimum wage (currently 50,000 AMD or about 95 EUR) is imposed. Failure to fulfil or improper fulfilment of the warning requirements within 30 days after the imposition of penalty entails another penalty in the amount of 200 times the minimum wage (currently 200,000 AMD or about 378 EUR). Should the requirement not be fulfilled after these steps, the organisation faces proceedings and the organisation's activities may be suspended by court decision. However, no cases of fines being imposed for implementation of activities not consistent with the objectives set by the Charter of the public organisation have been reported, while fines might be applied in cases of incompliance with reporting or taxation requirements.

Oversight of public organisations' and foundations' compliance with legal requirements is implemented by the authorised body, i.e. the RA State Revenue Committee (SRC). However, the oversight procedure and risk assessment criteria to be used by the authorized body are not specified by law. Before February 2017, SRC was responsible only for oversight of tax administration of public organisations and foundations, while the legal compliance monitoring was the function of the Ministry of Justice. At the same time, given the absence of practical oversight mechanisms and procedure, the oversight (beyond taxation and reporting requirements) was almost non-existent in practice.

According to the Law on Public Organisations, the grounds for suspension of a public organisation include a gross breach of law in the course of operation or serious violation of law or falsification during founding the organisation. The authorised body may file an action to the court with a request of compulsory liquidation of the organisation if the latter conducted activities aimed at overthrowing constitutional order or incitement of hatred or preached violence or war; or if the operation of the organisation has been suspended in accordance with law and during the period of suspension or within one year period, the grounds for suspension hasn't been eliminated.²⁹ The request for compulsory liquidation by the authorised body shall be reasoned by specifying a law or other legal act that was infringed and the evidence supporting the fact of the violation. The grounds for liquidation of foundations are larger and apart from the gross violations or frauds during the operation or in the course of establishment of the foundation, also include the insufficiency of foundation's property for the implementation of the operations, deviation from the goals set out in the charter, the impossibility of achieving foundation goals, endangering state security or public safety, public order, public health and morals, or the rights and liberties of others.³⁰ In all cases, suspension and dissolution of public organisations and foundations can take place only by a court decision.³¹

The interviewed experts and FGD participants did not recall cases of CSO suspension on the aforementioned grounds. In the event of non-submission of a report or inaccurate reporting, a warning is provided to review or publish the report within the set deadlines.

28 RA Code on Administrative Offences, article 169.18, 169.26, 169.27

29 RA Law on Public Organisations , 16.12.2016, article 32

30 RA Law on Foundations, 26.12.2002, Article 34

31 Constitution of the Republic of Armenia, 05.07.1995, amended on 06.12.2015, article 45

STANDARD 5. THE STATE DOES NOT INTERFERE IN THE INTERNAL AFFAIRS AND OPERATION OF CSOS

The law prohibits interference by state in the activities of public organisations, while foundations can be managed by state bodies and/or officials. The reporting requirements are also different: public organisations must provide annual report on activities only in case they have received support from public resources, while foundations are required to submit annual reports regardless sources of income.

According to the law, public organisations independently determine their organisational structure, subject of operations, its objectives and forms, while state bodies and local self-governance authorities and/or officials are prohibited from interfering or obstructing the legitimate activities of organisations.³² The law on foundations does not specify about prohibition of state interference. It is noted that the foundation shall carry out its activities through its bodies: boards of trustees and managers.³³ There are foundations in Armenia established by the government, and/or government officials are members in the foundation board of trustees. Unlike public organisations, such a structure is legally possible and in this case, the foundation resembles a state non-commercial organisation, which is another type of legal entity founded by state bodies.

As noted above, the oversight of legal compliance for public organisations and foundations is reserved to the SRC.³⁴ For this purpose, a Department for Non-Profit Organisations' Oversight has been established within SRC, whose functions are described on the SRC's official website. It includes oversight over the adherence of non-profit organisations – foundations, public organisations and international or foreign divisions operating in Armenia – to the requirements of the laws on public organisations and foundations; notification of organisations in the manner and cases prescribed by law; review of reports and other documents; research and assessment of legal compliance.³⁵ In addition, as the main scope of SRC is tax and customs oversight and administration, it is also responsible for tax oversight for all legal entities.

According to the interviewed experts, there is a need to clarify the scope of oversight by the new SRC department, the criteria for inspection and application of sanctions, and the definition of “gross violations”, so that state control mechanisms are more understandable and predictable for CSOs. There have been no cases identified by the CSOs and FGD participants as to inspection of CSO's activities from legal perspective, except for financial control. However, in the context of the uncertainty of the new supervisory body's functions, there are concerns about possible arbitrariness and undue interference in case of inspections.

CSO reporting procedures and sample forms are clearly defined by SRC Chairperson's orders.³⁶ All foundations are required to publish annual reports about their activities on the official website for public notifications of the Republic of Armenia (azdarar.am). For report pub-

32 RA Law on Public Organisations, 16.12.2016, article 9

33 RA Law on Foundations, 26.12.2002, article 21

34 RA Law on Public Organisations, 16.12.2016, article 27; RA Law on Foundations, 26.12.2002, article 38

35 RA State Revenue Committee, Department for Non-Profit Organisations' Oversight, <http://www.petekamutner.am/asStructuralUnits.aspx?itn=asDivisions&suid=1019>

36 Order No.102-N of RA State Revenue Committee Chairman “On approving the sample form of the report on public organisations' activities, the procedure of its completion and submission, and on invalidating the order of the Chairman of RA State Revenue Committee No 59-N dated 13 February 2018”, 15.02.2019; Order No.58-N of RA State Revenue Committee Chairman “On approving foundations' report form, procedure of its completion, publication and submission to the RA Government State Revenue Committee”, 24.02.2017

lication, they should make necessary payments, and the amount depends on the number of characters in the report. Public organisations are obliged to publish such reports only if they received financial or in-kind support from public resources during the reporting year (means of state or local self-government bodies and bodies or legal entities that manage public resources). Moreover, starting the reporting year 2018, the report is published for free on the official website of the SRC. Some regional public organisations participating in FGDs mentioned that they received calls and reminders to submit reports from local tax inspectorates, although they did not have any income from public funds last year and therefore were not obliged to submit that report.

In October 2018, the SRC published draft amendments to the laws on public organisations and foundations. The amendments envisaged increasing the reporting requirements for both types of organisations, including the names of donors, as well as names of members, persons included in the governing bodies, staff and volunteers that have used organisation resources. Besides, the amendments aimed to make annual reporting compulsory for all public organisations regardless of whether they have received public funding or not.³⁷ Many CSOs criticized the draft laws, considering the proposed requirements as an unreasonable burden.³⁸ In February 2019, the SRC Chairperson released an order to set up a working group with involvement of relevant governmental agencies and CSOs to finalise the draft laws on making amendments and additions to the laws on foundations and on public organisations. The group had several meetings in March-June, and based on the outcomes of the meetings, in late August, new draft amendments to the laws on public organisations and foundations were posted for public discussion on the Unified Website for Publication of Legal Acts' Drafts, e-draft.am³⁹. The new draft amendments did not include provisions on reporting on donors or beneficiaries but provided only general reporting requirements such as information on total amount of annual income and expenses, overview of implemented projects and information on entrepreneurial activities. At the same time, the requirement for all public organisations to report remained in the revised version. With the adoption of legislative changes, there is a risk of numerous cases of reporting requirement violations due to lack of awareness of public organisations. On the other hand, as a large number of registered organisations are not active, they may prefer to dissolve to avoid unnecessary paperwork, which will bring to a more realistic statistics of active CSOs. To this end, it will also be necessary to facilitate the process of CSO liquidation.

37 Draft RA law "On Making Additions and Amendments to the Law of the Republic of Armenia" On Public Organisations," <https://www.e-draft.am/projects/1283> ; The draft law of the Republic of Armenia "On Making Amendments and Additions to the Law of the Republic of Armenia" On Foundations ," <https://www.e-draft.am/projects/1282>

38 Statement-Standpoint to the SRC Chairman, 13November 2018, <https://ccd.armla.am/en/3650.html>, Statement on the Draft Amendments to the Law on Public Organizations proposed by the State Revenue Committee, Armenia, 16 November 2018, <https://transparency.am/hy/statements/view/305>

39 Draft Law of the Republic of Armenia "On Making Addition and Amendments to the Law of the Republic of Armenia" On Public Organisations," <https://www.e-draft.am/projects/1912/>; Draft Law of the Republic of Armenia "On Making Amendments and Additions to the Law of the Republic of Armenia" On Foundations ," <https://www.e-draft.am/projects/1914>

RECOMMENDATIONS FOR AREA 1

- Provide flexibility in CSO registration process by the State Register, minimizing charter revision requirements and excluding possible rejection due to minor mistakes, punctuation or non-standard formulations.
- Envisage an interim deadline for reviewing the documents and proposing a modified version, for example granting a 5-day deadline for response by the State Register, after which a certain time will be provided for submitting a revised version without additional payment.
- Facilitate administration of CSO registration, operation, and dissolution, including:
 - Enable online platform for registration and changes in CSO data.
 - Develop user-friendly guidelines on CSO registration, reporting, reorganisation and dissolution.
 - Establish partnership between the relevant SRC department and organisations specialised in CSO consulting in order to join efforts towards CSO awareness raising and support in reporting and other administrative issues.
- Clarify the procedures, scope, and standards of CSO oversight by state through adopting a relevant legal act that will be discussed with and accessible to CSOs.
- Raise the awareness of state register and tax inspection representatives, particularly employees of regional offices, on CSO-related legislative framework.

4.2 Equal treatment

STANDARD 1. THE STATE TREATS ALL CSOS EQUITABLY WITH BUSINESS ENTITIES

The registration and some taxation regulations for business entities are more favourable than for CSOs; at the same time, CSOs are significantly less subjected to tax inspections in comparison to businesses.

Some legal regulations are less favourable for CSOs in comparison with business entities. In particular, in contrast to business entities, CSOs cannot register electronically, and the state fee for CSO registration is 10,000 AMD (about 19 EUR), while LLCs do not pay registration fees, and individual entrepreneurs pay 3,000 AMD (about 5.7EUR). The maximal period for registration is also different: individual entrepreneurs are registered immediately on the day of application, business entities - within two days, and CSOs - within 10 or 15 days, depending on the legal form. As mentioned above, the charter of CSOs is thoroughly studied by the State Register, whereas the compliance of the business entity's charter with the requirements of the law is not reviewed; the State Register examines only the integrity of the submitted charter and availability of information prescribed by law.⁴⁰

CSOs should pay profit tax if they carry out direct entrepreneurial activities. The profit tax rate for most of CSO-relevant economic activities is 20%.⁴¹ CSOs should also charge value-added tax (VAT) on the goods and services they sell in case the annual turnover exceeded 58.35 million AMD (about 110,400 EUR) before June 29, 2019; however, this threshold was increased to 115 million AMD (about 219,300 EUR) with the Tax Code amendments adopted in June 2019. At the same time, the RA Tax Code provides for the possibility of a turnover tax for business entities (varying from 1.5 to 25% depending on type of activities, but in most cases – 5 percent)⁴² in which case profit tax and VAT are not envisaged.⁴³

In February 2017, the new law on public organisations entered into force, according to which public organisations are now allowed to conduct entrepreneurial activities. This means that public organisations as well as foundations can participate in public procurement tenders equally with business entities. However, public organisations appear to be in an unfavourable position compared to business entities when they participate in public procurement, as they are subject to mandatory audit in case they receive over 5 million AMD (9,460 EUR) annually from public funds. This means that when participating in public procurement tenders, these organisations should include the cost of the audit in the budget, which leads to the increase in the service cost and, consequently, to the lower competitiveness of the bidding.

Some FGD participants and online survey respondents indicate that local tax inspectorates are more reluctant to respond to the questions of CSO representatives as

⁴⁰ RA Law "On State Registration of Legal Entities, Separated Subdivisions of Legal Entities, Institutions and Individual Entrepreneurs", 03.04.2001, article 35

⁴¹ RA Tax Code, 04.10.2016, article 125

⁴² RA Tax Code, 04.10.2016, article 258

⁴³ RA Tax Code, 04.10.2016, article 254

“they want to work with more profitable entities.” At the same time, CSOs are in more advantageous position in terms of inspections, as they are significantly less often inspected by the tax authorities than business entities. The main recommendations of CSOs in this context refer to the need for CSOs to have advantage or at least equal opportunities when conducting entrepreneurial activities.

STANDARD 2. THE STATE TREATS ALL CSOS EQUALLY WITH REGARD TO THEIR ESTABLISHMENT, REGISTRATION AND ACTIVITIES

There are differences in registration timelines, reporting, and audit requirements of foundations and public organisations. Preferential treatment towards specific organisations is perceived by CSOs in regard to state funding and opportunities to participate in decision-making.

During the research conducted for the purpose of the current monitoring, there were no reports about biased treatment of CSOs in the process of registration or qualification of charitable projects. CSOs established by foreigners and/or receiving foreign funding are not subject to different treatment by law. The benefits provided by law for CSOs are related to VAT exemptions for procurement and transactions, and are established by the government and decisions of the relevant authorised bodies. At the same time, there is a different regulation for foundations and public organisations in terms of the maximum timeline for registration (15 and 10 days respectively) and accountability (the annual report is mandatory for all foundations and for only those public organisations which received funding from public sources). Besides, public organisations are required to carry out independent audit in case they received five million or more AMD (9,460 EUR) from public sources during the reporting year⁴⁴, while foundations are required to do so if the value of their assets exceeds 10 million AMD (18,920 EUR).⁴⁵

As examples of preferential treatment towards specific CSOs on unjustified grounds, the research participants indicated the discretionary selection of CSOs receiving state funding, as well as state bodies and local authorities sending invitations to conferences and events to CSOs on an arbitrary basis. The issues related to public funding will be covered in more detail under the area of State Support, while the involvement of CSOs in public consultations is covered in the Right to Participation in Decision-Making.

44 RA Law on Public Organisations, 16.12.2016, article 26

45 RA Law on Foundations, 26.12.2002, article 39

ECOMMENDATIONS FOR AREA 2

- Ensure the same terms and conditions of registration for CSOs as for business entities, particularly regarding the possibility of electronic registration, free registration, and timelines.
- Provide CSOs at least the same taxation conditions as in case of business entities, allowing them to operate under turnover tax regime in case of entrepreneurial activities.
- Provide equal opportunities for public organisations and foundations in the processes of registration, reporting, and audit, or duly justify the necessity of differentiation in the law.

4.3 Access to funding

STANDARD 1. CSOS ARE FREE TO SEEK, RECEIVE AND USE FINANCIAL AND MATERIAL RESOURCES FOR THE PURSUIT OF THEIR OBJECTIVES

CSOs do not face limitations when seeking resources through various means of fundraising, though practical challenges in funding diversification persist.

Legislation provides a wide range of opportunities for CSOs to receive funding from different sources. In particular, the law on public organisations states that sources of organisation's property can be investments and fees by the organisation's members, funds received from entrepreneurial activity, funds generated from other organisations established by the organisation or with participation of the organisation, receipts from the state budget, donations, including grants, collected donations and other means not prohibited by law.⁴⁶ Prior to adoption of the new law on public organisations, which entered into force on 2 February 2017, public organisations were not allowed to directly engage in business activities.

According to the law on foundations, sources of foundation's property include the investments of the founder, donations and gifts of individuals and legal entities, including donations and gifts of foreign citizens, legal entities, international organisations, receipts from the state budget, grants, resources generated from entrepreneurial activity of business entities established by the foundation or with the foundation's participation, collected funds and other means not prohibited by law.⁴⁷ In case of receiving funding from public assets, public organisations are obliged to publish an annual activity report on the website envisaged by the state.⁴⁸ If these funds exceed 5 million AMD (about 9,460 EUR) within the year, the organisations should also publish an independent auditor's report.⁴⁹ Foundations are required to conduct an independent audit and publish relevant statement if their assets exceed 10 million AMD (about 18,920 EUR).⁵⁰ Audit implementation is problematic for many CSOs as it creates additional financial burden, especially when CSOs work within grant programs and do not have any unallocated funds.

In practice, CSOs do not face obstacles from the government in search of resources through various means of fundraising, including public fundraising or crowdfunding, or when they receive money or in-kind donations from any legal source. Traditionally, CSOs in Armenia are largely dependent on international grants, while public fundraising, crowdfunding, and business contributions constitute small share of CSO income. At the same time, an increasing use of online crowdfunding platforms and other alternative sources of funding has been noted.⁵¹ Some difficulties are pointed out regarding entrepreneurial activities, as current legislation does not provide a favourable tax environment for CSOs to engage in entrepreneurship, and according to some respondent CSOs, available legal and regulatory frameworks are complex and overburdening. Some of the FGD participant CSOs mentioned that although they had been allowed to engage in direct entrepreneurial activities, many prefer to establish a sepa-

46 RA Law Public Organisations, 16.12.2016, article 7

47 RA Law on Foundations, 26.12.2002, article 8

48 RA Law Public Organisations, 16.12.2016, article 24

49 RA Law Public Organisations, 16.12.2016, article 26

50 RA Law on Foundations, 26.12.2002, article 39

51 Central and Eastern Europe and Eurasia 2017 CSO Sustainability Index, 2018 September

rate company to avoid tax administration problems (see considerations on differences in taxation mechanisms for CSOs and business entities under Equal Treatment).

STANDARD 2. THERE IS NO DISTINCTION IN THE TREATMENT OF FINANCIAL AND MATERIAL RESOURCES FROM FOREIGN AND INTERNATIONAL SOURCES COMPARED TO DOMESTIC ONES

CSOs are free to seek and receive foreign funding, and do not face any restrictions by the government in doing so. However, the issue of stigmatisation of foreign-funded CSOs by the public has gained significance especially in recent years.

The Armenian legislation does not contain provisions that restrict or specify procedures for CSOs to receive or use foreign funding or in-kind assistance, or for donors to provide funding or send it abroad. There is no difference between local and international grants, donations, and membership fees. CSOs may be exempted from the VAT when purchasing goods or services under specific grant projects on the basis of special intergovernmental agreements, or by the decision of the relevant authorised body.

Practical issues related to international funding are instances of stigmatizing CSOs funded by international donors demonstrated by some groups of society. In a number of social media publications and discussions, CSOs are accused of receiving grants from foreign agencies and following an external agenda. In particular, the most vulnerable in these terms are CSOs that have received money from the Open Society Foundations (OSF), founded by George Soros. The “Sorosian” label has attained particularly negative accentuation in recent years in various publications and speeches by public and private media, as well as in social media. Moreover, organisations funded by OSF were stigmatized by some state officials, in particular for allegedly “pursuing a foreign agenda”, “advocating homosexuality” and purposefully “destroying Armenian traditional values and the Armenian family”.⁵² In recent months, the campaign against OSF has reached dramatic levels, up to protests organised in the front of OSF Armenian office in June 2019, accompanied by threats to the office staff and hate speech.⁵³ Many rights defender CSOs have issued a statement calling on law enforcement agencies to take action to protect the public order, to ensure free and safe movement of office employees and visitors.⁵⁴ It should be noted that these protests had certain political connotation. According to experts, supporters of the former government built on the attitudes of the most traditional social groups to start such campaign as a means of fighting against the current authorities who were “patronizing the degraded values.”

52 Soros does not pursue pro-Armenian activities in Armenia, there is no second opinion: Gevorg Petrosyan, Politik.am, 27.05.2019, <http://politik.am/sorosy-hayastanum-hayanpast-gortsuneutyun-chi-tsavalum-erkrord-kartsiq-chka-gevorg-petrosyan>; Why Soros' interest in Armenia has woken up? Armtimes.com, 11.02.2019, <https://armtimes.com/hy/article/154262>; Eurasia Partnership, Soros, odds and ends can't prevent your flourishing; Sh. Petrosyan (video), Armtimes.com, 16.01.2018, <https://armtimes.com/hy/article/129028>

53 “Soros targeted by supporters of the former authorities”, Azatutyun.am, 05.06.2019, <https://www.azatutyun.am/a/29983350.html>

54 Announcement on the Harassment against the Open Society Foundations–Armenia, Protection of Rights Without Borders NGO, 5 June 2019

RECOMMENDATIONS FOR AREA 3

- Create a more favourable tax environment for CSOs to engage in direct entrepreneurship.
- Dismiss the requirement for mandatory financial audit⁵⁵, placing the auditing responsibility on the government in case if funding was allocated from public resources.
- Provide adequate protection from third-party allegations and hate speech through the introduction of appropriate legal regulations and, where appropriate, initiation of ethical proceedings against officials (see section 1.8).

4.4 Freedom of Peaceful Assembly

STANDARD 1. EVERYONE CAN FREELY ENJOY THE RIGHT TO PEACEFUL ASSEMBLY BY ORGANISING AND PARTICIPATING IN ASSEMBLIES

Freedom of peaceful assembly can be exercised by anyone with certain limitations set for specific groups of officials. Instances of threats and restrictions by police often took place in past particularly in regions; however, the situation improved over the last year.

The freedom of peaceful assembly is guaranteed by the Constitution of Armenia and regulated by the Law on Freedom of Assembly. Restrictions on the exercise of the right to freedom of assembly are prescribed for judges, prosecutors, investigators, and for those serving in the Armed Forces, national security, police and other military bodies. All these groups are required to demonstrate political neutrality and restraint when participating in assemblies, and do not have the right to organise such assemblies that may cast doubt to their political neutrality, nor they may participate in the assemblies in official uniforms.⁵⁶ Spontaneous assemblies, simultaneous assemblies and counter assemblies are allowed by law.

In practice, no instances of rejection of peaceful assemblies by authorities have been reported during the past two years within the monitoring research. CSOs based in regions state that one could meet difficulties when organising of assemblies in regions, especially before the 2018 revolution. In particular, people were reluctant to organise and participate in assemblies on political topics, for example, of fear to lose their jobs. There were also cases when the police preliminary visited or called the activists or their relatives before the planned time assembly, inciting them not to participate, or blocked inter-regional roads not to allow participation in assemblies organised in the capital.⁵⁷ A group of civic activists in Ijevan attempted to organise a protest action in April 2018, but in the early morning of the planned action day, the young

55 Few of Eastern European countries apply financial audit requirement towards CSOs, and even in these countries this requirement is applied in case if CSOs have special status and/or significantly high annual turnover. For example, audit requirement is set in Slovakia for foundations with annual turnover exceeding almost 166,000 EUR, in Poland for public benefit organisations with income starting from 724,000 EUR, in case at least 12,000 Euro was from public sources, source: Handbook on civil society organisations, registration and operation, 2016, <http://ecnl.org/wp-content/uploads/2016/04/Handbook-on-Civil-Society-Organizations-Registration-and-Operation-Comparative-Aspects.pdf>. In Bulgaria, CSO can be subject to mandatory audit in case they have at least 500,000 EUR in financing or assets, or twice of this amount, depending on their status, source: Legislation on Non-Profit Organisations, 2018, http://bcnl.org/uploadfiles/documents/Blue_ZULNC_Q_A_2018_FINAL.pdf

56 RA Law on Freedom of Assembly, 14.04.2011, article 8

57 FGD Gyumri, 12.04.2019, FGD Yeghegnadzor, 23.04.2019

leaders of the protest were detained by the police without any legal grounds before even going out to the street.⁵⁸

The episodes of detention of participants in assemblies are numerous: only during the April 2018 events more than 1,200 people were detained.⁵⁹ Forty-one people were arrested on suspicion of organising and conducting illegal assaults, violence and abuse, but the criminal proceedings were subsequently discontinued.

In the second half of 2018, according to the Helsinki Committee of Armenia, access to and protection of the right to freedom of assembly was improved and the number of assemblies increased.⁶⁰

STANDARD 2: THE STATE FACILITATES AND PROTECTS PEACEFUL ASSEMBLIES

Though notification requirement is set by law, many assemblies take place without notification. As a rule, assemblies are accompanied by police for protection purposes, but incidents of police intervention and violence take place.

According to the law, the assembly organiser is required to give written notification to the head of the community at least seven days prior to assembly date, with the exception of assemblies with up to 100 participants, urgent and spontaneous assemblies. The purpose of notification is to ensure that the state can take the measures necessary for securing the natural and peaceful course of the assembly, as well as take necessary measures for protecting the constitutional rights of other persons and the interests of the public.⁶¹ The community head's decisions on holding assemblies can be appealed in the administrative court, and the appeal should be reviewed in two calendar days⁶², which allows for the court decision to be issued before the scheduled date for the assembly.

In practice, most of the assemblies of the past two years took place without notification. Thus, according to the monitoring of Helsinki Committee of Armenia, out of 158 assemblies observed in Yerevan and Gyumri in the period of 1 July 2017 – 30 June 2018, only 15 were held with due notification, while in other cases the assemblies had urgent or spontaneous nature, or involved small number of participants, or were organised without notice. Almost all the assemblies were accompanied by police for protection purposes, but in some cases the police intervened in the process and removed or attempted to remove the demonstrators; e.g. in instances when the demonstrators attempted to block the streets, to hinder police movement, or to remove the barriers.⁶³ Police intervention in the assemblies was most often observed during assemblies held in April 2018. In 2019, there were episodes of intervention when the participants in the assembly protesting against dismantling of cafes organized by the local government blocked the traffic.⁶⁴ A number of mass protests against exploitation of Amulsar mine took place in August 2019. According to CSOs and protesters, excessive police force was

58 FGD Gyumri, 12.04.2019

59 Report on Monitoring of Freedom of Peaceful Assemblies (July 2017 - June 2018), Helsinki Committee of Armenia, Yerevan, 2018

60 Human Rights in Armenia 2018, Helsinki Committee of Armenia, Yerevan, 2019

61 RA Law on Freedom of Assembly, 14.04.2011, articles 9-13

62 RA Administrative Procedure Code, article 204

63 Report on Monitoring of Freedom of Peaceful Assemblies (July 2017 - June 2018), Helsinki Committee of Armenia, Yerevan, 2018

64 Cafe Owners, Employees Protest Dismantling Order, Azatutyun.am, 14.03.2019, <https://www.azatutyun.am/a/29820919.html>; Report on Monitoring of Freedom of Peaceful Assemblies, Helsinki Committee of Armenia (July 2018 - June 2019), Yerevan, 2019

used against the participants of the rally on Baghramyan Avenue, when participants blocked Baghramyan Street after not being allowed to enter the park adjacent to National Assembly for holding public debates on the issue.⁶⁵ CSOs mention that a discretionary approach by the police is still applied: it is possible that the place and the circumstances of two different assemblies are the same but the level of police intervention is different depending on the purpose of the assembly,

In the past few years, the only case where the state has explicitly rejected to fulfil its obligation of protecting assembly, though due notification was filed by the organisers, was the LGBT Christian Forum of Eastern Europe and Central Asia, scheduled for autumn 2018. The organisers decided to cancel the forum as the police had addressed the organisers with an urge to abstain from its organisation, taking into account associated security risks.⁶⁶

In law and practice, there are no limitations for using electronic means and social media for organising or coordinating peaceful assemblies.

STANDARD 3: THE STATE DOES NOT IMPOSE UNNECESSARY BURDENS ON ORGANISERS OR PARTICIPANTS IN PEACEFUL ASSEMBLIES

There are no unnecessary burdens set on assembly organisers, and the latter can use communication means and equipment without any unlawful restrictions.

According to the Law on Freedom of Assembly, the organiser of the assembly is required to be present at the assembly and be accessible for the police representatives, taking the necessary measures to ensure the normal course of the assembly, in particular, through preventing violent actions by the assembly participants. The organiser should also take measures to refrain from violence and separate from participants ready to use force. He/she is obliged to immediately inform the participants about the requirements of the police officers on ensuring the peaceful and normal course of the assembly. The leader of the assembly has a right to address the police officers with a request to remove from the assembly venue the persons, who grossly violate the peaceful and normal course of the assembly.⁶⁷ There are no fees required from the state for facilitation of assembly or any other associated costs. The law does not call for liability of organisers for the actions of assembly participants.

In practice, no unjustified obstacles were reported for communication on assembly by organisers or use of equipment during the assemblies.

65 Statement by Civil Society Organizations on violation of freedom of peaceful assembly by police on August 19, 20.08.2019, <https://transparency.am/en/news/view/2816>; Participants in a rally against the exploitation of the Amulsar mine claim that the police used disproportionate force against them, Arminfo.am, 20.08.2019, https://arminfo.info/full_news.php?id=44529&lang=3

66 Announcement: New Generation Humanitarian NGO, 06.11.2018, <https://ngngo.net/en/news/ANOUNCEMENT/97>, Valery Osipyan on LGBT Forum: "It is inexpedient, I personally don't find it reasonable to hold it, particularly from risk and security perspective", Aravot, 06.11.2018, <https://www.aravot.am/2018/11/06/991547/>

67 RA Law on Freedom of Assembly, 14.04.2011, article 31

STANDARD 4: LAW ENFORCEMENT SUPPORTS PEACEFUL ASSEMBLIES AND IS ACCOUNTABLE FOR THE ACTIONS OF ITS REPRESENTATIVES

Disproportionate police presence and unlawful use of police force during the peaceful assemblies were reported in a number of cases, but the measures undertaken to hold police officers accountable are not sufficient.

According to the Law on Freedom of Assembly, if the assembly is conducted in violation of the notification requirements, the police shall announce by a loudspeaker that the assembly is unlawful and that the participants may be held liable. If the assembly is peaceful, then the Police shall be obliged to facilitate the assembly.⁶⁸ According to the Law on Police, it is forbidden to use special means to disperse peaceful assemblies which are held without use of weapons or violation of public order, or to include in police armour such types of special means that can cause severe damage to health or pose an unsubstantiated source of risk.⁶⁹ The same law commends that when on public order maintenance duty, police servants are obliged to wear prescribed uniform with visible signs allowing personal identification of the police servant.⁷⁰

According to the monitoring results, during assemblies held in 2017-2018, the number of police officers was disproportionately large, and presence of officers without police uniforms was reported. During the peaceful assemblies that took place within the period from 16 April to 23 April 2018, a number of cases of excessive force, violence and unnecessary interference by the police were observed. According to reports, there was no prior warning by the police before the use of special means.⁷¹ As a result of special means used by police, many citizens and journalists were injured. Numerous demonstrators were detained in the police departments, in some cases with violation of the procedures and maximal timeframe for detention set by law (3 hours). The activities of lawyers protecting their rights were often hindered⁷²: on many occasions officers in police departments prevented them from meeting with their clients claiming that there was no person there having their client's name, and/or demanded that lawyers wait there and would not letting them in.⁷³

During the post-revolutionary period serious cases of police intervening into assemblies were not observed until August 2019, when a rally against exploitation of Amulsar mine resulted in clashes with police and use of excessive police force.

A number of proceedings were initiated on the grounds of police violence and use of excessive force during 2015-2018 protests.⁷⁴ However, the results are still considered insufficient by the experts participating in the research: only a few police officers were charged by the time of writing the report and the applied sanctions, if any, were mostly administrative. Some cases were suspended on the basis that perpetrators could not be identified; some are still in inves-

68 RA Law on Freedom of Assembly, 14.04.2011, article 32

69 RA Law on Police, 16.04.2001, article 31

70 RA Law on Police, 16.04.2001, article 12

71 Report on observations of the events that occurred and of the assemblies that were held in the Republic of Armenia in April-May 2018, Helsinki Committee of Armenia, Yerevan, 2018

72 Report on the Human Rights Violations during the Peaceful Assemblies of April 13-20 of 2018, Protection of Rights Without Borders NGO, 20.04.2018

73 Report on observations of the events that occurred and of the assemblies that were held in the Republic of Armenia in April-May 2018, Helsinki Committee of Armenia, Yerevan, 2018

74 Report on Monitoring of Freedom of Peaceful Assemblies (July 2017 - June 2018), Helsinki Committee of Armenia, Yerevan, 2018

tigation.⁷⁵ After a visit to Armenia in November 2018, UN Special Rapporteur on Freedom of Peaceful Assembly and Freedom of Association urged the government of Armenia “to ensure that prompt, impartial and effective investigations are undertaken in relation to all pending cases and allegations of violations to the right to peaceful assembly and that the perpetrators are prosecuted and that the victims and their families are provided with redress.”⁷⁶

RECOMMENDATIONS FOR AREA 4

- Ensure that police officers duly conduct their responsibilities during assemblies, apply consistent approach regardless the theme of the assembly, wear appropriate uniforms envisaged by law, and exclude physical violence in their actions.
- Carry out proper investigation of the cases of abuse and violence by police representatives and hold them accountable.

4.5 Right to Participation in Decision-Making

STANDARD 1: EVERYONE HAS THE RIGHT TO PARTICIPATION IN DECISION-MAKING

The law provides mandatory public consultations on draft normative legal acts on national and local level. However, participatory mechanisms are not consistently and effectively applied in practice, and the impact of participation is often not visible.

The Law on Normative Legal Acts states that draft laws are subject to public consultation, except for the draft law on ratification (joining) an international treaty. Drafts of other normative legal acts may be submitted for public discussion on the initiative of the body developing the draft or the body adopting the draft. The duration of public discussions is at least 15 days.⁷⁷

According to the procedure of organising and conducting public consultations approved in 2018 by the government decision,⁷⁸ it is mandatory to conduct a public consultation of a draft normative legal act developed by a government agency through its publication on the official website of the given agency as well as on the Unified Website for Publication of Draft Legal Acts maintained by the RA Ministry of Justice (with exceptions including decisions on military situation and state of emergency, decisions involving state secrecy).⁷⁹ Unified Website for Publication of Draft Legal Acts – e-draft.am – was launched in 2017 and allows anyone to get familiarised with the draft legal acts presented by various government agencies, download the drafts, and in case of registration (either as an individual or a legal entity) vote pro or

75 Report of CPFE on the Situation with Freedom of Expression and Violations of Rights of Journalists and Media in Armenia, Committee to Protect Freedom of Expression, 1st half of 2019, 2019; Report on Monitoring of Freedom of Peaceful Assemblies, Helsinki Committee of Armenia (July 2018 - June 2019), Yerevan, 2019

76 Statement by the United Nations Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association, Clément Nyaletsossi VOULE, at the conclusion of his visit to the Republic of Armenia, Yerevan, 16 November 2018

77 RA Law on Normative Legal Acts, 21.03.2018, articles 3-4

78 RA Government Decision No. 1146-N “On Approving the Procedure for Organising and Conducting Public Consultations and Revocation of the Decision No. 296-N of the Government of the Republic of Armenia dated March 25, 2010”, 10.10.2018

79 Procedure for Organising and Conducting Public Consultations, Appendix to RA Government Decision N 1146-N, 10.10.2018, Clause 10

con and submit recommendations. The summary of the proposals with justification for their rejection or acceptance is available both for registered and non-registered users.⁸⁰ According to the procedure of organising and conducting public consultations, the summary, protocols and revised drafts are posted on the official website of the body organising public consultation, as well as on the e-draft.am website. Based on the analysis and summary of the received proposals, the body carrying out public consultation makes the necessary adjustments to the draft.⁸¹

The RA Ministry of Justice coordinates the operation of the unified website and monitors the process of posting and discussing drafts. In case of identifying incompliance with the public consultation procedure, individuals and legal entities may apply to the state body implementing consultation or the Ministry of Justice to get clarification. In case a draft law has not undergone public discussion prior to submission to the government, the government can send it back to the body which submitted the draft and urge it to publish the draft for consultations.⁸²

Public consultations are also held in the format of public hearings or surveys which, however, are not mandatory. Public hearings may also be convened in the National Assembly by the decision of the Chairman of the National Assembly, permanent or ad-hoc commission, or a fraction.⁸³ In this case, the organisation of hearings is not compulsory either.

The Law on Local Self-Government provides a number of opportunities for public participation at the local level. According to the law, residents should be informed on the local self-governance activities without any discrimination and can directly or indirectly influence the community decisions, either on individual level or through associations and civil initiatives.⁸⁴ Sessions in the community council are open, and in communities with more than 10,000 residents sessions should be broadcasted online at the community's official website. Community residents can initiate the inclusion of an item on the session agenda if necessary number of signatures is presented.⁸⁵

The community head (mayor) is responsible for organising public hearings or consultations on key legislative initiatives and projects related to local self-governance, in particular community development programs and annual budget, decisions of community council and head in the areas of public services provided by the community or other areas.⁸⁶ In addition, in order to ensure community participation in five-year community development program or annual budget management, an advisory body adjunct to the head of the community can be formed with involvement of experts, residents and other stakeholders, based on the recommendation of the community head and by the decision of the community council. For the same purpose, public hearings or discussions are organised on the above-mentioned documents prior to their submission to the council meeting.⁸⁷

80 Unified Website for Publication of Draft Legal Acts, <https://www.e-draft.am/>

81 Procedure for Organising and Conducting Public Consultations, Appendix to RA Government Decision N 1146-N, 10.10.2018

82 Procedure for Organising and Conducting Public Consultations, Appendix to RA Decision N 1146-N, 10.10.2018

83 RA Constitutional Law "On the Charter of National Assembly" 16.12.2016, Article 125

84 The RA Law on Local Self-Government, 07.05.2002, amended 16.12.2016, Article 11

85 The RA Law on Local Self-Government, 07.05.2002, amended 16.12.2016, Article 14-16

86 The RA Law on Local Self-Government, 07.05.2002, amended 16.12.2016, Article 37

87 The RA Law on Local Self-Government, 07.05.2002, amended 16.12.2016, Article 84

In practice, according to experts and CSOs, proactive engagement of CSOs is essential for ensuring meaningful participation in the decision-making process. Although there are numerous participatory mechanisms envisaged by law, they are not always effective or consistently applied. Publication of legislative drafts on the government's unified website is appreciated by CSOs and can be very useful in terms of obtaining information, providing feedback and open access to any interested party, although there are cases when drafts are discussed in an urgent manner or posted on the e-draft platform at inappropriate period of time (for example during New Year's holidays or elections). The e-draft platform is not always effective, as the time period for discussion is usually set for 15 days, which is insufficient especially for thorough study of extensive laws and codes, or to make meaningful recommendations. CSOs can see the feedback to their proposals in the summary of proposals with justification for their rejection or acceptance. However, the statistics of pros and cons do not play any role in the adoption of the draft law, and the incorporation of proposals is questionable. Moreover, as the platform was set by government's decision, it is not mandatory for parliament fractions to post the drafts developed by parliament members on this platform.

In terms of public consultations, the "Center of Legislation Development and Legal Researches" Foundation adjunct to the Ministry of Justice can serve as an example of successful practice. The foundation was established in 2016 within the framework of USAID-funded project and, among other activities, organised public discussions with participation of state representatives and other bodies and stakeholders and public awareness-raising campaigns on legal drafts.⁸⁸

At the same time, in case offline public discussions are organised by public authorities, relevant information is not always accessible to interested CSOs: such discussions are often invitation-based, while open discussions and public hearings are rare. Often the discussions are initiated or instigated by CSOs. For example, hearings on the annual budget were organised in a community after a CSO representative learned that budget discussion is included in the agenda of the council meeting, contacted the community administration and claimed that the council could not approve the community budget without appropriate hearings.⁸⁹ There were cases when the council session was held behind closed doors to avoid CSO participation. Thus, despite the diverse mechanisms of public participation available by law, they are not always enforced by the state or local authorities, and the outcome depends on the determination and consistency of CSOs.

Discussions on key public issues, according to CSOs, should not be limited to e-draft platform, public councils, or invitation-only meetings, but include a number of open discussions and hearings, especially in case when the drafts raise debates or are subject of high public attention. In addition, CSOs find it necessary to set specific criteria for public consultations: for example, a minimal number of participants, or participation of CSOs experienced in the discussed field, and not narrow the public consultation to a mere publication of the legal draft. Experts also find important that CSOs should be involved in the initial stage of decision making process when discussing general concepts and approaches, prior to development of draft

⁸⁸ For more information, see the Facebook page of the "Center of Legislation Development and Legal Researches" Foundation, https://www.facebook.com/legislativefund/?ref=br_rs

⁸⁹ FGD Yerevan, 18.04.2019

laws.

Another issue often pointed out by FGD participants and survey respondents is the impact of participation. CSO recommendations may be denied for a very general reason (e.g. finding the proposal “inexpedient”) or even without any justification. After extensive participatory processes and multiple recommendations, it is possible that the final decision is completely different from the discussed and agreed version, as it may change at the last moment before submitting to the parliament or even in between the parliament readings. Several experts, as well as many CSOs participated in FGDs and the online survey, characterised participatory processes with the words “formalistic”, or “imitation”. However, some CSOs pointed out that compared to the previous years the current government has demonstrated greater openness to CSOs recommendations, which is particularly observed in the discussion of specific strategies and draft laws.

STANDARD 2: THERE ARE CLEAR, SIMPLE AND TRANSPARENT MECHANISMS AND PROCEDURES IN PLACE THAT FACILITATE REGULAR, OPEN AND EFFECTIVE PARTICIPATION OF CSOS IN DEVELOPING, IMPLEMENTING AND MONITORING PUBLIC POLICIES.

Public councils and joint working groups serve for better engagement of CSOs in policy development and monitoring. The functionality and effectiveness of these consultative bodies often depend on the responsible agency.

Apart from public consultation tools described above, the main institutional mechanism for participation in public policy development, implementation and monitoring are councils and working groups established in various state agencies, community and regional governance structures, and around sectoral policies.

The consultative body of the government - Public Council (Public Chamber) – has been formed with an aim to represent the interests of different strata of society in the policy-making and implementation of the policy, facilitate civil society participation in public administration processes, identify public opinion on issues of public interest, including laws and other normative legal acts, state programs, strategies, concepts and their drafts.⁹⁰ Any person who is over 25 years of age, has served the country, has a good reputation in the public or professional field, as well as skills necessary to perform the tasks set before the Public Council, can be a member of Public Council. Persons holding political or administrative positions, officers of the armed forces, police, national security, prosecution and investigative bodies, persons with the highest rank in the public service roster cannot serve in the Public Council.⁹¹

In 2016, the government adopted a decision according to which public councils adjunct to the ministries should be set up to ensure civil society participation in the implementation of the objectives and functions of the ministries, and corresponding item was added in the ministries’ charters (see more details under CSO-State Cooperation).⁹² The councils shall hold discussions with the participation of public organisations or other stakeholders to identify the opinions and views of different strata of the society in relation to objectives and goals of the ministry and make recommendations and comments on draft legal acts, concepts, strategies

⁹⁰ RA Law on Public Council, 07.03.2018, Article 2

⁹¹ RA Law on Public Council, 07.03.2018, Article 4

⁹² RA Government Degree No 337-N “On Amendments and Additions to a Number of Decisions by the Government of the Republic of Armenia”, 31.03.2016

and action plans, reforms and other issues presented by ministries. Their functions also include facilitating the organisation and implementation of public consultations.⁹³ Both CSO representatives and citizens can apply to be involved in the councils. The public councils in each ministry are usually chaired by the respective minister.

Many research participants are sceptical about the activities of the Public Council, finding it a formality and non-effective structure. As to public councils adjacent to ministries, CSOs' opinions vary, as the functionality and effectiveness of a council often depend on the responsible agency. One of the respondents noted that ministries view public councils as an obligation rather than an opportunity that can benefit of their operations and objectives. In addition, these councils have a purely advisory function, thus the government does not have any obligation to consider the results of the discussions and recommendations proposed by councils.

Apart from institutional platforms, some CSOs sign individual cooperation memoranda with specific agencies aimed at common goals in their field of activity, or establish long-term cooperation without any associated documentation. Some of the interviewed experts point out that there is no need for institutional platforms or documentation for establishing co-operation: what matters is the professional experience and commitment of CSOs, and government's willingness to cooperate. CSOs that are well-known in their area of activity and make well-developed recommendations are heard by state bodies and often invited to discuss or comment on some government initiatives.⁹⁴

CSOs engage in policy implementation through collaboration memorandums, within state-funded or donor-funded programs. Collaboration within state supported programs take place, for example, in social assistance area, when social services are provided to vulnerable groups by specific CSOs, youth policy implementation, sport and education programs.

Policy monitoring projects are mostly conducted with support of international organisations. State bodies usually demonstrate openness to discuss monitoring results and might take them into account in further policy development. However, there are no national legal and institutional mechanisms for outsourcing policy implementation and monitoring to CSOs, and CSO participation in policy monitoring and implementation processes mostly depends on the pro-activeness and assertiveness of CSOs, as well as their ability to get donor funding for relevant activities.

STANDARD 3: CSOS HAVE ACCESS TO THE INFORMATION NECESSARY FOR THEIR EFFECTIVE PARTICIPATION

Access to information necessary for CSO participation is provided by law. Getting information from local authorities might be problematic, while proactive publication of information on official websites is often not properly implemented as defined by law.

Access to information is guaranteed by the Constitution of Armenia: everyone has the right to receive information and to familiarise with documentation about the activities of state and

93 Appendix 1 to the RA Government Decision N 624-L, 22.05.2018, Model Form of the Ministry Charter, Article 11

94 Central and Eastern Europe and Eurasia 2017 CSO Sustainability Index, 2018 September; Expert Interviews

local self-government bodies and officials.⁹⁵ The Law on Freedom of Information defines the duties of the information holder as well as the procedure, form and conditions for obtaining information. In 2015, the government adopted the procedure for registration, classification and maintenance of information developed by or delivered to the state and local self-governing bodies, state institutions, and state-funded organisations. This procedure also includes information requests sent to state bodies in electronic form.⁹⁶

According to the law, the responses to written information requests are submitted to the applicant within a five-day period, while in case additional effort is required for providing the information, the information is provided to the applicant within 30 days after receipt of the request.⁹⁷ Restrictions on information provision relate to national security or professional confidentiality, private information, preliminary investigation data, and copyrighted data.⁹⁸

The fee charged by public administration and local self-governing bodies, public institutions and organisations includes only the technical costs of providing such information, but no charges are levied, for example, for printing or copying information within 10 pages, or providing information by e-mail, or responding to written inquiries on specific issues, or refusing to provide information.⁹⁹ The state fee for obtaining complete information about any organisation from the State Register is 3,000 AMD (5.7 EUR).¹⁰⁰

CSOs find that in practice the process of information provision by public administration bodies has improved throughout the years, the inquiries are mostly responded in time, with fewer evasive responses. Information provision is more problematic on the community level: many CSOs have highlighted cases when the community administration provided a late response, sometimes after a follow-up inquiry, and sometimes did not respond at all. There have been cases when regional administrations or municipalities responded to written inquiries by phone, which contradicts the law. One CSO described an example when an e-mail request was responded in paper form, and the community administration required compensation for printing costs. In another instance, the related fees exceeded several times the market value for printing and copying documents.

Out of 94 online survey respondents, 54 said they had sent information requests to state bodies in recent years. Of these, 26 received the requested information, 19 have partially received the requested information and 8 CSOs did not receive it. In the case of refusal or non-disclosure of information, CSOs can apply to the court, but they do rarely rather as a matter of principle, since the judicial process is often time-consuming, and the information required often loses the relevance by the time of issuing the verdict.¹⁰¹

With development of e-government platforms in recent years, the government has increased

95 Constitution of the Republic of Armenia, 05.07.1995, amended on 06.12.2015, Article 51

96 RA Government Decision No. 1204-N "On establishing the procedure for registration, classification and maintenance of information developed by or delivered to the information holder, as well as the provision of information or its duplicate (copies) by state and local self-governing bodies, state institutions and organisations", 15.10. 2015

97 The RA Law on Freedom of Information, 23.09.2003, Article 9

98 The RA Law on Freedom of Information, 23.09.2003, Article 8

99 The RA Law On Freedom of Information, 23.09.2003, Article 10

100 The RA Law On State Duty, 27.12.1997, Article 20

101 Enabling Environment National Assessment (EENA) - National Report Armenia, NGO Center, Yerevan, 2018

the opportunities to view and receive information online. Armenian legal information system contains information on all current (as well as obsolete) laws and other legal acts,¹⁰² while the electronic government website provides information on government sessions, decisions, and a number of other items.¹⁰³ Other websites provide information on procurements, judicial acts, licenses, or other specific information. In 2018, a unified platform for electronic inquiries – e-request.am – was launched, allowing to send an electronic request to state bodies (including the parliament, staff of the prime minister, ministries, regional government offices and other state agencies) in one window format, after which inquiries are sorted and sent to the responsible official.¹⁰⁴

The law also envisages the disclosure of information by the government. All state agencies, regional administrations and major communities have their own official websites, where they publish information about their activities and have feedback options. For example, at least once a year they should publish information as specified by law in the form accessible to the public and post the information on a web page, if available.¹⁰⁵ The Law on Local Self-Government stipulates that a community of 3,000 and more inhabitants must have an official website where, in particular, the following information should be made publicly available: documentation, procedures, location and timelines of meetings, public hearings and discussions with community residents; the results of public hearings and discussions on decisions of the community council and community head as well as on other documents prescribed by law; procedures on participation of local community residents in the self-government process, procedures of formation and operation of consultative bodies adjunct to the head of the community, of conducting open public hearings and discussions, other procedures and relevant information.¹⁰⁶ However, CSOs specialised in freedom of information highlight issues of disclosure of the necessary information, as the state agencies and particularly municipalities do not always publish timely and complete information as required by law. With the new government, publication of information on official websites was pushed into the background with an emerging culture of notifications through Facebook or news media.¹⁰⁷

STANDARD 4: PARTICIPATION IN DECISION-MAKING IS DISTINCT FROM POLITICAL ACTIVITIES AND LOBBYING

When participating in policy making, CSOs do not face legal or practical restrictions linked with regulations of political activities or lobbying.

According to the law, CSOs cannot pursue objectives that are reserved for other organisational types, such as political parties.¹⁰⁸ In particular, the goals of political parties are defined as “participation in referendums, elections of national and local government, and other forms of participation in public and state political life with purpose of contributing to the formation and expression of the people’s political will”.¹⁰⁹ This provision does not legally or in practice

102 Armenian legal information system, <https://www.arlis.am>

103 E-government of the Republic of Armenia, <https://www.e-gov.am>

104 Unified platform for e-inquiries, <https://www.e-request.am/en>

105 The RA Law on Freedom of Information, 23.09.2003, Article 7

106 The RA Law on Local Self-Government, 07.05.2002, amended 16.12.2016, Article 11

107 Enabling Environment National Assessment (EENA) - National Report Armenia, NGO Center, Yerevan, 2018

108 RA Law on Public Organisations, 16.12.2016, article 3

109 RA Constitutional Law on Political Parties, 16.12.2016, article 2

impede the participation of CSOs in the policy-making process.

Presently Armenian legislation does not entail any provision on lobbying activities. In 2005, the government approved and presented to the parliament the draft law “On Lobbying Activity”, which was not adopted by the National Assembly.¹¹⁰ CSOs voiced against the draft as it could limit their advocacy activities.¹¹¹ As to practical restrictions related to CSO advocacy activities, issues have been identified when CSOs were restricted in organising/participation in assembly (see more information under Freedom of Peaceful Assemblies), faced harassment for criticism (see more information under Freedom of Expression), or were attacked by hate speech when protecting the rights of sexual minorities or advocating for women’s rights (see more information under State Duty to Protect).

RECOMMENDATIONS FOR AREA 5

- Enhance the opportunities for participation of the public and CSOs in the decision-making process. In addition to electronic platforms, organise open public discussions with relevant information disseminated through a wide range of public channels. In particular, it is recommended to place information on public discussions and hearings in a single platform and disseminate the announcements through the mass media, as well as to organise hearings and discussions in the regions.
- Specify the definition and criteria of public consultations, differentiating it from notification. Include mandatory requirements of collecting opinions, involving a minimal number of participants, providing feedback by the responsible body, etc., which will allow to state that public consultation is accomplished. Establish more realistic timelines for public consultations, allocating sufficient time for CSOs to thoroughly review the drafts, develop and present proposals, and organise discussions with stakeholders as necessary.
- Develop mechanisms for mandatory public consultation of legislative drafts produced by the parliament, as in case of state administration bodies, which post the legal drafts on e-draft.am platform in accordance with the government’s procedure.
- Initiate consultations starting from the initial stage of drafting legal drafts, involving CSOs and experts specializing in the field, as well as other interested stakeholders. Introduce the legal requirement for mandatory consultation in the early stage of law-making.
- Ensure meaningful participation of CSOs in the decision-making process by ensuring (among others) that:
 - Well-justified CSO comments and recommendation are taken into account.
 - CSOs are engaged in consultation of subsequent drafts up to the adoption stage.

110 RA Draft Law on Lobbying Activities, <http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=793&Reading=0&lang=arm&enc=utf8>

111 Statement of Partnership for Open Society Initiative on RA Law “On Lobbyist Activities”, 11.11.2005, <https://transparency.am/en/statements/view/101>, Reform or Repression?: NGOs say law on lobbying would hamper their activities, ArmeniaNow.com, https://www.armenianow.com/news/6462/reform_or_repression_ngos_say_law

- Feedback is provided to all the recommendations and there are appropriate justifications in case of rejection.
- Establish institutional tools and platforms for CSO involvement in state policy monitoring and implementation.
- National and local authorities should respond to CSO inquiries in a timely and comprehensive manner ensure timely publication and continuous update of information on their official websites. They should also establish effective and timely remedy mechanisms in case of violation of these legal provisions.
- Provide free access to the registry data available on the website of the State Register, as well as other databases managed by the state in order to promote public participation and oversight.
- Enhance the transparency of the activities of public councils and other advisory bodies and improve the effectiveness of these bodies through applying more strategic approach towards their activities, allowing larger scope of powers in decision-making process, and establishing mechanisms for more in-depth discussions and activities.

4.6 Freedom of Expression

STANDARD 1: EVERYONE HAS THE RIGHT TO FREEDOM OF OPINION AND EXPRESSION.

Everyone is free to express his/her opinion, and the freedom of expression has improved in terms of repercussions by state bodies or officials. However, the level of public intolerance and use of hate speech have significantly increased.

Freedom of expression is guaranteed by the Constitution of Armenia: everyone has the right to freedom of expression, including the freedom to seek, receive, and impart information and ideas without interference from state and local self-governing bodies and irrespective of state borders. Freedom of expression may be restricted only by law in order to protect the fundamental rights and freedoms of public security, public order, health or morals, or the dignity and reputation and the rights and liberties of others.¹¹²

The constitution also guarantees freedom of the press, radio, television and other media. The freedom of media is regulated by the laws “On Mass Media” and “On Television and Radio”. According to the law, media practitioners and journalists act freely on the basis of principles of equality, lawfulness, freedom of expression and pluralism. Censorship, coercion, hindrance to professional activities, and discrimination are prohibited by law. The law restricts only the dissemination of information that is considered secret information as stipulated by law, or information advocating criminally punishable acts, as well as information violating the right to privacy of ones’ personal or family life.¹¹³

Media outlets are issued and distributed without prior or current state registration, licensing,

¹¹² Constitution of the Republic of Armenia, 05.07.1995, amended on 06.12.2015, Article 42

¹¹³ RA Law on Mass Media, 13.12.2003, article 7

declaration or notice to any state body.¹¹⁴ The requirement for licensing of mass media refers exclusively to radio and television companies.

According to research participants, limitations on freedom of expression in the past two years are mainly linked with the period prior to April 2018, when severe criticism of the state system could have resulted in facing pressure or repercussion, especially in regions. One of the participants of the survey renders the following example: “In Ijevan, our organisation raised the issue of garbage collection practically for the first time, highlighting the problem of poor utility services, as a result of which the municipality responded very harshly, by insulting and defaming the employees of the organisation.”¹¹⁵ Other CSOs mentioned attempts of silencing and guiding through telephone calls or relatives. In smaller communities, there is still an atmosphere of fear, constraint, caused by traditions, close family and kinship relationships.

Presently, the level of freedom of expression is assessed by experts as improved, but at the same time a significant increase in public intolerance and largely disseminated hate speech towards dissenting opinions is highlighted. There has also been a dramatic rise of hate speech in discussion of topics that have been traditionally sensitive for Armenia, such as homosexuality, religious minorities, and domestic violence. In these cases, hate speech can grow into offensive statements, calls for violence and threats to CSO representatives working in these areas.¹¹⁶ It should be noted that the Armenian legislation does not define the concept of hate speech, but the Criminal Code envisages liability for inciting national, racial or religious hatred, actions aimed at racial superiority or humiliating national dignity.¹¹⁷ Given the absence of anti-discrimination law and definition of hate speech in domestic legislation, there is a lack of action taken by authorities to prevent or punish these occurrences, and the police intervenes only when there are substantiated threats against a person’s life or violence exposed in action. A draft amendment to the Criminal Code is currently under discussion. According to the draft, a person will be held responsible for publicly calling to apply violence threatening anyone’s life or health, publicly justifying or advocating such violence.¹¹⁸ If adopted, this draft will address hate speech issues to some extent.

STANDARD 2: THE STATE FACILITATES AND PROTECTS FREEDOM OF OPINION AND EXPRESSION.

There are no unlawful restrictions of freedom of expression, though cases of interference to mass media activities have been reported.

There are no restrictions on Internet and social networks in Armenia. According to experts, online media have been practically unrestricted in free expression through the recent years, while after the revolution, the diversity of opinions is also present on the TV. The interviewees, as well as the relevant recent reports highlight legislative issues that impose restrictions on the licensed media - television and radio channels. For example, the Law on Television and Radio limits the number of regional TV and radio channels, while the terms and conditions

114 RA Law on Mass Media, 13.12.2003, article 4

115 FGD Gyumri, 12.04.2019

116 For statistical data on hate speech covering the period from July to December 2018, see the article “Hate speech monitoring, interim report (July-December 2018)”, Helsinki Committee of Armenia, 2019

117 RA Criminal Code, 18.04.2003, article 226

118 RA Draft Law on Amendments to the RA Criminal Code, <https://www.e-draft.am/projects/1862>,

set out for private multiplex – digital broadcasting network – are rather strict, so that no company is able to apply and, like in previous two years, the private multiplex tender has failed for the third time in 2018.¹¹⁹

According to the Law on Mass Media, media practitioners and journalists are not obliged to disclose their source of information. Exceptions to this might be the disclosure of the source of information of a media practitioner or journalist by the court decision in the course of a criminal proceeding with the aim of revealing heavy or the heaviest crimes. This disclosure is required in cases where societal interest in law enforcement outweighs the societal interest in protecting the sources of information, and all other means to protect public interest are exhausted.¹²⁰

The confidentiality of whistle-blowers' identity is also protected: according to the Law on Whistleblowing, the whistle-blower has the right to protection and the protection of the personal data of the whistle-blower when submitting anonymous reports is guaranteed by the state.¹²¹

Defamation and libel have been de-criminalised in Armenia in 2010. Libel and insult, as well as maximum compensation rates, are regulated by the Civil Code of the Republic of Armenia, which sets compensation up to 1 million AMD (about 1,890 EUR) for insult and 2 million AMD (about 3,780 EUR) for defamation. However, according to the Civil Code, the court has to take into account the property of the defendant.¹²²

The practical issues associated with the media freedom were the self-censorship tendencies during the previous power regime. At the same time, some issues were reported after the revolution in 2018: in particular, cases of requiring disclosure of media sources, searches in the offices of media outlets, supposedly on political grounds.¹²³ With regard to these cases, the journalist community and CSOs working in this area have issued a joint statement urging the authorities to take measures to keep the media out of the police's unlawful actions and to provide favourable conditions for the free operation of journalists and the media regardless of their political orientation.¹²⁴

119 2018 Annual Report of CPFE on the Situation with Freedom of Expression and Violations of Rights of Journalists and Media in Armenia, Committee to Protect Freedom of Expression, 2019

120 RA Law on Mass Media, 13.12.2003, article 5

121 RA Law on Whistleblowing, 09.06.2017, article 11

122 RA Civil Code, 05.05.1998, article 1087.1

123 2018 Annual Report of CPFE on the Situation with Freedom of Expression and Violations of Rights of Journalists and Media in Armenia, Committee to Protect Freedom of Expression, 2019

124 "We call on the new authorities to take measures to keep media free from unlawful actions by police and to provide more favourable conditions: Announcement", Media Lab, 10.12.2018, <http://medialab.am/news/id/9693>

RECOMMENDATIONS FOR AREA 6

- Provide legislative regulations on hate speech and appropriate sanctions.¹²⁵
- Adopt changes in the Law on Television and Radio to promote the diversity of television and radio companies and to ensure their freedom of operation.
- Exclude interference with media activity without proper legal grounds.

4.7 Right to Privacy

STANDARD 1: EVERYONE ENJOYS THE RIGHT TO PRIVACY AND DATA PROTECTION

The right to privacy and protection of personal data is provided by law although occasionally violated in practice.

The Constitution of Armenia stipulates the right of every person to inviolability of his or her private and family life, honour and reputation, as well as the right to protection of personal data. The right to inviolability of private and family life may be restricted only by law, for the purpose of state security, economic welfare of the country, preventing or disclosing crimes, protecting public order, health and morals or the basic rights and freedoms of others.¹²⁶ The Criminal Code sets liability for using or disseminating anyone's personal or family-related private information without the latter's consent.¹²⁷

The Law on the Protection of Personal Data regulates the procedure and conditions for the handling of personal data by state government or local self-governing bodies, state or community institutions, legal entities or individuals, as well as the procedure and conditions of exercising state oversight over these data.¹²⁸

In practice, CSOs have not pointed out issues of intervening to CSO privacy except one episode. During the pre-election campaign in April 2017, Programme Coordinator of the "Union of Informed Citizens" NGO released a recording disclosing that school and kindergarten directors had recruited votes in favour of the ruling party. After that, Iravunk newspaper published information on his personal life and his family which were solely within the competence of the RA Police and the Investigative Committee. Based on the CSO representative's application, a criminal case was initiated on illegal collection and dissemination of personal and family-related private information, but a few months later the case was suspended.¹²⁹

STANDARD 2: THE STATE PROTECTS THE RIGHT TO PRIVACY OF CSOS AND ASSOCIATED INDIVIDUALS

According to law, searches in office premises or surveillance can be carried out only by a court decision. The reporting provisions for foundations might affect the

¹²⁵ As set forth in this study methodology, hate speech refers to all forms of expression which spread, incite, promote or justify racial hatred, xenophobia, anti-Semitism or other forms of hatred based on intolerance (Council of Europe, Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to Member States on "Hate Speech", adopted on 30 October 1997, Appendix to Recommendation)

¹²⁶ RA Constitution, 05.07.1995, amended on 06.12.2015, article 31

¹²⁷ RA Criminal Code, 18.04.2003, Article 144

¹²⁸ RA Law on the Protection of Personal Data, 18.05.2015

¹²⁹ 2018 Annual Report of CPFE on the Situation with Freedom of Expression and Violations of Rights of Journalists and Media in Armenia, Committee to Protect Freedom of Expression, 2018

right to privacy of its staff.

The law states that searches in office premises or surveillance can be carried out only by a court decision. During the interviews, some human rights activists said they had substantiated doubts over the wiretapping of their telephone conversations during the previous government.

In the annual report of the foundations, it is required to disclose the names of the members of the Board of Trustees, the manager and the staff of the foundation in case they have used foundation's resources and services during the reporting year. This may be considered problematic in terms of the right to privacy.

RECOMMENDATIONS FOR AREA 7

- Revise foundations' reporting format to respect the right of staff members on non-disclosing their identity.

4.8 State Duty to Protect

STANDARD 1: THE STATE PROTECTS CSOS AND INDIVIDUALS ASSOCIATED WITH CSOS FROM INTERFERENCE AND ATTACKS

CSOs can defend their rights in the court. However, the state does not always provide CSOs with adequate protection when they are attacked by third parties, which happens especially when CSOs work in sensitive areas.

According to the Law on Public Organisations, the state ensures the protection of the rights and lawful interests of the organisation in the manner prescribed by law.¹³⁰ In accordance with the charter objectives, the public organisation has the right to represent and defend rights and lawful interests of its members, beneficiaries, volunteers in other organisations, in the court and in the bodies of state government and municipal bodies.¹³¹ According to the Law on Foundations, the foundation has the right to act as a plaintiff or defendant in court.¹³² The Administrative Procedure Code states that each individual or legal entity has the right to apply to the administrative court if he/she considers that his/her rights and freedoms have been violated or may directly be violated by the state or local self-governing body, including when they have encountered impediments to exercise these rights and freedoms or have not been provided with necessary conditions to do so.¹³³ The court investigation should be carried out within a reasonable timeframe.¹³⁴ Though there is a guideline on "reasonable timeframe" in the law, including the notion of "shorter possible timeframe", no specific timeline is indicated, and in practice, court proceedings can take several months and even years, mainly due to overload of courts in Armenia.

In practice, as the research shows, the state does not always provide CSOs with adequate pro-

¹³⁰ RA Law "On Non-Governmental Organisations", 16.12.2016, Article 9

¹³¹ RA Law "On Non-Governmental Organisations", 16.12.2016, Article 16

¹³² RA Law on Foundations, 26.12.2002, Article 3

¹³³ RA Administrative Procedure Code, 05.12.2013, Article 3

¹³⁴ RA Administrative Procedure Code, 05.12.2013, Article 84

tection when they are attacked by third parties. Moreover, sometimes state officials themselves use hate speech towards CSOs or associated individuals. As a rule, organisations protecting rights of LGBT people, women and religious minorities, as well as human rights defenders are subjected to attacks. Cases of assaults, threats towards human rights defenders, and suspension of initiated cases took place mostly prior to 2018 revolution. In the second half of 2018 and 2019, pressures on sexual and religious minorities increased. One of the most prominent cases is Shournukh incident in August 2018: the residents of Shournukh village kicked out one of the villagers and his guests, some of whom were LGBT members, by inflicting physical violence towards them. The criminal case initiated on this case was terminated on the grounds of amnesty.¹³⁵ In April 2019, public hearings on the UN Human Rights Universal Periodic Review were held in the National Assembly: the hearings were open to interested CSOs on the basis of prior registration. A representative of an NGO protecting transgender rights, also a member of transgender community, took stand to speak on the issues that transgender community faced, pointing out at the violence and persecution of those persons. In response, the Chairman of the NA Standing Committee on Protection of Human Rights and Public Affairs expressed her indignation, noting that the issues of transgender people were not included in the agenda, and therefore the presented speech constitutes disrespect towards her and the parliament. Human rights advocates found this response discriminatory.¹³⁶ However, most noteworthy was the feedback followed by certain groups of society and social media publications, often containing hate speech, expressions of intolerance, insults and threats.¹³⁷ Hate speech and intolerant expressions were also voiced by parliamentarians, church representatives, published and disseminated through the media. Following the incident, no ethical proceedings were launched against parliamentarians, and other parliamentarians did not initiate an ad-hoc ethics commission.

Like other CSOs protecting women's rights, Women's Support Center working in the area of violence against women, is often targeted by criticism and threats, for allegedly "breaking families" as the Center provides asylum to women subjected to violence by husbands and seeking security. The head of the organisation notes that in case of applying to the police they receive protection, and finds that the issue lies within the public education, elimination of stereotypes, and applying more stringent measures towards hate speech and hate crimes.

Since June 2019, regular demonstrations have been organised in front of the Open Society Foundations Armenia office by the "Veto" movement. The demonstrations are accompanied by threats and hate speech against office employees and visitors. The state has provided presence of police officers in order to prevent physical violence, but there is no protection against offenses and hate speech. According to the law, the freedom of assembly may be restricted only in case, when in a democratic society the protection of state security or the public order, the prevention of crime, or the protection of public health and morals or of the constitutional rights and freedoms of others are dominant in regard of the freedom of assembly.¹³⁸ CSOs

135 Human Rights in Armenia 2018, Helsinki Committee of Armenia, Yerevan, 2019

136 "Naira Zohrabyan's response was discriminatory," Pink Armenia, 06/04/2019, <http://www.pinkarmenia.org/en/announce/naira-zohrabyan-s-response-was-discriminatory/>

137 "After a transgender person's historical speech in Armenia, LGBTI people receive death threats: The Guardian", Aravot, 26/04/2019, <https://www.aravot.am/2019/04/26/1038786/>

138 RA Law on Freedom of Assembly, 14.04.2011, article 5

find that the demonstrations of “Veto” has violated the rights of the employees and visitors, including their dignity, the right to mental integrity, the right to privacy, honour and good reputation, right to act freely and freedom of movement, as well as freedom of associations; however, the authorities did not take any action to effectively protect these rights.¹³⁹ In general, there is an increasing number of assemblies accompanied by expressions of hatred and sometimes incitement of violence, particularly against sexual minorities. A need to specify inciting hatred and violence among the grounds for restricting assembly (in addition to the restrictions for inciting hatred and violence on national, racial, and religious grounds as specified by law) was highlighted by CSOs.

The UN Special Rapporteur on Rights to Freedom of Peaceful Assembly and of Association issued a statement after his visit in November 2018 where he expressed a concern over the restrictions on the activities of the CSOs working with sensitive issues. He urged the government to effectively combat hate speech and incitement to hatred towards minority groups, condemn the use of discriminatory statements in public discourse, including by public figures, and ensure security and safety of participants when reasonably required.¹⁴⁰

STANDARD 2: MEASURES USED TO FIGHT EXTREMISM, TERRORISM, MONEY LAUNDERING OR CORRUPTION ARE TARGETED AND PROPORTIONATE, IN LINE WITH THE RISK-BASED APPROACH, AND RESPECT HUMAN RIGHTS STANDARDS ON ASSOCIATION, ASSEMBLY AND EXPRESSION

Existing anti-corruption, counter-terrorism and anti-money laundering measures do not target CSOs or restrict them in their activities.

There are no anti-corruption laws and policies in Armenia that cover the rights and activities of CSOs. As a rule, the anti-corruption measures, such as those included in the Law on Public Service, or the Law on Whistleblowing System, refer to the activities of public officials. The draft “Anti-Corruption Strategy of the Republic of Armenia and its Implementation Action Plan for 2019-2022” was published for public consultation in June 2019. It incorporates a number of provisions on fight against corruption, including in the directions of corruption prevention, identification of corruption crimes and anti-corruption education and awareness-raising.¹⁴¹ The Strategy highlights the importance of the participation of CSOs in anti-corruption processes.

The Law on Combating Money Laundering and Terrorism Financing¹⁴² does not contain provisions that limit or impede the legitimate activities of CSOs or the exercise of fundamental freedoms. According to this law, reporting entities, including banks, credit organisations, notaries, state register, etc., are required to conduct a customer due diligence, introducing risk management procedures that will identify and evaluate potential or existing risks and ensure that adequate measures are taken. In the event of a high risk probability or in case of an assignment from authorised body the Central Bank of Armenia to undertake an additional investigation of the client, these entities should collect additional information about the cli-

¹³⁹ Statement on the attacks on OSF-Armenia, 27.09.2019, <https://transparency.am/en/news/view/2857>

¹⁴⁰ Statement by the United Nations Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association, Clément Nyaletsossi VOULE, at the conclusion of his visit to the Republic of Armenia, Yerevan, 16 November 2018

¹⁴¹ Draft RA Government Decision on Approving Anti-Corruption Strategy of the Republic of Armenia and its Implementation Action Plan for 2019-2022, <https://www.e-draft.am/projects/1733>

¹⁴² RA Law on Combating Money Laundering and Terrorism Financing, 26.05.2008

ent.¹⁴³ CSOs are not reporting entities and have no obligations under the law.

Some CSOs mentioned that the bank required too detailed information for opening an account, for example, the passport data of all founders, or, in another instance, the bank requested the contract with funding donor along with all its appendices. Several CSOs noted that the bank had requested to fill in a form to identify the objective of the organisation and purposes of funds received.¹⁴⁴ The requirement for additional information is based on the provisions of the abovementioned law within the framework of combating money laundering and terrorism financing. Nonetheless, these requirements were considered to be excessive and burdensome by CSOs, although the bank could make such claims based on its internal legal acts.

RECOMMENDATIONS FOR AREA 8

- Set out legislative regulations on hate speech and ensure proper protection and enforcement of sanctions in the case hate speech and hatred display. Among the grounds for restricting the freedom of assembly, in addition to inciting hatred and violence on national, racial, and religious grounds, include inciting hatred and violence in general.
- Organise public awareness campaigns to promote tolerance, human rights supremacy, and elimination of hate speech.
- Set ethical commissions to review the conduct of officials in case they exercise discrimination and human rights violation, and launch ethical proceedings and apply appropriate sanctions as necessary.

143 RA Law on Combating Money Laundering and Terrorism Financing, 26.05.2008, article 18

144 FGD Gyumri, 12.04.2019, FGD Yerevan, 16.04.2019

4.9 State Support

STANDARD 1: THERE ARE A NUMBER OF DIFFERENT AND EFFECTIVE MECHANISMS FOR FINANCIAL AND IN-KIND STATE SUPPORT TO CSOS

State support is provided to a considerable number of CSOs; however, there is no clear differentiation between the purposes and procedures of different kinds of support.

The provision of state financial and in-kind assistance is regulated by the RA Government Decision “On approval of the procedure for providing subsidies and grants to legal entities from the state budget of the Republic of Armenia”. According to this decision, the organisation receiving a grant is selected in the result of a competition organised and held in accordance with the established procedure, while the subsidy is allocated on the basis of a subsidy agreement between the state body and the organisation.¹⁴⁵ However, in practice, for many years CSOs have received funds mostly without a competition procedure, based on the list of organisations receiving grants without competitions, which is specified in the law on budget, as well as in accordance with special legal acts.¹⁴⁶ The funding allocated under the articles “donations to non-profit organisation” and “subsidies to non-state non-financial organisation” in the budget of 2018 was 6.4 billion AMD (about 12,107,000 EUR). More funds were allocated to CSOs under the other articles including through service contracts.¹⁴⁷ There is no mechanism of social contracting defined by law: CSO services are acquired by the state through grants, subsidy provision or other funding contracts, as well as state procurement competitions which are open for all entities including CSOs. There is no summary information on amounts provided to CSOs for service provision. The Ministry of Labor and Social Affairs has been providing subsidies to CSOs delivering social services in the area of elderly care, centers for disabled children, but there is no consolidated information on this.

According to a research by NGO Center, the state funding in 2017 was allocated to 138 public organisations and 12 foundations. The amount allocated was almost equal for public organisations and foundations, while most of the foundations that received state funding (95%) were founded by state and/or had state participation in the management.¹⁴⁸

The law does not provide clear specification of or does not differentiate between types of CSO funding, including service contracting, grants, donations, and subsidies. There is a lack of information on how the type of funding is defined, what are the principles of selecting competitive or non-competitive funding allocation, and what are the mechanisms of monitoring and evaluation in each case.¹⁴⁹

CSOs receive funding also from the budgets of regional government and communities, but the information on funding amounts and number of CSOs receiving grants is not available.

145 RA Government Decision N 1937-N “On approval of the Procedure for providing subsidies and grants to legal entities from the State budget of the Republic of Armenia”, 24.12.2003

146 Independent Reporting Mechanism (IRM). Armenia Interim Report 2016-2018, 2017

147 RA Law on 2018 State Budget of the Republic of Armenia, 08.12.2017

148 Monitoring of CSO State Funding Sources, NGO Center Civil Society Development NGO, Yerevan, 2019

149 Monitoring of CSO State Funding Sources, NGO Center Civil Society Development NGO, Yerevan, 2019

STANDARD 2: STATE SUPPORT FOR CSOS IS GOVERNED BY CLEAR AND OBJECTIVE CRITERIA AND ALLOCATED THROUGH A TRANSPARENT AND COMPETITIVE PROCEDURE

The procedures of state funding allocation, as well as monitoring and evaluation of outcomes of funded projects are not clear and transparent.

Only two state structures, the RA Presidential Administration and the RA Ministry of Sport and Youth Affairs¹⁵⁰ have organised grant competitions through intermediary organisations and published information on funded organisations and programs.¹⁵¹ The Open Government Partnership Armenia fourth action plan envisages introducing competitive procedure for all grants,¹⁵² and in 2019, the government has taken steps to launch competitive procedures in a number of ministries. During the research conducted in the framework of this monitoring, those CSO representatives that were involved in various agencies as a selection commission members or applicants, stated that the process was still in development. There are no clear selection procedures and criteria yet. The mechanisms for communications with grantee organisations and mechanisms of monitoring and evaluation of grant projects are not specified. Problems have also been reported in regard to unreasonable cost restrictions in specific budget items, as a result of which professional CSOs even avoid applying, being aware that they cannot provide proper quality services under the offered prices. In this situation, the effectiveness of implemented projects might be questioned.

As mentioned above, CSOs receive funding also from the budgets of regional government and communities, but the funding allocation has also been discretionary and non-transparent. Representatives of regional CSOs participated in FGDs said that they often did not know about the funding amount and the recipient organisations, moreover, they were not even aware of the possibility to apply for funding. One of the FGD participants noted that the former local authorities allocated funds to CSOs in return to their support in the election process: “It was common that a specific CSO should receive a certain amount, but the others would be rejected on the grounds of lack of budget”. FGD participants mentioned that the funds of the regional government administrations and municipalities were mainly allocated for organisation of cultural or festive events, as well as for core expenses.¹⁵³ At present, under the new government, there is a tendency to improve CSO funding transparency at the local level as well, but no specific procedures and mechanisms have been developed yet.

Some CSOs have received support from regional and community structures in the form of free office space allocation. However, in this case there are no clear criteria or mechanisms for assessing the outcomes of activities benefited from this assistance. At the same time, CSOs indicate that there is a risk of losing independence or at least to be perceived as such when applying for state support. For example, as told by a CSO, when using a space provided by regional administration, they sometimes received requests of information on various issues, and later decided to leave the administration’s premises to avoid the perception of being a regional administration department both in the view of staff and external audience.

150 After adoption of the law on Making Amendments and Additions to the Law on “Government’s Structure and Activities” on May 8, 2019 this ministry was incorporated into the RA Ministry of Education, Science, Culture and Sport

151 Central and Eastern Europe and Eurasia 2017 CSO Sustainability Index, 2018 September

152 Fourth Action Plan of Open Government Partnership Initiative of the Republic of Armenia (2018-2020), Annex to Decision of the Government of the Republic of Armenia N 1307-L, 15.11.2018

153 FGD Gyumri, 12.04.2019, FGD Yerevan, 16.04.2019

According to the RA Government Decision “On Approval of the Procedure for Granting Subsidies and Grants to Legal Entities from the State Budget of the Republic of Armenia”, after the approval of the budget, the head of the relevant state body establishes a grant competition selection commission consisting of at least 3 members. However, there is no indication about involvement of CSO representatives in the commission. The decision also states that within 3 days upon signing the grant agreement, information about the grantee organisation and the proposed project are published on the official website of the state body that allocated the grant.

As mentioned above, in practice, the competitive process of state grant allocation is still under development, and there is limited open information on state-funded grant projects. CSOs participating in the survey have repeatedly pointed out the online grant system of the Ministry of Sport and Youth Affairs¹⁵⁴ as a positive experience of competitive and transparent state funding practice, where proposals are evaluated by a group of government and non-governmental experts, based on established criteria.¹⁵⁵

The majority of respondents (55 out of 73) had not applied for state funding within last two years, and many described the application procedure as obscure and unclear. In the response to a question about preferential treatment towards certain CSOs compared to others, many CSOs mentioned state-funded, “pocket” organisations and CSOs established purposefully to get state grants, emphasizing that the process was not transparent or competitive and funding criteria were not available. Another obstacle to public funding is the mandatory audit requirement in case of passing the threshold, as not all public organisations are able to carry it out.

STANDARD 3: CSOS ENJOY A FAVOURABLE TAX ENVIRONMENT

CSO grants and donations (including in the form of gratuitous services) are not taxed. Some tax benefits are provided for charitable projects through special procedure. However, taxes paid for income from economic activities are on the same level as for businesses, with lack of possibility to use the alternative taxation mechanism provided for business entities.

Under the RA legislation, assets, works and services received by non-profit organisations gratuitously are not profit taxed.¹⁵⁶ At the same time, non-profit organisations are not obliged to charge VAT on their goods and services in case their annual turnover from all types of activities does not exceed of 115 million AMD (about 219,300 EUR)¹⁵⁷ (before the Tax Code amendments adopted in June 2019, this threshold was equal to 58.35 million AMD (110,400 EUR)). Free supply of goods, work and services rendered by the non-governmental, charitable and religious organisations, are also VAT exempted.¹⁵⁸

According to the Law on Charity, benefits for taxes, duties, and mandatory payments are provided to projects deemed as charitable by the authorised body in the manner prescribed by

154 After the adoption of the Law “On Making Amendments and Additions to the RA Law on “Government’s Structure and Activities” on May 8, 2019 this ministry was incorporated into the RA Ministry of Education, Science, Culture and Sport

155 Ministry of Sport and Youth Affairs, State Youth Policy, online grant system, <http://cragrer.am/>

156 RA Tax Code, 04.10.2016, article 108

157 RA Tax Code, 04.10.2016, article 59

158 RA Tax Code, 04.10.2016, article 64

law.¹⁵⁹ These benefits may include VAT exemption when buying goods or services, exemption from custom duty when receiving goods from abroad, etc. Government decision on charitable projects establishes the procedure for qualifying projects as charitable, for application, review and decision on determining the scope of goods, works, and services related to these projects or having significance for these projects. The procedures also regulate the registration and oversight of charitable projects, as well as the procedures for revising the charitable qualification.¹⁶⁰ Thus, the charitable qualification is provided for specific project through its duration but this status can be revised in case there were issues identified during the implementation, for example, false information in project documentation or legal infringements.¹⁶¹ In case the project was given a charitable status, the organisation has to provide annual report on its activities to the authorised body. The authorised body that takes decisions and carries out other relevant functions as per Procedure of Qualifying and Registering Charitable Projects is the deputy prime minister, who should make the decision based on the recommendation of the Advisory Commission on Coordination of Charitable Projects.¹⁶²

In case of implementing entrepreneurial activities, CSOs should pay profit tax, and – if their turnover exceeds 115 million AMD (219,300 EUR) – VAT in the same manner as business entities. In contrast to business entities, CSOs do not have the option of turnover tax. It should be noted that since the current law does not clearly specify the opposite, CSO economic activities might be subject to VAT payment regardless of their revenues, in case the income from donations and grants exceeds the threshold of 115 million AMD.

The research participants have different opinions about granting additional tax benefits to CSOs. Some consider the existing benefits to be insufficient and stress the need to have more, while others think that more benefits will cause abuses and damage the image of CSO sector. However, some have expressed an opinion that the exemption of procurement and services from VAT can be envisaged not only for donor-funded programs, but also for state funding. As for the benefits for entrepreneurial activities, CSOs propose first of all to set clear criteria for the concept of social entrepreneurship, on the basis of which these benefits can be introduced and applied in the future.

STANDARD 4: BUSINESSES AND INDIVIDUALS ENJOY TAX BENEFITS FOR THEIR DONATIONS TO CSOS

There is a tax deduction possibility provided for organisations donating to CSOs; however, the deduction is considered too small to boost charitable donations. No benefits are provided for individual donations.

According to the law, for determining the taxable base of profit tax payers (including companies, individual entrepreneurs, CSOs carrying out economic activities etc.), the gross income is deducted by the assets, work or services provided to non-profit organisations, but not more

159 RA Law “On Charity”, 08.10.2002, article 16

160 RA Government Decision N 66-N “On Charitable Projects” 16.01.2003

161 Appendix 1 to the RA Government Decision N 66-N “On Charitable Projects” 16.01.2003, The Procedure of Qualifying and Registering Charitable Projects, article 28

162 Previously, the authorised body for charitable projects was RA Government Commission on Coordination of Charitable Projects, but it was changed in August 2018 in accordance with the Prime Minister Decree (RA Prime Minister’s Decree No 1111-A on Establishing the Charter and Composition of the Advisory Commission on Coordination of Charitable Projects and Revocation of the RA Prime Minister’s Decree No 205 of 14 March 2001, 21.08.2018)

than in the amount of 0.25% of the gross income of the reporting year.¹⁶³ There is no other tax privilege envisaged by law for individuals or legal entities that make donations.

According to the research, the current threshold for deducting taxable income does not instigate donations from companies, and in many cases companies even prefer not to use this benefit to avoid additional paperwork.¹⁶⁴

Some of the participants of interviews and FGDs conducted within the framework of monitoring highlighted 1 or 2 percent tax law as a mechanism that promotes financial sustainability for CSOs and at the same time facilitates transparency and publicity of CSO activities. Such laws exist in a number of Central and Eastern European countries and allow individuals to pay one or two percent of their tax to any CSO upon their preference.¹⁶⁵

STANDARD 5: LEGISLATION AND POLICIES STIMULATE VOLUNTEERING AND ENSURE THAT THERE ARE INCENTIVES FOR ITS DEVELOPMENT

Legislation defines the concepts of volunteers and voluntary work but provides few incentives to encourage volunteering.

The Law on Charity defines the concept of volunteers, according to which volunteers are individuals who perform gratuitous works for charity beneficiaries.¹⁶⁶ The Law on Charity also defines provisions on promoting volunteer activities by the state. Thus, the law defines the title of “Honourable Volunteer of the Republic of Armenia” and “Volunteer of the Year of the Republic of Armenia” awarded by the President of the Republic of Armenia.¹⁶⁷ Nevertheless, no information was obtained about granting these titles by the President of Armenia to any person.

According to the Labour Code, voluntary work and the work done for aid purposes cannot be considered illegal. At the same time, it is stated that the procedure and conditions for performing such works are defined by law.¹⁶⁸ The Law on Public Organisations defines the right and the procedure for involving volunteers in the public organisation. According to the law, if volunteer work hours exceed 20 hours per week, the organisation should sign a voluntary work contract with volunteers. However, it is forbidden to involve volunteers in the entrepreneurial activities of the organisation.¹⁶⁹

Cross-border volunteerism is practiced in Armenia and many organisations send volunteers abroad and/or coordinate involvement of foreign volunteers in local CSOs. However, there is no legal regulation related to cross-border volunteerism. Generally, volunteer experience is acknowledged in CSOs and many companies, and some international universities take into account volunteer work experience in admission process. However, this is practiced mostly on private level and not promoted or regulated by the government.

163 RA Tax Code, 04.10.2016, article 123

164 CSO Engagement In Policy-Making and Monitoring of Policy Implementation: Needs and Capacities, Yerevan, 2014; Capacity Building Needs Assessment for Civil Society Organisations in Armenia, 2016

165 “Draft laws on percentage allocation”, European Center of Non-Profit Law http://ecnl.org/category/percentage-laws/?post_type=publications

166 RA Law “On Charity”, 08.10.2002, article 9

167 RA Law on Charity, 08.10.2002, article 15

168 RA Labor Code, 09.11.2004, article 102

169 RA Law “On Non-Governmental Organisations”, 16.12.2016, article 17

In 2017, the Ministry of Labour and Social Affairs developed and presented a draft law “On Volunteerism and Volunteer work”, with specific regulations on volunteerism, volunteer rights and responsibilities, compensation for costs and other issues.¹⁷⁰ However, the draft was criticised by CSOs for its limiting provisions, as the obligations envisaged by the draft imposed additional burdens for CSOs involving volunteers, while providing the personal data of volunteers to state bodies was controversial in terms of right to privacy. Currently, this draft is suspended.

However, since the regulation of volunteerism is available only in the Law on Public Organisations, involvement of volunteers in foundations remains unregulated, and compensation for volunteer costs is deemed to be taxable income under the current legislation.

RECOMMENDATIONS FOR AREA 9

- Ensure transparency and competitiveness in state support through transparent, effective and participatory procedures. As a positive example, procedures of the former Ministry of Sport and Youth Affairs online grant system can be used, as they have been positively assessed by CSOs.
- The funding opportunities by all state agencies shall be published online, along with the information on funded projects, preferably in a single platform for better transparency and easy use.
- Provide clear and transparent regulations on possible mechanisms of CSO funding, including grants, subsidies, service contracts, and other types of funding, with clear differentiation between the purposes, procedures of funding allocation, selection, monitoring and reporting for each of these mechanisms.
- Dismiss the financial audit requirement for public organisations that received funding from public resources, and place the auditing responsibility on the state authority providing the funding or other relevant authority.
- Provide CSOs better taxation conditions in case of entrepreneurial activities, particularly allowing CSOs to use turnover tax option and clearly specifying the necessary conditions and criteria for benefits.
- Clarify the types of incomes included in the turnover that is considered for the VAT threshold, and take into account only the revenues from entrepreneurial activities.
- Provide meaningful tax incentives for individual and corporate donors to promote donations to CSOs.
- Introduce provisions for promoting volunteerism in the Labour and Tax Codes, as well as in the Law on Foundations and other legal acts as appropriate.

¹⁷⁰ RA Draft Law on Volunteerism and Volunteer Work, <https://www.e-draft.am/projects/389/about>

4.10 State-CSO cooperation

STANDARD 1: STATE POLICIES FACILITATE COOPERATION WITH CSOS AND PROMOTE THEIR DEVELOPMENT

Apart from laws covering public participation in decision-making, no special policy or strategy exists to regulate or promote state-CSO cooperation.

There is no special policy or strategy on state-CSO cooperation. Collaboration is primarily based around public participation opportunities set by various legal acts, including the Public Council, public councils adjacent to ministries and other agencies, as well as sectoral working groups.

In September 2014, the government adopted a “Concept of Institutional and Legislative Changes for Civil Society Organisations Development”, developed as a result of extensive discussions with CSOs. The concept included a number of enabling provisions for CSOs that served as a basis for the new law “On Public Organisations.”¹⁷¹ The objective of the Concept is to ensure CSOs’ normal course of operation and sustainable development. In addition to the provisions further included in the law, the concept defines a number of other provisions that have not been implemented so far, such as establishing procedure for compensation of volunteer costs, providing online registration possibility to CSOs, defining strategy and procedures for CSOs’ financial support from the state budget, and creating an online database of state funding of CSOs. A timetable is attached to the Concept, which, apart from the deadlines, indicated the responsible state agencies and sources of funding, with actions scheduled to be completed by the end of 2015. Apparently, no Concept implementation monitoring was carried out by the state or at least there is no publicly available information on that.

FGD participants and interviewed experts have different opinions on whether a special concept or strategy for state-CSO cooperation is needed, but all of them basically agree that such cooperation is necessary. Many respondents find that in addition to CSO participation in the decision-making process, cooperation should also be manifested through joint efforts aimed to address various issues, including state delegation of some services and functions to CSOs. It was also suggested that CSOs are involved in the implementation of different sectoral strategies.

STANDARD 2: THE STATE HAS SPECIAL MECHANISMS IN PLACE FOR SUPPORTING COOPERATION WITH CSOS

Various consultative bodies are established to support state-CSO cooperation, though a number of issues need to be solved to ensure their effectiveness and impact.

According to the Constitution of Armenia and the Law on the Public Council, the Public Council has been set up as a consultative body of the government. The main objectives of the Public Council include: to represent the interests of different strata of society in the policy-making and implementation of the policy; facilitate civil society participation in public administration processes, including presentation of recommendations to the government on priorities of civil society development policy; contribute to mutual trust, dialogue and partnership be-

171 Central and Eastern Europe and Eurasia 2014 CSO Sustainability Index, 2015 June

tween government, state administration bodies, and civil society; and identify public opinion on issues of public interest, including laws and other normative legal acts, state programs, strategies, concepts and their drafts.¹⁷²

According to the law, there are 15 standing sectoral committees adjunct to the Public Council, while temporary commissions and working groups can be formed to discuss individual issues. The Public Council consists of 45 members, including 15 appointed by the government and 15 recruited from the various structures through rating-based selection. Subsequently, the remaining 15 members are nominated and elected by the present 30 members. The prime minister elects the Chairman of the Public Council from the list of 45 members and submits to the government for approval.¹⁷³ The research participants are sceptical about the activities of the Public Council, finding it a formality and in fact non-effective structure

According to the government's decision adopted in 2016, public councils adjunct to the ministries should be set up to ensure civil society participation in the implementation of the objectives and functions of the ministries, and corresponding item was added in the ministries' charters.¹⁷⁴ In May 2018 new exemplary charter for public administration bodies was adopted, and in December 2018 the clause pertaining to public councils in the ministries was restated in this charter.¹⁷⁵ According to a recent research in this field, most of the ministries (13 out of 18) had public councils with regular meetings held. At the same time, this research identified a number of issues related to councils' effectiveness, accountability, access to information on the work performed, and the activity of the board members. For example, not all annual reports of councils' activities are published, and the meetings of the councils take place less often than prescribed by law.¹⁷⁶

The Ministry of Labour and Social Affairs has initiated a national social co-operation agreement to promote the role of state, community and non-governmental organisations and individuals in the process of establishment of integrated social services.¹⁷⁷ The organisations and individuals which joined the agreement have mobilised in "National Level Support Network". The provisions on the Network and the agreement are set in the Law on Social Assistance, which defines the concept of the support network, the principles of cooperation on national and local levels.¹⁷⁸ The support network unifies 47 CSOs, and at the first meeting of the Network in 2016, the Coordinating Board was elected. However, no sessions of the support network have apparently taken place after 2017.¹⁷⁹ Support networks have also been formed on the regional level, but it can be assumed that they are inactive as well, as it is difficult to find any information on their activities at the websites of regional administrations.

172 RA Law on Public Council, 07.03.2018, article 2

173 RA Law on Public Council, 07.03.2018, article 5

174 RA Government Decision No 337-N "On Amendments and Additions to a Number of Decisions by the Government of the Republic of Armenia", 31.03.2016

175 RA Government Decision No 1552-L "On Amendment to the Decision N 624-L of the Government of the Republic of Armenia dated May 22, 2018", 27.12.2018

176 Monitoring report on unified governance model for policy development in Armenia, NGO Center, Araza NGO, 2017

177 Invitation to join the national agreement, RA Ministry of Labor and Social Affairs, http://www.mlsa.am/?page_id=2841

178 The RA Law on Social Assistance, 17.12.2014

179 National agreement/protocols, RA Ministry of Labour and Social Affairs of the Republic of Armenia, http://www.mlsa.am/?page_id=10438

Special joint working groups have also been set up in the framework of a number of international initiatives, including Sustainable Development Goals, Open Government Partnership, Extractive Industries Transparency Initiative. Public councils are also established on regional and community level. FGD participants were generally sceptical about these councils, noting that they were either not functioning or served the purposes of the particular authorities due to being comprised of their close or affiliated persons. Nevertheless, several examples of positive experiences of the councils operation at the community or regional level were also pointed out.

The next mechanism of cooperation is the CSO observer teams. Based on the requirement of the law “On Detention of Arrested and Detained Persons”¹⁸⁰ and the order of the RA Minister of Justice,¹⁸¹ a group of public observers has been formed to implement public oversight in penitentiary institutions and bodies of the Ministry of Justice. The members of group are representatives of CSOs working in the area of human rights protection, and are defined by the minister’s order. The group has an access to penitentiary institutions with the purpose of protection of the rights of detainees and persons under custody, monitoring the working and living conditions of detainees in penitentiary institutions, and initiation of amendments and additions to the penitentiary legislation, when necessary. Despite some obstacles in the course of its activity, this observer group is mentioned by an expert as a successful example of collaboration as the group is active and the issues raised in the annual and extraordinary monitoring reports are taken into account by the government with solutions provided where possible.¹⁸²

Among the online survey respondents, 55 noted that they participated in the work of any consultative body; however, diverse opinions were presented on the transparency, accessibility, and impact of these bodies in the decision-making process. Several CSOs presented successful examples of public councils, while others mentioned that the councils have a formalistic nature. As mentioned by a CSO’s representative, “The consultative bodies are active in case there are professional CSOs with in-depth, evidence-based knowledge involved. In other cases, basically no proposals are made, and it becomes a hearing rather than joint work.” Similar opinions were presented by some experts: as indicated in the section on Right to Participation in Decision-Making, in case of councils, effectiveness of the body often depend on the experience and skills of CSOs. One expert recommends revising the approach towards the activities of councils through developing a strategy for their work, setting working directions, and not limit it with communication from meeting to meeting. Some gaps are observed in terms of CSO engagement criteria, as it is not clear how members of various councils are invited or elected.

180 RA Law “On Detention of Arrested and Detained Persons”, 06.02.2002, article 47

181 Order of RA Minister of Justice No. KH-66-N, 18.11.2005

182 For more details and reports on the activities of the Monitoring Group, see the website of the Group of Public Monitors Implementing Supervision over the Criminal-Executive Institutions and Bodies of the Ministry of Justice of RA, <http://www.pmg.am/en/>

RECOMMENDATIONS FOR AREA 10

- Fully implement the existing institutional mechanisms of cooperation through increasing the effectiveness of public councils and other consultative bodies, improving their transparency, enhancing public monitoring mechanisms.
- Jointly with civil society sector, plan and implement measures towards more enabling environment for CSOs, including more beneficial taxation, larger and more transparent state funding, meaningful participation of CSOs in the development, implementation and monitoring of public policies, and other provisions following the findings of the current report.

V. CONCLUSIONS & RECOMMENDATIONS

Based on the issues most often raised by the participants of monitoring research, as well as the analysis of indicators included in the CSO Meter tool, the authors highlight a number of key recommendations that have strategic importance for CSO enabling environment in Armenia.

CSO financial sustainability: CSOs in Armenia have access to a variety of funding sources, and they can use fundraising methods without excessive administrative and reporting requirements and restrictions. However, the financial sustainability of CSOs continues to be weak, and usage of local funding sources is at a low level. Thus, the state should enforce a number of measures to encourage individual and business donations and boost CSO engagement in economic activities. These measures may include:

- More advantageous tax incentives for individual and corporate donors;
- Preferential tax treatment for CSO economic activities;
- Promoting volunteerism;
- Larger scope and improved effectiveness and transparency of state funding, including through establishment of institutional mechanisms for outsourcing CSO services.

Participation in Policy-Making and Implementation: Armenia has developed a variety of advanced tools and platforms to ensure civic participation in decision-making processes, including through electronic means. The legislation provides enabling provisions on access to information both through inquiries and pro-active publication of relevant information on the websites of state agencies. Participation in local self-government is also highly prioritised by law. At the same time, the practical enforcement of participation needs further improvement. The impact of participation in policy-making stage is sometimes questionable, while there are few mechanisms facilitating CSO participation in policy implementation and monitoring stages. Thus, it is recommended to take the following steps in this direction:

- Introducing institutional mechanisms for engaging CSOs in the policy implementation and monitoring, including through state contracting;
- Mandatory consultation in the early stages of decision-making to allow meaningful participation of professional CSOs experienced in relevant public policy areas.
- Increased usage of offline participation tools such as public hearings, expert discussions, and surveys.

Based on the findings of the monitoring report, it is highly recommended to develop a strategic roadmap towards development of enabling civil society environment in Armenia. The roadmap should include milestones of improved tax environment, equitable approach to CSOs and businesses in registration process, more effective CSO engagement in decision making,

tackling hate speech and stigmatisation of CSOs and other relevant objectives. This document should be duly discussed and co-designed with civil society stakeholders.

VI. ANNEXES

6.1. Annex 1 - Sources of Information

LEGISLATION

RA Constitution, 05.07.1995, amended 06.12.2015, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=102510>

RA Law on Public Organisations, 16.12.2016, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=119456>

RA Law on Foundations, 26.12.2002, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=122474>

RA Law on State Registration of Legal Entities, Separate Subdivisions of Legal Entities, Institutions and Private Entrepreneurs, 03.04.2001, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=121691>

RA Law on Charity, 08.10.2002, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=123353>

RA Law on Mass Media, 13.12.2003, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=1379>

RA Law on Freedom of Assemblies, 14.04.2011, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=117173>

RA Law on Personal Data Protection, 18.05.2015, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=120901>

RA Law on Local Self Governance, 07.05.2002, amended 16.12.2016, <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=125341>

RA Law on Whistle-Blowing System, 09.06.2017, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=123969>

RA Law on Public Council, 07.03.2018, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=120555>

RA Law on Normative Legal Acts, 21.03.2018, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=123348>

RA Law on Police, 16.04.2001, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=131406>

RA Law on Freedom of Information, 23.09.2003, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=1372>

RA Law on State Duties, 27.12.1997, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=131987>

RA Law on Detention of Arrested and Detained Persons, 06.02.2002, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=131547>

RA Law on Social Assistance, 17.12.2014, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=119105>

RA Law on Combating Money Laundering and Terrorism Financing, 26.05.2008, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=126311>

RA Law on 2018 State Budget of the Republic of Armenia, 08.12.2017, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=128170>

RA Constitutional Law on the Charter of National Assembly, 16.12.2016, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=129946>

RA Constitutional Law on Political Parties, 16.12.2016, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=110534>

RA Labour Code, 09.11.2004, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=126314>

RA Tax Code, 04.10.2016, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=130299>

RA Civil Code, 05.05.1998, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=126332>

RA Criminal Code, 18.04.2003, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=125137>

RA Administrative Procedure Code, 05.12.2013, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=126308>

RA Code on Administrative Offences, 06.12.1985, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=130653>

Order No.102-N of RA State Revenue Committee Chairman “On approving the sample form of the report on public organisations’ activities, the procedure of its completion and submission, and on invalidating the order of the Chairman of RA State Revenue Committee No 59-N dated 13 February 2018”, 15.02.2019, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=128528>

Order No.58-N of RA State Revenue Committee Chairman “On approving foundations’ report form, procedure of its completion, publication and submission to the RA Government State Revenue Committee”, 24.02.2017, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=123015>

RA Government Decision No 1204-N “On establishing the procedure for registration, classification and maintenance of information developed by or delivered to the information holder, as well as the provision of information or its duplicate (copies) by state and local self-governing bodies, state institutions and organisations”, 15.10.2015, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=122108>

RA Government Decision No 1146-N “On Approving the Procedure for Organising and Conducting Public Consultations, and Revocation of the Decision No. 296-N of the Government of the Republic of Armenia Dated 25 March 2010”, <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=126002>

RA Government Decision No 337-N “On Amendments and Additions to a Number of Decisions by the Government of the Republic of Armenia”, 31.03.2016, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=104665>

RA Government Decision No 1552-L “On Amendment to the Decision N 624-L of the Government of the Republic of Armenia dated 22 May 2018”, 27.12.2018, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=127392>

RA Government Decision No 1937-N “On Approving the Procedure for Granting Subsidies and Grants from the State Budget of the Republic of Armenia to Legal Entities, 24.12.2003, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=113917>

RA Government Decision No 66-N on Charitable Projects, 16.01.2003, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=128100>

RA Prime Minister’s Decree No 1111-A on Establishing the Charter and Composition of the Advisory Commission on Coordination of Charitable Projects and Revocation of the RA Prime Minister’s Decree No 205 of 14 March 2001, 21.08.2018, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=133472>

RESEARCHES, REPORTS

2014 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia, June 2015, https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/EuropeEurasia_FY2014_CSOSI_Report.pdf

2017 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia, September 2018, https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1866/2017_CSOSustainabilityIndex_for_Central_and_Eastern_Europe_and_Eurasia.pdf

2018 Annual Report of CPFE on the Situation with Freedom of Expression and Violations of Rights of Journalists and Media in Armenia, Committee to Protect Freedom of Expression, 2019, <https://khosq.am/en/reports/annual-report-of-cpfe-on-the-situation-with-freedom-of-expression-and-violations-of-rights-of-journalists-and-media-in-armenia-2018/>

CAF World Giving Index 2017, https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/cafworldgivingindex2017_2167a_web_210917.pdf?sfvrsn=ed1dac40_10

CAF World Giving Index 2018, https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf_wgi2018_report_webnopw_2379a_261018.pdf

Capacity Building Needs Assessment of Civil Society Organisations in Armenia, 2016, <http://www.civilsociety.am/resources/strongscsco//pubs/006703eef4bd070bfo17b8d68610f35e.pdf>

Caucasus Barometer (CB): Public Perceptions on Political, Social, and Economic issues in the South Caucasus Countries. Some findings from the CRRC 2017 data, December 2017, https://www.crrc.am/wp-content/themes/crrc/barometer_files/presentations-2017.pdf

CSO Engagement in Policy-Making and Monitoring of Policy Implementation: Needs and Capacities, Armenia, Yerevan, 2014, http://ngoc.am/wp-content/uploads/2018/09/Mapping_Armenia_ENG.pdf

Ditord #1 (73). Human Rights in Armenia 2018, Helsinki Committee of Armenia, Yerevan, March 2019, http://armhels.com/wp-content/uploads/2019/03/Ditord-2019Engl_Ditord-2019arm-1.pdf

Enabling Environment National Assessment (EENA) - National Report Armenia, NGO Center, Yerevan, 2018, http://ngoc.am/wp-content/uploads/2018/11/EENA-Report-Armenia_ENG.pdf

Freedom in the World 2019: Armenia, Freedom House, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/armenia>

Freedom of the Press 2017 Armenia, Freedom House, <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2017/armenia>

Freedom on the Net 2018: Armenia, Freedom House, <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2018/armenia>

Gender Politics in Armenia: An Exploration of Legislation, Anti-Gender Rhetoric, and Community Strategies, Women Support Center, http://www.womensupportcenter.org/assets/PDF%20publications/Gender_politics_final.pdf

Independent Reporting Mechanism (IRM). Armenia Progress Report 2016-2018, 2017, https://www.opengovpartnership.org/wp-content/uploads/2018/10/Armenia_Midterm_Report_2016-2018_EN.pdf

Monitoring of hate speech. Interim Report (July-December 2018) (in Armenian), Helsinki Committee of Armenia, 2019, <http://armhels.com/wp-content/uploads/2019/03/Ատեղություն-խոսքի-պիտոսային-մշտադիտարկում-2018-հուլիս-դեկտեմբեր.pdf>

Monitoring of CSO State Funding Sources (in Armenian), NGO Center Civil Society Development NGO, Yerevan, 2019, <https://drive.google.com/file/d/1tNwDXP6FM1K75qdKrxDO-6Doatx4Dko6l/view>

Nations in Transit: Armenia, Freedom House, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/armenia>

Percentage Laws, European Center for Not-for-Profit Law, http://ecnl.org/category/percentage-laws/?post_type=publications

Report of CPFE on the Situation with Freedom of Expression and Violations of Rights of Journalists and Media in Armenia, Committee to Protect Freedom of Expression, 1st half of 2019, 2019, <https://khosq.am/reports/հայաստանում-խոսքի-ազատության-վիճակի-18/>

Report on the Human Rights Violations during the Peaceful Assemblies of April 13-20 of 2018, Protection of Rights Without Borders NGO, 20.04.2018, <http://prwb.am/new/2018/04/20/2018-13-20/>

Report on Monitoring Collaborative Governance Model of Policy Making in Armenia (in Armenian), NGO Center, Araza NGO, 2017, <http://ngoc.am/wp-content/uploads/2018/07/Հայաստանում-քաղաքականության-մշակման-միասնական-կառավարման-մոդելի-մոնիթորինգի-զեկույց.pdf>

Report on Monitoring of Freedom of Peaceful Assemblies (July 2017 - June 2018), Helsinki Committee of Armenia, Yerevan, 2018, http://armhels.com/wp-content/uploads/2018/08/Peaceful_assemblies_monitoring_2017-2018_English.pdf

Report on Monitoring of Freedom of Peaceful Assemblies, Helsinki Committee of Armenia (July 2018 - June 2019), Yerevan, 2019, <http://armhels.com/wp-content/uploads/2019/07/Monitoring-of-peaceful-assemblies-2018-2019-1.pdf>

Report on observations of the events that occurred and of the assemblies that were held in the Republic of Armenia in April-May 2018, Helsinki Committee of Armenia, Yerevan, 2018, http://armhels.com/wp-content/uploads/2018/08/HCA-Report_2018_ENG.pdf

ARTICLES, STATEMENTS

After a transgender person's historical speech in Armenia, LGBTI people receive death threats: The Guardian, Aravot, 26/04/2019, <https://www.aravot.am/2019/04/26/1038786/>

Announcement on the Harassment against the Open Society Foundations–Armenia, Protection of Rights Without Borders NGO, 05.06.2019, <http://prwb.am/new/2019/06/05/բաց-հասարակութեան-հիմնադրամբնէր-հայա/>

Announcement: New Generation Humanitarian NGO, 06.11.2018, <https://ngngo.net/en/news/ANNOUNCEMENT/97>

Cafe Owners, Employees Protest Dismantling Order, Azatutyun.am, 14.03.2019, <https://www.azatutyun.am/a/29820919.html>;

Naira Zohrabyan's response was discriminatory, Pink Armenia, 06/04/2019, <http://www.pinkarmenia.org/en/announce/naira-zohrabians-response-was-discriminatory/>

Participants in a rally against the exploitation of the Amulsar mine claim that the police used disproportionate force against them, Arminfo.am, 20.08.2019, https://arminfo.info/full_news.php?id=44529&lang=3

Reform or Repression?: NGOs say law on lobbying would hamper their activities, ArmeniaNow.com, https://www.armenianow.com/news/6462/reform_or_repression_ngos_say_law

Soros targeted by supporters of the former authorities, Azatutyun.am, 05.06.2019, <https://www.azatutyun.am/a/29983350.html>

Statement by Civil Society Organizations on violation of freedom of peaceful assembly by police on August 19, 20.08.2019, <https://transparency.am/en/news/view/2816>;

Statement by the United Nations Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association, Clément Nyaletsossi VOULE, at the conclusion of his visit to the Republic of Armenia, 16 November 2018, <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23882&LangID=E>

Statement of Partnership for Open Society Initiative on RA Law “On Lobbyist Activities”, 11.11.2005, <https://transparency.am/en/statements/view/101>

Valery Osipyan on LGBT Forum: “It is inexpedient, I personally don't find it reasonable to hold it, particularly from risk and security perspective”, Aravot, 06.11.2018, <https://www.aravot.am/2018/11/06/991547/>

We call on the new authorities to take measures to keep media free from unlawful actions by

police and to provide more favourable conditions: Announcement, Media Lab,, 10.12.2018, <http://medialab.am/news/id/9693>

INFORMATION PLATFORMS, PROJECTS, OTHER LINKS TO INFORMATION PROVIDED BY THE STATE

Armenia Legislative Information System, <https://www.arlis.am>

Electronic government of the Republic of Armenia, <https://www.e-gov.am>

Fourth Action Plan of Open Government Partnership Initiative of the Republic of Armenia (2018-2020), Annex to Decision of the Government of the Republic of Armenia N 1307-L, 15.11.2018, http://ogp.am/u_files/file/OGP_2018_2020_eng.pdf

Invitation to join the National Agreement, RA Ministry of Labor and Social Affairs, http://www.mlsa.am/?page_id=2841

National agreement/protocols, RA Ministry of Labor and Social Affairs of the Republic of Armenia, http://www.mlsa.am/?page_id=10438

RA Draft Law on Lobbying Activities, <http://www.parliament.am/drafts.php?sel=shodraft&DraftID=793&Reading=0&lang=arm&enc=utf8>

RA Draft Law on Making Addition and Amendments to the Law of the Republic of Armenia “On Public Organisations,” <https://www.e-draft.am/projects/1912>

RA Draft Law on Making Amendments and Additions to the Law of the Republic of Armenia “On Foundations ,” <https://www.e-draft.am/projects/1914>

RA Draft Law on Volunteering and Volunteer Work, <https://www.e-draft.am/projects/389/about>

Required documents, fees and timelines of state registration, Electronic Register of the Government of the Republic of Armenia, <https://www.e-register.am/am/docs/49>

Unified Website for Publication of Draft Legal Acts, <https://www.e-draft.am>

Unified Website for Electronic Requests, <https://www.e-request.am>

LIST OF INTERVIEWED EXPERTS

Arpine Hakobyan, NGO Center for Civic Development NGO

Artur Sakunts, Helsinki Citizens' Assembly Vanadzor Office

Ashot Melikyan, Committee to Protect Freedom of Expression

Avetik Ishkhanyan, Helsinki Committee of Armenia

Maro Matosyan, Women's Support Center

Naira Arakelyan, Armavir Development Center

Nune Pepanyan, Center for Legislative Development and Legal Research Foundation

Suzanna Soghomonyan, Armenian Lawyers' Association

CSO METER

Քաղաքացիական
հասարակության միջավայրի
գնահատում և րևելյան
գործընկերության երկրներում

Հայաստան

ԵՐԵՎԱՆ, 2019

Հեղինակներ՝ Անուշ Հակոբյան, Տաթևիկ Մարգարյան, Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն, Երևան, 2019 թ.

Չեկույցի մշակման խորհրդատվական խումբ՝ Լուսինե Հակոբյան, Նունե Պեպանյան, Ավետիք Իշխանյան, Լինե Ուրբան, Աննա Ավագյան, Օլգա Ազատյան, Արփինե Հակոբյան

ԹԻՀԿ առաքելությունն է կոռուպցիան նվազեցնելու ու ժողովրդավարությունն ամրապնդելու ճանապարհով նպաստել լավ կառավարմանը Հայաստանում: Կազմակերպության նպատակներն են՝ (1) աջակցել արդյունավետ հակակոռուպցիոն քաղաքականությանը և թափանցիկ ու հաշվետու կառավարմանը, (2) աջակցել ազատ, արդար ու թափանցիկ ընտրությունների անցկացմանը և ընտրական ինստիտուտի կայացմանը, (3) նպաստել հանրային ռեսուրսների, այդ թվում՝ պետական և համայնքային սեփականության ու ֆինանսական միջոցների ողջամիտ, թափանցիկ և հաշվետու կառավարմանը, (4) խթանել ժողովրդավարական գործընթացները, այդ թվում՝ մարդու իրավունքների պաշտպանությունը և հասարակության մասնակցությունը երկրի կառավարման գործընթացներում: ԹԻՀԿ-ը հետամուտ է համագործակցել պետական իշխանության մարմինների հետ այն նախաձեռնությունների շուրջ, որոնք դրական ազդեցություն են նախատեսում ընթացիկ բարեփոխումների համար կամ խթանում են հանրային նոր քաղաքականություն, և սկզբունքային հակադրություն է ցուցաբերում իշխանության այն որոշումներին, որոնք ակնհայտորեն սպառնում են արդյունավետ կառավարման իրականացմանը:

Ոչ առևտրային իրավունքի եվրոպական կենտրոնը (ECNL) քաղաքացիական հասարակության վրա ազդող քաղաքականությունների և օրենքների ոլորտում առաջատար ռեսուրսային և հետազոտական կենտրոն է Եվրոպայում: ECNL-ն աջակցում է այնպիսի միջավայրի ձևավորմանը, որտեղ մարդիկ կարող են ազատ կազմակերպվել, համատեղ կերտել և նպաստել հասարակությունների զարգացմանը: ECNL-ի գործունեությունն օգնում է այնպիսի պայմաններ ստեղծել, որոնք քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների հնարավորություն են տալիս գործել ինքնուրույն, լինել ֆինանսապես կայուն, ունենալ ուժեղ կառավարում, մասնակցել հանրային քաղաքականությանը և մոբիլիզացնել հասարակության աջակցությունը: Քաղաքացիական հասարակության նպաստավոր միջավայր ապահովող քաղաքականության մշակումից և ջատագովումից զատ՝ ECNL-ն իրավագործում է տեղական շահագրգիռ կողմերին, վերահսկում է գործիքների և մեխանիզմների իրականացումը և գիտելիքների շտեմարան է ստեղծում իր հետազոտությունների և վերլուծությունների միջոցով:

© 2019, Ոչ առևտրային իրավունքի եվրոպական կենտրոն և Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն, բոլոր հեղինակային իրավունքները պաշտպանված են:

Սույն փաստաթուղթը մշակվել է Եվրոպական Միության ֆինանսական աջակցությամբ իրականացվող «Առաջընթացի դիտարկում, գործողության խրախուսում» ծրագրի շրջանակներում: Սույն փաստաթղթի բովանդակության համար պատասխանատու է միայն Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոնը, և այն պարտադիր չէ, որ արտացոլի Եվրոպական Միության դիրքորոշումը:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

I. ՀԱՄԱՌՈՏԱԳԻՐ	3
II. ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	7
III. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ	10
IV. ԹՀԿ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲԱՑԱՀԱՅՏՈՒՄՆԵՐԸ	14
4.1 Միավորումների ազատություն	14
4.2 Հավասար վերաբերմունք	24
4.3 Ֆինանսավորման մատչելիություն	27
4.4 Խաղաղ հավաքների ազատություն	30
4.5 Որոշումների ընդունման գործընթացում մասնակցության իրավունք	36
4.6 Խոսքի ազատություն	48
4.7 Մասնավոր կյանքի իրավունք	53
4.8 Պետության կողմից պաշտպանության պարտականություն	54
4.9 Պետական աջակցություն	59
4.10 Պետություն-ԹՀԿ համագործակցություն	69
V. ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	74
VI. ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ	76
6.1 Հավելված 1` Օգտագործված աղբյուրներ	76

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

ԱԱՀ	Ավելացված արժեքի հարկ
ԱԺ	Ազգային ժողով
ԱՄՆ	Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ
ԵՄ	Եվրամիություն
ՉԼՍ	Չանգվածային լրատվության միջոց
ԹԻՀԿ	Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն
ԼԳԲՏ	Լեսբի, գեյ, բիսեքսուալ, տրանսգենդեր համայնք
ՀԿ	Հասարակական կազմակերպություն
ՀՀ	Հայաստանի Հանրապետություն
ՀՆԱ	Համախառն ներքին արդյունք
ՄԱԿ	Միավորված ազգերի կազմակերպություն
ՊԵԿ	ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտե
ՍՊԸ	Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերություն
ՏԻՍ	Տեղական ինքնակառավարման մարմին
ՔՀԿ	Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություն
ՖԽ	Ֆոկուս-խմբային քննարկում

I. ՀԱՄԱՌՈՏԱԳԻՐ

Սույն զեկույցը ներկայացնում է ՔՀԿ նպաստավոր միջավայրի՝ «ՔՀԿ չափիչ» մեթոդաբանությամբ իրականացված փորձնական ուսումնասիրության արդյունքները: «ՔՀԿ չափիչը» (CSO Meter) Արևելյան գործընկերության երկրներում քաղաքացիական հասարակության միջավայրի գնահատման համար մշակված գործիք է, որը բաղկացած է 10 տարբեր ոլորտներում իրավական և գործնական միջավայրի գնահատման չափորոշիչներից և ցուցանիշներից: «ՔՀԿ չափիչը» մշակվել է «Առաջընթացի դիտարկում, գործողության խրախուսում» ծրագրի շրջանակներում, որն իրականացվում է ԵՄ ֆինանսավորմամբ՝ «Ոչ առևտրային իրավունքի եվրոպական կենտրոնի» և Արևելյան գործընկերության երկրների մի խումբ հասարակական կազմակերպությունների կողմից: Հայաստանում ծրագրի գործընկերն է «Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն» հասարակական կազմակերպությունը (ԹԻՀԿ):

Ուսումնասիրության մեթոդները ներառում են իրավական ակտերի, առկա հետազոտությունների և այլ փաստաթղթերի ու նյութերի վերլուծություն, ՔՀԿ-ների մասնակցությամբ ֆոկլուս-խմբային քննարկումներ (ՖԽ), փորձագիտական հարցազրույցներ և ՔՀԿ-ների ներկայացուցիչների առցանց հարցում:

Չեկույցում անդրադարձ է կատարվել ՔՀԿ նպաստավոր միջավայրի տասը ոլորտների չափանիշների վերաբերյալ առավել նշանակալի բացահայտումներին: Չեկույցի ուշադրության կենտրոնում են մասնավորապես այն խնդրահարույց հարցերը, որոնք կարող են հիմք ծառայել ջատագովության հետագա նախաձեռնությունների համար:

2018 թվականին Հայաստանում նշանակալի քաղաքական փոփոխություններ տեղի ունեցան, երբ ապրիլի զանգվածային ցույցերի արդյունքում նոր վարչապետ ընտրվեց և կառավարության կազմը փոխվեց, իսկ հետագայում կայացան արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններ: Այս քաղաքական փոփոխությունները, որոնք ստացան «թավշյա հեղափոխություն» անվանումը, որոշ բարելավումներ բերեցին խոսքի ազատության, հավաքների ազատության, ազատ ընտրությունների և կոռուպցիայի դեմ պայքարի ոլորտներում: ՔՀԿ-ները և ոչ ֆորմալ քաղաքացիական խմբերն ակտիվ դերակատարություն ունեցան 2018 թվականի բողոքի ցույցերում, իսկ հետագայում ներգրավվեցին կառավարության հետ խորհրդակցությունների և արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների մոնիտորինգի գործընթացներում: Քաղաքացիական հասարակության բազմաթիվ ակտիվիստներ ներառվեցին նոր կառավարության կազմում կամ պատգամավոր ընտրվեցին:

Հայաստանում կան ավելի քան 5000 գրանցված ՔՀԿ-ներ, որոնք ներառում

են հասարակական կազմակերպությունները և հիմնադրամները: Ըստ գնահատականների՝ ակտիվ գործունեություն է ծավալում նրանց մոտ 20 տոկոսը: Ֆինանսական կայունությունը Հայաստանի ՔՀԿ-ների առջև ծառայած հիմնական մարտահրավերներից է, քանի որ ՔՀԿ հատվածը մեծապես կախված է միջազգային դոնորների ֆինանսավորումից, իսկ ֆինանսավորման տեղական աղբյուրները փոքրաթիվ են: ՔՀԿ-ների կազմակերպական կարողություններն աստիճանաբար բարելավվում են, և ավելի շատ ՔՀԿ-ներ են ներքին կանոնակարգեր մշակում և ռազմավարական պլանավորում նախաձեռնում: ՔՀԿ-ներից քչերն են թափանցիկ գործելակերպ դրսևորում, որը հանրության կողմից ՔՀԿ-ների նկատմամբ վստահության ցածր մակարդակի պատճառներից մեկը կարող է լինել: Մյուս կողմից՝ վստահության ձևավորմանը չեն նպաստում նաև ՔՀԿ-ների մասին այնպիսի կարծրատիպերը, ըստ որոնց՝ ՔՀԿ-ները «գրանտակեր» կազմակերպություններ են, որոնք հետևում են արտաքին օրակարգին և վնասում ավանդական արժեքներին:

Միավորումների ազատության ոլորտում իրավական կարգավորումները հիմնականում բարենպաստ են ՔՀԿ-ների համար: ՔՀԿ-ները կարող են գործել՝ առանց գրանցվելու անհրաժեշտության, իսկ գրանցման ընթացակարգը թանկ չէ և տևում է առավելագույնը 15 օր: Առցանց գրանցումը ՔՀԿ-ների համար հասանելի չէ, սակայն 2018 թվականից հնարավորություն է տրվել գրանցման փաստաթղթերը ներկայացնել պետական ռեգիստրի մարզային գրասենյակների միջոցով: Գրանցման վարչարարության հետ կապված որոշ խնդիրներ, այնուամենայնիվ, կան, ներառյալ՝ որոշ փոքր թերությունների, ինչպես օրինակ՝ տառասխալների կամ կետադրական նշանների պատճառով փաստաթղթերը վերանայելու կամ կանոնադրության տեքստը կառավարության կողմից հաստատած օրինակելի նմուշին համապատասխանեցնելու պահանջները:

Միավորումների ազատության ոլորտում բացահայտված մյուս խնդիրներից է պետության կողմից ՔՀԿ-ների գործունեության վերահսկման շրջանակի սահմանման անհրաժեշտությունը:

Գրանցման գործընթացներում և ձեռնարկատիրական գործունեություն ծավալելիս առևտրային ընկերությունների համեմատ ՔՀԿ-ները խտրական վերաբերմունքի են հանդիպում: Գրանցման վճարը ՔՀԿ-ների դեպքում ավելի մեծ է, գրանցման ժամկետներն՝ ավելի երկար, իսկ ձեռնարկատիրական գործունեություն ծավալելու դեպքում առկա հարկային կարգավորումներն ավելի անբարենպաստ են:

Մյուս կողմից՝ առևտրային ընկերությունների համեմատ ՔՀԿ-ներում հարկային ստուգումներ ավելի քիչ են իրականացվում: ՔՀԿ-ների միջև արտահայտված խտրական մոտեցում չի նկատվել, թեև որոշ ՔՀԿ-ներ նշում են, որ պետական ֆինանսավորման և որոշումների ընդունմանը մասնակցության տեսանկյունից ՔՀԿ-ների նկատմամբ տարբերակված մոտեցում է կիրառվում:

ՔՀԿ-ների համար օրենքով հասանելի են ֆինանսավորման բազմազան

աղբյուրներ, ներառյալ՝ հանրային դրամահավաք, միջազգային դրամաշնորհներ, մասնավոր նվիրատվություններ և պետական ֆինանսավորում: Պետական ֆինանսավորման թափանցիկության պակասը և չափանիշների անհստակությունն այս ոլորտի հիմնական խնդիրներից են: Թեև օրենսդրական փոփոխություններից հետո հասարակական կազմակերպություններին հնարավորություն է տրվել ուղղակի ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվել, ՔՀԿ-ները նշում են, որ տնտեսական գործունեությունն սկսելու համար բավարար խթաններ չկան: Միջազգային որոշ կազմակերպություններից ֆինանսավորում ստացող ՔՀԿ-ները քննադատության և պիտակավորման թիրախ են դառնում առանձին հասարակական խմբերի կողմից:

Խաղաղ հավաքների ազատության ոլորտում իրավիճակը իրավական տեսանկյունից բարենպաստ է, իսկ գործնական առումով բարելավվել է կառավարության փոփոխությունից հետո: 2018 թվականի հեղափոխության ընթացքում և նախորդող տարիներին գրանցվել են ոստիկանության կողմից բռնությունների, ճնշումների, հավաքներին անհարկի միջամտության, բերման ենթարկելու և ոստիկանական ուժի ու հատուկ միջոցների անիրավաչափ կիրառման բազմաթիվ դեպքեր: Այս ոլորտում խնդրահարույց են ԼԳԲՏ համայնքի ներկայացուցիչների կողմից խաղաղ հավաքի իրավունքի իրացման խոչընդոտները, ոստիկանության հայեցողական մոտեցումը և ոստիկանների կողմից իրավախախտումների արդյունավետ քննության ու պատասխանատվության ենթարկելու ոչ բավարար ջանքերը:

Որոշումների ընդունման գործընթացում ՔՀԿ-ների մասնակցության համար բազմաթիվ իրավական հիմքեր ու հարթակներ կան նախատեսված, այդ թվում՝ օրենսդրական նախագծերի պարտադիր հանրային քննարկումները, նախարարություններին կից հասարակական խորհուրդները, հանրային լսումների հնարավորությունը և տարբեր ոլորտներում ձևավորված համատեղ աշխատանքային խմբերը: Տեղական ինքնակառավարման մասին օրենքը ևս բազմաթիվ դրույթներ է պարունակում համայնքի կառավարման հարցում բնակչության մասնակցության համար: Այս ոլորտում խնդիրները կապված են օրենքի կիրառման և հանրային մասնակցության արդյունավետության հետ, քանի որ, ըստ հետազոտության մասնակիցների, քննարկումներն ու մասնակցային հարթակները կարող են «ձևական» բնույթ կրել:

Խոսքի ազատությունը Հայաստանում ներկայումս նշանակալի սահմանափակումների չի հանդիպում՝ ի տարբերություն մինչհեղափոխական ժամանակաշրջանի, երբ սուր քննադատություն արտահայտող իրավապաշտպանները կարող էին ճնշումների ենթարկվել: Միևնույն ժամանակ առկա են հանրային անհանդուրժողականության միտումներ, սոցիալական ցանցերում զգալիորեն ավելացել է ատելության խոսքը, որը տարածվում է նաև լրատվամիջոցներով, ընդ որում՝ այն հստակ չի կարգավորվում օրենքով և չի պատժվում: Այս ոլորտում խնդիրներ են

արձանագրվել նաև հեռարձակվող լրատվամիջոցների օրենսդրական կարգավորումների առնչությամբ, ինչպես նաև փոքր համայնքներում դեռևս պահպանվող՝ կարծիքն ազատորեն արտահայտելու հարցում մարդկանց որոշակի կաշկանդվածության հետ:

Մասնավոր կյանքի իրավունքը օրենքով և գործնական մակարդակում ընդհանուր առմամբ պաշտպանված է, թեև անձնական տվյալների արտահոսքի դեպքեր են լինում: Սակայն թերի է պետության կողմից երրորդ անձանց հարձակումներից պաշտպանությունը, հատկապես հանրության համար զգայուն հարցերով զբաղվող՝ LQFS անձանց, կանանց և կրոնական փոքրամասնությունների իրավունքները պաշտպանող կազմակերպությունների և իրավապաշտպանների պարագայում: Ավելին, որոշ պետական պաշտոնյաներ իրենք են ատելության խոսք օգտագործում և խտրականություն դրսևորում վերոնշյալ խմբերի նկատմամբ:

ՔՀԿ-ներին կանոնավոր աջակցություն է տրամադրվում պետական և համայնքային բյուջեից: Ֆինանսավորման տրամադրման ընթացակարգը և աշխատանքի արդյունքները, որպես կանոն, թափանցիկ և հասանելի չեն եղել հանրության համար: Սերկայումս քայլեր են ձեռնարկվում պետական աջակցության թափանցիկության ու մրցակցային ընթացակարգերի ներդրման ուղղությամբ: Բարեգործական ծրագրերի իրականացման դեպքում ՔՀԿ-ները կարող են օգտվել որոշակի հարկային արտոնություններից, սակայն ընդհանուր առմամբ ՔՀԿ-ների համար սահմանված հարկային արտոնություններն անբավարար են: Կամավորական աշխատանքի օգտագործման առումով ՔՀԿ-ները խոչընդոտների չեն հանդիպում, միևնույն ժամանակ կամավորությունը իրանող քաղաքականություն կամ կարգավորումներ չկան:

Պետություն-ՔՀԿ համագործակցության վերաբերյալ առանձին ռազմավարություն կամ քաղաքականություն չկա: Մի քանի տարի առաջ մշակված՝ ՔՀԿ-ների զարգացման ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բարեփոխումների հայեցակարգը օրենսդրական փոփոխությունների միջոցով մասամբ իրականացվել է: Պետության և ՔՀԿ-ների միջև համագործակցության հիմնական ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներն են Հանրային խորհուրդը և նախարարություններին ու մարզպետարաններին կից հասարակական խորհուրդները, ինչպես նաև ոլորտային աշխատանքային խմբերը: Այս մարմինների արդյունավետությունը տարբեր է՝ կախված ներգրավված ՔՀԿ-ների ակտիվությունից ու հմտություններից և պատասխանատու պաշտոնյաների մոտեցումներից:

II. ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ի՞նչ է ՔՀԿ չափիչը

ՔՀԿ չափիչը մի գործիք է, որը մշակվել է Արևելյան գործընկերության երկրներում գործող քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների (ՔՀԿ) միջավայրի կանոնավոր ու հետևողական մոնիտորինգին ու գնահատմանն աջակցելու նպատակով: Այն բաղկացած է 10 տարբեր ոլորտների չափորոշիչներից և ցուցանիշներից, որոնք օգտագործվում են իրավական և գործնական միջավայրի գնահատման նպատակով: Ցուցանիշները մշակելիս հիմք են ընդունվել միջազգային չափորոշիչները և ոլորտի կարգավորման առաջատար փորձը:

ՔՀԿ չափիչը մշակվել է բավականին մասնակցային և համագործակցային գործընթացի միջոցով՝ «Ոչ առևտրային իրավունքի եվրոպական կենտրոնի» (ECNL) աջակցությամբ: Այն կազմվել է տեղական փորձագետների հիմնական խմբի կողմից և քննարկվել է երեք փուլով՝ տարածաշրջանի 807 ՔՀԿ-ների հետ: Արևելյան գործընկերության վեց երկրներից յուրաքանչյուրում գործընթացն իրականացնում էին տեղացի գործընկերները՝ «Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոնը» (Հայաստան), «Էմ-Ջի Քրնսայթինգ» ՄՊԸ-ն (Ադրբեջան), «Ժողովրդավարամետ ՀԿ-ների միավորումը»՝ «Իրավական բարեփոխումների կենտրոնի» հետ համատեղ (Բելառուս), «Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտը» (Վրաստան), «Պրոմո-Լեքս» ընկերակցությունը (Մոլդովա) և «Անկախ քաղաքական հետազոտությունների ուկրաինական կենտրոնը» (Ուկրաինա):

Որո՞նք են ՔՀԿ նպաստավոր միջավայրի հիմնական տարրերը

Ուսումնասիրության համատեքստում «ՔՀԿ» եզրույթը նշանակում է կամավոր հիմունքներով ձևավորված ինքնակառավարվող մարմին կամ կազմակերպություն, որն ստեղծվել է իր հիմնադիրների կամ անդամների՝ շահույթ չհետապնդող նպատակների իրագործման համար: ՔՀԿ-ներ կարող են լինել ինչպես ֆիզիկական կամ իրավաբանական առանձին անձանց, այնպես էլ նման անձանց խմբերի կողմից ձևավորված մարմիններ կամ կազմակերպություններ: Դրանք կարող են ձևավորվել անդամակցության հիմքով կամ առանց անդամակցության: ՔՀԿ-ները կարող են գրանցված լինել որպես իրավաբանական անձ կամ ունենալ ոչ ֆորմալ բնույթ: Որպես ՔՀԿ կարող են հանդես գալ, մասնավորապես, միավորումները, հիմնադրամները, ոչ առևտրային ընկերությունները կամ վերը նշված չափանիշներին համապատասխանող գործունեության այլ տեսակներ իրականացնող կազմակերպություններ: Հարկ է նշել, որ «ՔՀԿ չափիչը» չի դիտարկում քաղաքական կուսակցությունների, կրոնական կազմակերպությունների և արհմիությունների գործունեության միջավայրը:

ՔՀԿ չափիչը կազմված է երկու հիմնական մասից.

- Հիմնարար իրավունքներ և ազատություններ, որոնք էական նշանակություն ունեն քաղաքացիական հասարակության գոյության համար և ներառում են՝ (1) միավորումների ազատությունը, (2) հավասար վերաբերմունքը, (3) ֆինանսավորման մատչելիությունը, (4) խաղաղ հավաքների ազատությունը, (5) որոշումների ընդունման գործընթացում մասնակցելու իրավունքը, (6) խոսքի ազատությունը, (7) մասնավոր կյանքի իրավունքը և (8) պետության կողմից պաշտպանության պարտականությունը:
- Անհրաժեշտ պայմաններ, որոնք հավելյալ աջակցություն են ապահովում քաղաքացիական հասարակության զարգացման համար (սակայն առանց հիմնարար իրավունքների և ազատությունների երաշխավորման բավարար չեն բարենպաստ միջավայր ապահովելու համար) և ներառում են՝ (1) պետական աջակցությունը և (2) պետություն-ՔՀԿ համագործակցությունը:

Ինչպե՞ս է մշակվել այս գեկոյցը

Չեկոյցը մշակվել է Հայաստանում ծրագրի գործընկեր «Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն» հասարակական կազմակերպության (ԹԻՀԿ) կողմից՝ հիմնվելով Արևելյան գործընկերության բոլոր վեց երկրների համար մշակված ընդհանուր մեթոդաբանության վրա:

Գործընթացն իրականացվել է տվյալների հավաքման (փաստաթղթերի ուսումնասիրում, ֆոկուս-խմբային քննարկումներ, հարցազրույցներ և առցանց հարցում) և ստացած արդյունքների վերլուծության միջոցով: Ընդհանուր առմամբ անցկացվել է ութ հարցազրույց ոլորտային փորձագետների հետ, չորս ՖԻՍ քննարկում՝ 33 մարզային և 8 երևանյան ՔՀԿ-ների մասնակցությամբ, իսկ առցանց հարցմանը մասնակցել է 94 ՔՀԿ, ներառյալ՝ 86 հասարակական կազմակերպություն, 6 հիմնադրամ և 2 չգրանցված նախաձեռնություն: Չեկոյցի մշակմանը հետևել է շահագրգիռ կողմերի ներկայացուցիչներից կազմված խորհրդատվական խումբը՝ համոզվելու համար, որ գեկոյցի բացահայտումներն ու առաջարկներն արտացոլում են երկրի ընդհանուր իրավիճակը: Չեկոյցի նախագիծը ներկայացվել է 2019 թ. հոկտեմբերին՝ գեկոյցի ներկայացման միջոցառմանը, որի ընթացքում մասնակիցները հաստատեցին գեկոյցի հիմնական բացահայտումներն ու առաջարկները, իսկ լրացուցիչ առաջարկները հետագայում ներառվեցին գեկոյցի վերջնական տարբերակում:

Չեկոյցում ամփոփվել են «ՔՀԿ չափիչի» բաղկացուցիչ 30 չափորոշիչները և առաջարկներ են ներկայացվել տասը ոլորտներից

յուրաքանչյուրի բարելավման ուղղությամբ: Ամփոփիչ մասում ներկայացված են առավել կարևոր բացահայտումներն ու առաջարկները, որոնք կարող են հիմք հանդիսանալ կառավարության կողմից Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության միջավայրի բարելավման ուղղությամբ ձեռնարկվող բարեփոխումների համար:

Հեղինակները շնորհակալություն են հայտնում գեկույցի մշակման աշխատանքներին իրենց ներդրումն ունեցած բոլոր կազմակերպություններին՝ «Ոչ առևտրային իրավունքի եվրոպական կենտրոնին», մասնավորապես՝ Էսթեր Հարթային և Լյուբեն Պանովին, ծրագրի գործընկեր մյուս կազմակերպություններին, Փոկուս-խմբային քննարկումների մասնակիցներին, հարցազրույցներին մասնակցած փորձագետներին, խորհրդատվական խմբի անդամներին, մասնավորապես՝ Լուսինե Հակոբյանին, Նունե Պեպանյանին, Ավետիք Իշխանյանին և մյուսներին:

III. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ

Երկրի վերաբերյալ ընդհանուր տվյալներ

Մայրաքաղաք՝ Երևան

Բնակչությունը՝ 2 951 776 (2018)¹

Մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն՝ 4212,071 ԱՄՆ դոլար (2018)²

Ազատությունն աշխարհում՝ 44/100 (մասամբ ազատ)³

Մամուլի ազատության համաշխարհային ինդեքս՝ 28.98⁴

ՔՀԿ-ների քանակը՝ 4374 հասարակական կազմակերպություն, 1134 հիմնադրամ⁵

Երկրի ընդհանուր իրավիճակը և քաղաքացիական հասարակության զարգացման միտումները

2018 թվականին Հայաստանում խոշոր քաղաքական փոփոխություններ են տեղի ունեցել: Ըստ 2015 թվականի վերջին կայացած հանրաքվեով հաստատված սահմանադրական փոփոխությունների, երկրի՝ կիսանախագահականից դեպի խորհրդարանական հանրապետություն անցումն ավարտին հասավ 2018 թվականի ապրիլին, երբ լրանում էր Սերժ Սարգսյանի նախագահության ժամկետը: Գործադիր իշխանության ղեկավարի դերը փոխանցվեց վարչապետին, և Սերժ Սարգսյանը իշխող՝ Հայաստանի հանրապետական կուսակցության կողմից առաջադրվեց որպես վարչապետի պաշտոնի միակ թեկնածու:

Սարգսյանի առաջադրումը և դրան հաջորդող ընտրությունը Ազգային ժողովի կողմից զանգվածային ցույցերի առիթ դարձան, որոնք ի վերջո հանգեցրին նրա հրաժարականին: Ցույցերի առաջնորդ, ընդդիմադիր պատգամավոր Նիկոլ Փաշինյանը մայիսի 8-ին վարչապետ ընտրվեց և ընդդիմադիր կուսակցությունների ներկայացուցիչներից կառավարության նոր կազմ ձևավորեց: Մակայն Հանրապետական կուսակցությունը շարունակում էր մեծամասնություն մնալ խորհրդարանում ընդհուպ մինչև 2018 թ. դեկտեմբերի արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունները:

1 Համաշխարհային բանկ, <https://data.worldbank.org/country/armenia>:

2 Համաշխարհային բանկ, <https://data.worldbank.org/country/armenia>:

3 Ֆրիդոմ Հաուս, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018>:

4 Մամուլի ազատության համաշխարհային ինդեքս, <https://rsf.org/en/ranking>:

5 ՀՀ ԱՆ Իրավաբանական անձանց պետական ռեգիստրի գործակալությունում գրանցված կազմակերպությունների վիճակագրությունը՝ 01.04.2019թ. դրությամբ, <http://moj.am/legal/view/article/1224/>:

Այդ ընտրություններին վարչապետի «Քաղաքացիական պայմանագիր» կուսակցության շուրջ ձևավորված «Իմ քայլը» դաշինքը հավաքեց քվեների ավելի քան 70 տոկոսը: Սերկայումս այն գերիշխող խմբակցությունն է խորհրդարանում, իսկ խորհրդարանական մյուս կուսակցություններն են «Լուսավոր Հայաստան» և «Բարգավաճ Հայաստան» կուսակցությունները: Նախկին իշխող կոալիցիայի անդամները՝ Հանրապետական կուսակցությունը և Հայ հեղափոխական դաշնակցությունը մասնակցեցին ընտրություններին, բայց չհաղթահարեցին ձայների անհրաժեշտ շեմը: Դեկտեմբերին կայացած ընտրությունները միջազգային կազմակերպությունների և տեղական ՔՀԿ-ների կողմից գնահատվեցին որպես նախորդ ընտրությունների համեմատ շատ ավելի ազատ և արդար:

Մինչև 2018 թ. քաղաքական փոփոխությունները, որոնք հայտնի են որպես «թավշյա հեղափոխություն», միջազգային գեկոյցներում նշվում էր, որ ժողովրդավարական ինստիտուտները Հայաստանում թուլացել են՝ հիմնականում ավտորիտար ռեժիմի ամրապնդման և համակարգային կոռուպցիայի դեմ պայքարի քաղաքական կամքի բացակայության պատճառով⁶: Սակայն հեղափոխությունից հետո իրավիճակը դրականորեն փոխվեց: «Ազատությունը աշխարհում» 2019 թ. գեկոյցում արձանագրվում են բարելավումներ մի շարք ոլորտներում, այդ թվում՝ ընտրական գործընթացներ, քաղաքական բազմակարծություն, մասնակցություն և հավաքների ազատություն⁷:

«Մամուլի ազատությունը 2017 թ.» գեկոյցում գանգվածային լրատվամիջոցների (ՉԼՍ) կարգավիճակը գնահատվել է «ոչ ազատ», մինչդեռ համացանցի ազատությունը «ազատ» է գնահատվել⁸: 2019 թ. գեկոյցում նշվում է, որ անկախ և հետաքննական ՉԼՍ-ների մեծամասնությունը գործում է առցանց, իսկ տպագիր և հեռարձակող լրատվամիջոցները կապված են քաղաքական կամ խոշոր առևտրային շահերի հետ⁹: 2015-2016 թվականներին, ինչպես նաև 2018 թվականի բողոքի ցույցերի ժամանակ ՉԼՍ-ների նկատմամբ բռնության կիրառման մի շարք դեպքեր են արձանագրվել: Այս միջադեպերի մեծ մասը դեռևս պատշաճ կերպով չի ուսումնասիրվել:

Խոսքի ազատությունը թավշյա հեղափոխությունից հետո, ընդհանուր առմամբ, գնահատվում է բարելավված, թեև տեղի են ունեցել լրատվամիջոցների ճնշումների առանձին դեպքեր¹⁰: «Համացանցի ազատությունը 2018 թ.» գեկոյցում նշվում է, որ Հայաստանում համացանցի ազատությունը բարելավվել է այն բանից հետո, երբ քաղաքացիները սոցիալական մեդիա պլատֆորմների, հաղորդակցման ծրագրերի արդյունավետ օգտագործմամբ քաղաքական

6 Անցումային երկրները 2018 թվականին, Հայաստան, Ֆրիդմ Հաուս:

7 Ազատությունն աշխարհում 2019 թվականին, Հայաստան, Ֆրիդմ Հաուս:

8 Մամուլի ազատությունը 2017 թվականին, Հայաստան, Ֆրիդմ Հաուս:

9 Ազատությունն աշխարհում 2019 թվականին, Հայաստան, Ֆրիդմ Հաուս:

10 Հայաստանում խոսքի ազատության վիճակի և լրագրողների ու ՉԼՍ-ների իրավունքների խախտումների մասին: 2018թ. տարեկան գեկոյց, Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտե, 2019:

փոփոխությունների հասան 2018 թ. ապրիլին¹¹: Միևնույն ժամանակ ՉԼՄ-ներում լայն տարածում է գտել ստելյուրյան խոսքը, որի մասին բարձրաձայնում են ՔՀԿ-ները և մեդիա մասնագետները:

Հայաստանում կան ավելի քան 5000 գրանցված ՔՀԿ-ներ, որոնք ներառում են հասարակական կազմակերպությունները և հիմնադրամները: Ըստ գնահատականների՝ նրանց մոտ 20 տոկոսն է ակտիվ գործունեություն ծավալում¹²: 2017 թվականին հասարակական կազմակերպություններին առնչվող օրենսդրության կարևոր փոփոխություններ ուժի մեջ մտան: Ըստ այդ փոփոխությունների՝ հեռացվեց ուղղակի ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու արգելքը, կառավարման կառույցներին ավելի շատ ճկունություն տրվեց, կարգավորումներ ներառվեցին կամավորների ներգրավման վերաբերյալ, իսկ բնապահպանական կազմակերպություններին թույլ տրվեց շրջակա միջավայրի խնդիրների վերաբերյալ իրենց շահառուների շահերը ներկայացնել դատարանում¹³: ՔՀԿ-ները և քաղաքացիական ոչ ֆորմալ խմբերն ակտիվ դերակատարություն ունեցան 2018 թվականի գարնան ցույցերի ընթացքում, ինչպես նաև կառավարության հետ հետագա քննարկումներում և արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների մոնիտորինգի գործընթացում: Քաղաքացիական հասարակության շատ ակտիվիստներ ընդգրկվեցին կառավարության նոր կազմում կամ պատգամավոր ընտրվեցին:

Ըստ ԱՄՆ ՄՁԳ-ի ՔՀԿ կայունության ինդեքսի՝ ՔՀԿ-ների ֆինանսական կայունությունը Հայաստանի ՔՀԿ-ների առջև ծառայած հիմնական մարտահրավերներից է, քանի որ ՔՀԿ հատվածը մեծապես կախված է միջազգային դոնորների ֆինանսավորումից¹⁴: Ֆինանսավորման տեղական աղբյուրները փոքրաթիվ են, սակայն ՔՀԿ-ներն աստիճանաբար ավելի շատ են հետաքրքրվում բիզնեսից և անհատներից նվիրատվություններ հավաքագրելու հնարավորություններով:

ՔՀԿ-ների կազմակերպական կարողություններն աստիճանաբար բարելավվում են, հիմնականում դոնորների կողմից ֆինանսավորվող կարողությունների զարգացման ծրագրերի շնորհիվ: ՔՀԿ-ներն ավելի շատ են գիտակցում ներքին կանոնակարգերի և ռազմավարական կառավարման անհրաժեշտությունը, թեև քչերն են այդ մոտեցումները կիրառում իրենց գործունեության ընթացքում: ՔՀԿ-ների կապը շահառու խմբերի հետ, ինչպես նաև գործելակերպի թափանցիկությունը դեռևս բավարար չէ¹⁵:

Ընդհանուր առմամբ, ՔՀԿ-ների նկատմամբ վստահության ցածր

11 Համացանցի ազատությունը 2018 թվականին, Հայաստան, Ֆրիդոմ Հաուս:

12 Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի և Եվրասիայի 2017թ. ՔՀԿ կայունության ինդեքս, 2018թ. սեպտեմբեր:

13 ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016:

14 Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի և Եվրասիայի 2017թ. ՔՀԿ կայունության ինդեքս, 2018թ. սեպտեմբեր:

15 Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի և Եվրասիայի 2017թ. ՔՀԿ կայունության ինդեքս, 2018թ. Սեպտեմբեր:

մակարդակ կա: Ըստ Կովկասյան հետազոտական ռեսուրսների կենտրոնների կողմից 2017 թվականին իրականացված «Կովկասյան բարոմետր» հետազոտության՝ հանրության միայն 5%-ն է լիովին վստահում ԲՀԿ-ներին, 18%-ը որոշ չափով է վստահում, իսկ ավելի շուտ չեն վստահում կամ բացարձակ չեն վստահում հարցվողների 29 տոկոսը¹⁶: Ոչ ֆորմալ խմբերը հաճախ ավելի շատ են վայելում հանրային վստահությունը՝ իրենց համայնքների կարիքներին արձագանքելու շնորհիվ, իսկ գրանցված ՀԿ-ներն ասոցացվում են «գրանտակեր» բացասական կարծրատիպի հետ:

Սոցիալական ցանցերի մի շարք հրապարակումներում և քննարկումներում ԲՀԿ-ներին մեղադրում են օտարերկրյա գործակալություններից դրամաշնորհներ ստանալու և արտաքին պատվեր կատարելու համար: Գենդերային հարցերով զբաղվող ԲՀԿ-ները, ինչպես նաև սեռական և կրոնական փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանություն իրականացնող, ընտանեկան բռնության գոհերի հետ աշխատող կազմակերպությունները պիտակավորվում են որպես «ավանդական հայկական արժեքները վտանգող» և հաճախ հայտնվում են հակա-ԲՀԿ-ական քարոզարշավների և ատելության խոսքի թիրախում:

Վերջին տարիներին մարդիկ ավելի շատ են նվիրատվություններ անում ԲՀԿ-ներին, թեև բարեգործության մշակույթն ընդհանուր առմամբ ցածր մակարդակի վրա է: ԲՀԿ-ները և ոչ ֆորմալ խմբերը հաջողության են հասնում աղքատ և խոցելի ընտանիքներին, հիվանդ երեխաներին, գոհված զինվորների ընտանիքներին աջակցելու և նմանատիպ այլ նպատակների համար նախաձեռնած հանրային դրամահավաքների ժամանակ: Ավելանում է քրաուդֆանդինգի հարթակների օգտագործումը: ԲՀԿ-ները հաճախ են օգտվում կամավորների աջակցությունից, հատկապես երիտասարդական կազմակերպությունների և ոչ ֆորմալ խմբերի դեպքում: Ըստ «Բարեգործության աջակցության հիմնադրամի» բարեգործության համաշխարհային ինդեքսի՝ հարցված հայաստանցիների 15%-ը նվիրատվություններ է կատարում, իսկ 9%-ը կամավորական աշխատանք է կատարել¹⁷, ինչը բարելավում է ցույց տալիս 2017 թվականի նույն ցուցանիշների՝ համապատասխանաբար 12% և 4%-ի համեմատ¹⁸:

16 Կովկասյան բարոմետր (ԿԲ) 2017, Հարավկովկասյան երկրներում քաղաքական, սոցիալական և տնտեսական զարգացումների հանրային ընկալումը (2017թ. նոյեմբերի դրությամբ), 19 դեկտեմբեր, 2017թ.:

17 «Բարեգործության աջակցության հիմնադրամի» բարեգործության համաշխարհային ինդեքս 2018:

18 «Բարեգործության աջակցության հիմնադրամի» բարեգործության համաշխարհային ինդեքս 2017:

IV. ՔՀԿ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲԱՑԱՀԱՅՏՈՒՄՆԵՐԸ

4.1 Միավորումների ազատություն

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 1. ՅՈՒՐԱՔԱՆՅՈՒՐ ՈՔ ԱՉԱՏՈՐԵՆ ԿԱՐՈՂ Է ՔՀԿ ՍՏԵՂԾԵԼ, ՄԱՍՆԱԿՑԵԼ և ԱՆԴԱՄԱԿՑԵԼ ՔՀԿ-ԻՆ:

Հայաստանում յուրաքանչյուր ոք կարող է միավորում հիմնել՝ անչափահասների դեպքում որոշակի վերապահումով, քանի որ նրանք միավորում կարող են հիմնել իրենց օրինական ներկայացուցիչների միջոցով: Որպես իրավաբանական անձ գրանցվելու որևէ պարտադիր պահանջ, ինչպես նաև առցանց եղանակով միավորվելու դեպքում որևէ սահմանափակում չկա:

Ըստ ՀՀ սահմանադրության՝ յուրաքանչյուր ոք ունի այլոց հետ ազատորեն միավորվելու իրավունք: Ոչ ոքի չի կարելի հարկադրել անդամագրվելու որևէ մասնավոր միավորման: Միավորումների ազատությունը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, հասարակական կարգի, առողջության և բարոյականության կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով¹⁹:

ՔՀԿ-ների ստեղծումն ու գործունեությունը կարգավորվում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով և «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ու «Հիմնադրամների մասին» օրենքներով: Հայաստանի օրենսդրության մեջ «ՔՀԿ» հասկացությունը չի կիրառվում: Փոխարենը առավել հաճախ կիրառվում են «ոչ պետական» և կամ «ոչ առևտրային կազմակերպություններ» հասկացությունները: Ըստ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի²⁰՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունները ներառում են հասարակական միավորումներ և հիմնադրամներ²¹: Ընդ որում, հասարակական միավորումները ներառում են կազմակերպությունների մի շարք տեսակներ՝ հասարակական կազմակերպություններ, կրոնական կազմակերպություններ, քաղաքական կուսակցություններ և արհեստակցական կազմակերպություններ: Քանի որ «ՔՀԿ չափիչը» չի դիտարկում քաղաքական կուսակցությունների, կրոնական

19 ՀՀ սահմանադրություն, 05.07.1995թ., փոփոխված 06.12.2015թ., հոդված 45:

20 ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրք, 05.05.1998, Գլուխ 5 իրավաբանական անձինք, § 4 Ոչ առևտրային կազմակերպություններ:

21 Մինչ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 2016 թվականի դեկտեմբերի փոփոխությունները, որոնք ընդունվեցին «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» նոր օրենքի հետ մեկտեղ, քաղաքացիական օրենսգրքում սահմանված էր ոչ առևտրային կազմակերպությունների ևս մեկ տեսակ՝ իրավաբանական անձանց միություններ: Ընդունված փոփոխությունների համաձայն, հասարակական կազմակերպություն կարող են հիմնադրել ոչ միայն ֆիզիկական, այլև իրավաբանական անձինք, ուստի իրավաբանական անձանց միությունները պետք է մինչև 2019 թվականի փետրվար վերակազմավորվեն հասարակական կազմակերպությունների (ՀՀ օրենքը «ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» 16.12.2016, հոդված 6) :

կազմակերպությունների և արհմիությունների գործունեության միջավայրը, ուստի այս զեկույցի շրջանակներում իրավաբանական գրանցում ունեցող ՔՀԿ-ներ ասելով՝ նկատի կունենանք հասարակական կազմակերպություններն ու հիմնադրամները:

Ըստ օրենքի՝ հասարակական կազմակերպությունը (ՀԿ) կարող է հիմնադրվել երկու և ավելի ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց կողմից, իսկ հիմնադրամը՝ մեկ անձի կողմից: ՀԿ չեն կարող հիմնադրել կամ դրա անդամ չեն կարող լինել կուսակցությունները, կրոնական կազմակերպությունները, արհեստակցական միությունները, ինչպես նաև օրենքով ՀԿ հիմնելու կամ նրա անդամ դառնալու իրավասություն չունեցող իրավաբանական անձինք²²: Ֆիզիկական անձանց անդամակցության սահմանափակումներ են նախատեսված անչափահասների համար, այն է՝ մինչև տասնչորս տարեկան անձը ՀԿ անդամ կարող է դառնալ իր ցանկությամբ՝ օրինական ներկայացուցչի դիմումի հիման վրա, իսկ տասնչորսից մինչև տասնութ տարեկան անձը ՀԿ անդամ կարող է դառնալ իր դիմումի հիման վրա՝ օրինական ներկայացուցչի գրավոր համաձայնությամբ²³: Անչափահասներն իրենց իրավական ներկայացուցիչների միջոցով կարող են նաև կազմակերպություն հիմնադրել: Հիմնադիրների քաղաքացիության, ազգության կամ բնակության վայրի հետ կապված որևէ սահմանափակում չկա:

Հայաստանում ՔՀԿ-ները կարող են գործել նաև առանց գրանցվելու և իրավաբանական անձի կարգավիճակ ձեռք բերելու, պարզապես այդ դեպքում չեն կարող բանկային հաշիվ բացել կազմակերպության անունով և ֆինանսական գործարքներ կատարել: Բազմաթիվ նախաձեռնող խմբեր են ձևավորվում և գործում առցանց եղանակով՝ հիմնականում ֆեյսբուքյան խմբերի միջոցով:

Հարցազրույցների, ՖԻՄ քննարկումների և առցանց հարցման մասնակիցները ՔՀԿ-ների ստեղծման ու անդամակցության հետ կապված էական գործնական խոչընդոտներ չեն նշել: Առանձին ՔՀԿ ներկայացուցիչներ բարձրաձայնել են պետական ծառայողների, ոստիկանության ու զինվորական ուժերի ներկայացուցիչների համար ՔՀԿ-ների անդամակցության կամ մասնակցության սահմանափակումները: Թեև նման սահմանափակումներ օրենքով չկան, բայց առկա է որոշակի կաշկանդվածություն: Մյուս խոչընդոտները, որ հաճախ նշվել են ՔՀԿ-ների կողմից, կապված են գրանցման վարչարարության հետ, որին կանդիդատներն հաջորդ չափորոշիչները:

22 ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 10:

23 ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 5:

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 2. ԲՆԱԿԱՆ ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁ ԳՐԱՆՑԵԼՈՒ ԸՆԹԱՑԱԿԱՐԳԸ ՀՍՏԱԿ Է, ՊԱՐԶ, ԱՐԱԳ և ՈՉ ԹԱՆԿ:

Գրանցման ընթացակարգը պարզ է և արագ, թեև կարող են ԲՆԿ կանոնադրության վերանայման անհիմն պահանջներ լինել: Պետական ռեգիստրի մարզային գրասենյակների աշխատակիցների գիտելիքները և վերաբերմունքը բարելավելու անհրաժեշտություն կա:

ԲՆԿ-ների, ինչպես և բոլոր իրավաբանական անձանց գրանցումը Հայաստանում իրականացնում է ՀՀ արդարադատության նախարարության իրավաբանական անձանց պետական ռեգիստրի գործակալությունը (այսուհետ՝ պետռեգիստր): ՀԿ պետական գրանցումը, վերագրանցումը, կանոնադրության փոփոխությունների պետական գրանցումը կամ գրանցման մերժումը կատարվում է անհրաժեշտ բոլոր փաստաթղթերը ներկայացնելուց հետո՝ ոչ ուշ, քան տասն աշխատանքային օրվա ընթացքում, իսկ հիմնադրամների գրանցումը՝ ոչ ուշ, քան տասնհինգ օրվա ընթացքում: Հիմնադրամների և ՀԿ-ների գրանցման համար վճարվող պետական տուրքը կազմում է 10000 դրամ, իսկ փոփոխություն գրանցելու դեպքում՝ 5000 դրամ: ՖԻՍ քննարկումների մասնակից ԲՆԿ-ների ներկայացուցիչները հիմնականում բավարարված են գրանցման ժամկետներով, սակայն որոշ ԲՆԿ-ներ գտնում են, որ գանձվող տուրքի գումարը պետք է նվազեցվի:

Օրենսդրությունը հստակ սահմանում է այն փաստաթղթերի ցանկը, որոնք անհրաժեշտ է ներկայացնել գրանցման համար, և այդ ցանկը հրապարակված է նաև Էլեկտրոնային ռեգիստրի կայքում²⁴: Թեև «Իրավաբանական անձանց պետական գրանցման, իրավաբանական անձանց առանձնացված ստորաբաժանումների, հիմնարկների և անհատ ձեռնարկատերերի պետական հաշվառման մասին» օրենքով սահմանված է նաև փաստաթղթերը Էլեկտրոնային համացանցով ներկայացնելու հնարավորությունը, ԲՆԿ-ների գրանցման համար անհրաժեշտ է փաստաթղթերը ներկայացնել անձամբ՝ թղթային տեսքով, քանի որ Էլեկտրոնային եղանակով ԲՆԿ-ների գրանցման համար դեռևս մեխանիզմներ չկան: Մինչև 2018 թվականի գարուն փաստաթղթերը անհրաժեշտ էր ներկայացնել անմիջապես Երևանում տեղակայված պետռեգիստրի գրասենյակ, սակայն 2018-ից հնարավորություն տրվեց նաև փաստաթղթերն ուղարկել պետռեգիստրի մարզային գրասենյակների միջոցով:

Գրանցման մերժման իրավական հիմքերը հիմնականում կապված են կազմակերպության առաջարկվող անվանման՝ այլ կազմակերպության անվանման հետ համընկնելու կամ օրենքին չհամապատասխանելու, կանոնադրության՝ օրենքի հետ հակասության, ներկայացված փաստաթղթերի՝ օրենքով սահմանված ցանկին չհամապատասխանելու հետ: Գործնականում կազմակերպությունները կարող են մերժման հանդիպել տարրական տառասխալների, կետադրական նշանների հետ

24 Պետական գրանցման/հաշվառման/ համար անհրաժեշտ փաստաթղթեր, տուրքերի դրույքաչափեր և ժամկետներ, ՀՀ կառավարության Էլեկտրոնային ռեգիստր, <https://www.e-register.am/am/docs/49> :

կապված թերացումների կամ կառավարության կողմից սահմանված կանոնադրության նմուշից տարբերվող՝ ոչ ստանդարտ ձևակերպումների պատճառով: Մասն մոտեցումը ՔՀԿ-ների կողմից մեկնաբանվում է որպես ավելորդ վարչարարություն: Հարկ է նշել, որ օրենքով փաստաթղթերի, մասնավորապես կանոնադրության վերանայման հնարավորությունն ու ժամկետ չի տրված, որի պատճառով կանոնադրության փոքր թերացումների համար կազմակերպության գրանցումը կարող է մերժվել, և հարկավոր է նորից դիմում ներկայացնել: Մյուս կողմից էլ, պետոեգիստրի աշխատակիցները, նման դեպքերում ընդատաջելով, փորձում են մինչև նախատեսված ժամկետը կապ հաստատել կազմակերպության հիմնադիրների հետ և առաջարկում են շտապ կարգով փոփոխված տարբերակ բերել: Որպես կանոն՝ կազմակերպությունները կատարում են պահանջվող փոփոխությունները, որպեսզի պետական գրանցում ստանան, քանի որ դատական վիճարկումը ժամանակատար և թանկ գործընթաց կարող է լինել:

Երևանում գրանցված կազմակերպությունները նշում են սպասարկման քարձր մակարդակի, պատրաստական ու սիրալիք վերաբերմունքի մասին, սակայն մարզային գրասենյակներում ոչ միշտ է այդպիսի վերաբերմունք ցուցաբերվում: Այսպես, հարցման մասնակիցներից մեկը նշել է՝ «մարզերում գործող պետոեգիստրի աշխատակիցները նախկինում չեն զբաղվել ՀԿ գրանցմամբ, ունեն գիտելիքի պակաս և բավականին անբարյացակամ են վերաբերվում իրենց վրա դրված այդ նոր պարտավորությանը»: Մանատիպ խնդիրներ են նշել նաև ՖԻՄ քննարկումների՝ մարզերում գրանցված այլ ՔՀԿ ներկայացուցիչներ: Երկու մարզերի դեպքում պետոեգիստրի աշխատակիցներն անգամ տեղյակ չեն եղել, որ ունեն ՀԿ գրանցումը կազմակերպելու պարտավորություն և փորձել են մերժել ՔՀԿ հիմնադիրներին՝ նրանց ուղղորդելով Երևանի գրասենյակ:

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 3. ՔՀԿ-ՆԵՐՆ ԱԶԱՏ ԵՆ ՍԱՀՄԱՆԵԼՈՒ ԻՐԵՆՑ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ և ԿԱՐՈՂ ԵՆ ԳՈՐԾԵԼ ԻՆՉՊԵՍ ԻՐԵՆՑ ԳՐԱՆՑՄԱՆ ԵՐԿՐԻ ՍԱՀՄԱՆԵՐՈՒՄ, ԱՅՆՊԵՍ ԵՆ ԱՅՂ ՍԱՀՄԱՆԵՐԻՑ ԴՈՒՐՄ:

ՔՀԿ-ները կարող են ցանկացած օրինական նպատակ սահմանել՝ պայմանով, որ այդ նպատակները վերապահված չեն միավորումների այլ տեսակներին, օրինակ՝ կրոնական կազմակերպություններին, արհեստակցական կազմակերպություններին կամ քաղաքական կուսակցություններին:

ՔՀԿ-ների գործունեության նպատակները սահմանվում են կանոնադրությամբ: Ըստ օրենքի՝ արգելվում է այնպիսի նպատակների սահմանումը, որոնք համարվում են այլ հասարակական միավորումների առանձնահատկություններով պայմանավորված օրենքով ուղղակիորեն նախատեսված իրավունք²⁵, օրինակ՝ կրոնական կամ արհեստակցական

25 ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 3

կազմակերպությունների ու քաղաքական կուսակցությունների²⁶:
Գործունեության տարածքի առումով օրենքով սահմանափակումներ նախատեսված չեն: Օրենքը սահմանում է կազմակերպությունների՝ միջազգային և օտարերկրյա ոչ առևտրային կազմակերպություններին անդամակցելու, միջազգային այլ կապեր ունենալու, այլ երկրներում ստորաբաժանումներ ստեղծելու իրավունքը²⁷:

Տվյալ մոնիտորինգի շրջանակներում այս չափորոշի հետ կապված գործնական խոչընդոտներ չեն բացահայտվել: Գործունեության նպատակների և տեսակների հետ առկա խնդիրները կարող են կապված լինել որոշակի թեմաների վերաբերյալ հանրության անհանդուրժողականության, ատելության խոսքի դրսևորումների հետ, որոնք կդիտարկվեն խոսքի ազատությանը և պետության կողմից պաշտպանության պարտականությանը վերաբերող ոլորտներում:

ԶԱՓՈՐՈՇԻՉ 4. ԿԻՐԱՌՎՈՂ ՑԱՆԿԱՑԱԾ ՊԱՏԺԱՄԻՋՈՑ ՀՍՏԱԿ Է, ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆՈՒՄ Է ՀԱՄԱԶԱՓՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒԼՔԻՆ և ՑԱՆԿԱԼԻ ՆՊԱՏԱԿԻՆ ՀԱՍՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ՆՎԱԶԱԳՈՒՅՆ ՄԻՋԱՄՏՈՒԹՅՈՒՆ Է ՆԱԽԱՏԵՍՈՒՄ:

Իրավական պահանջներին չենթարկվող ՔՀԿ-ների համար օրենքով աստիճանական պատժամիջոցներ են սահմանված: Պետական եկամուտների կոմիտեում 2017 թ. ստեղծվեց ՔՀԿ-ների հսկողության հատուկ բաժին, սակայն ՔՀԿ-ների գործունեության վերահսկողության շրջանակն ու ընթացակարգերը պարզ չեն:

Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենքը վարչական պատասխանատվություն է նախատեսում ՀԿ-ի և հիմնադրամի կողմից հաշվետվությունը չհրապարակելու և ՀԿ-ի կողմից կանոնադրության նպատակներին անհամապատասխան գործունեություն իրականացնելու համար²⁸: Այն դեպքում, երբ ՔՀԿ-ն օրենքով սահմանված կարգով նախագգուշացվելուց հետո՝ 30 օրվա ընթացքում պահանջը չի կատարում, ենթարկվում է տուգանքի՝ սահմանված նվազագույն աշխատավարձի 50-ապատիկի (ներկայումս այդ գումարը կազմում է 50000 դրամ) չափով: Տուգանքի նշանակման օրվանից հետո՝ 30 օրվա ընթացքում նախագգուշացման պահանջները չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը

26 Ըստ «Քաղաքական կուսակցությունների մասին» ՀՀ օրենքի՝ քաղաքական կուսակցությունը «քաղաքացիների կամավոր միավորում է, որի նպատակը հանրաքվեներին, պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններին մասնակցելու և հասարակության ու պետության քաղաքական կյանքին մասնակցության այլ ձևերով ժողովրդի քաղաքական կամքի ձևավորմանն ու արտահայտմանը նպաստելն է» (ՀՀ սահմանադրական օրենքը «Քաղաքական կուսակցությունների մասին» 16.12.2016, հոդված 2): Ըստ «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի՝ կրոնական կազմակերպությունը «հավատի համատեղ դավանության, ինչպես նաև կրոնական այլ պահանջմունքների բավարարման նպատակով ստեղծված քաղաքացիների միավորում է» (ՀՀ օրենքը «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին», 17.06.1991, հոդված 4): Ըստ «Արհեստակցական միությունների մասին» ՀՀ օրենքի՝ արհեստակցական կազմակերպությունը հասարակական միավորում է, որն «օրենքով սահմանված կարգով և ազատ կամքի դրսևորումով միավորում է տվյալ գործատուի հետ աշխատանքային հարաբերությունների մեջ գտնվող աշխատողներին՝ իրենց աշխատանքային ու դրա հետ կապված մասնագիտական, տնտեսական, սոցիալական իրավունքներն ու շահերը ներկայացնելու և աշխատանքային հարաբերություններում դրանք պաշտպանելու նպատակով» (ՀՀ օրենքը «Արհեստակցական միությունների մասին», 05.12.2000, հոդված 2):

27 ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 28:

28 «Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ» ՀՀ օրենսգիրք, 06.12.1985, հոդված 169.18, 169.26, 169.27:

առաջացնում է տուգանքի նշանակում՝ սահմանված նվազագույն աշխատավարձի 200-ապատիկի չափով: Այս քայլերից հետո պահանջը չկատարելու դեպքում կազմակերպության հանդեպ վարույթ է հարուցվում, և կազմակերպության գործունեությունը կարող է դատական կարգով կասեցվել: ՀԿ կանոնադրության նպատակներին անհամապատասխան գործունեությունն իրականացնելու համար տուգանքի կիրառման դեպքեր չեն գրանցվել, սակայն հաշվետվության կամ հարկային վարչարարության պահանջների չկիրառման դեպքում հնարավոր է, որ տուգանքներ կիրառված լինեն:

Օրենքի պահանջների կատարման նկատմամբ ՀԿ-ների և հիմնադրամների վերահսկողությունն իրականացնում է լիազոր մարմինը, այն է՝ ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեն (ՊԵԿ): Սակայն հստակեցված չեն վերահսկողության կարգը, ռիսկայնության գնահատման չափորոշիչները, որոնցով պետք է առաջնորդվի լիազոր մարմինը հսկողությունն իրականացնելիս: Նախկինում (մինչև 2017 թ. փետրվար) ՊԵԿ-ը իրականացնում էր ոչ առևտրային կազմակերպությունների հարկային վարչարարության վերահսկողությունը, իսկ ՔՀԿ-ների գործունեության օրինականության վերահսկողությունը վերապահված էր ՀՀ արդարադատության նախարարությանը: Մինչև 2017 թ. փետրվարը, վերահսկման գործնական մեխանիզմների և ընթացակարգերի բացակայության պայմաններում գործնականում այս հսկողությունը գրեթե չէր իրականացվում:

Ըստ «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» օրենքի՝ ՀԿ-ների կասեցման հիմքերի թվում են կազմակերպության գործունեության ընթացքում օրենքի կոպիտ խախտումը կամ կազմակերպություն հիմնադրելիս օրենքի էական խախտումը կամ կեղծիքը: Ըստ օրենքի՝ լիազոր մարմինը հասարակական կազմակերպության հարկադիր լուծարման պահանջով դիմում է դատարան, եթե կազմակերպությունը գործունեության ընթացքում իրականացրել է սահմանադրական կարգը բռնի տապալելու կամ ատելություն բորբոքելու կամ բռնություն կամ պատերազմ քարոզելու գործողություն, կամ էլ կազմակերպության գործունեությունը օրենքով սահմանված կարգով կասեցվել է, և կասեցման ժամանակահատվածում կամ մեկ տարվա ընթացքում կասեցման հիմքը չի վերացվել²⁹: Լիազոր մարմնի՝ կազմակերպության հարկադիր լուծարման պահանջը պետք է լինի պատճառաբանված՝ նշելով այն օրենքը կամ այլ իրավական ակտը, որի խախտումը հիմք է կազմակերպության լուծարման համար, և ներկայացնելով խախտման փաստը հաստատող ապացույցներ: Հիմնադրամների լուծարման հիմքերն ավելի մեծաթիվ են. դրանք գործունեության և կամ հիմնադրման ընթացքում օրենքի կոպիտ խախտումների կամ կեղծիքների առկայությունից բացի, ներառում են նաև հիմնադրամի գործունեության իրականացման համար գույքի անբավարար լինելը, կանոնադրությամբ նախատեսված նպատակներից

29 ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 32:

շեղվելը, հիմնադրամի նպատակներին հասնելու անհնարինությունը, պետական և հասարակական անվտանգության, հասարակական կարգի, հանրության առողջության ու բարքերի, այլոց իրավունքների ու ազատությունների վտանգումը³⁰: Ցանկացած դեպքում, հասարակական կազմակերպությունների և հիմնադրամների գործունեության կասեցումը և լուծարումը կարող է իրականացվել միայն դատարանի որոշմամբ³¹:

Հարցված փորձագետները և ՖԻՄ քննարկման մասնակիցները չեն մտաբերել այնպիսի դեպքեր, երբ որևէ կազմակերպության գործունեությունը կասեցվել է վերոնշյալ հիմքերով: Հաշվետվության չներկայացման կամ ոչ ճշգրիտ տվյալների ներկայացման դեպքում նախագգուշացման միջոցով հնարավորություն է տրվել սահմանված ժամկետներում վերանայել տվյալները և կամ հրապարակել հաշվետվությունը:

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 5. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՉԻ ՄԻՋԱՄՏՈՒՄ ԲՀԿ-ՆԵՐԻ ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻՆ և ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆԸ:

Օրենքն արգելում է պետության միջամտությունը ՀԿ-ների գործունեությանը, մինչդեռ հիմնադրամները կարող են ղեկավարվել պետական մարմինների և (կամ) պաշտոնատար անձանց կողմից: Հաշվետվության պահանջները նույնպես տարբեր են. ՀԿ-ները պետք է գործունեության տարեկան հաշվետվություն ներկայացնեն միայն այն դեպքում, երբ աջակցություն են ստացել հանրային միջոցներից, մինչդեռ հիմնադրամներից պահանջվում է տարեկան հաշվետվություններ ներկայացնել՝ անկախ եկամտի աղբյուրից:

ՀԿ-ներն, ըստ օրենքի, ինքնուրույն են որոշում իրենց կազմակերպական կառուցվածքը, գործունեության առարկան, նպատակները և ձևերը, իսկ պետական մարմիններին և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին (ՏԻՄ) և նրանց պաշտոնատար անձանց արգելվում է միջամտել կամ խոչընդոտել ՀԿ-ների օրինական գործունեությանը³²: «Հիմնադրամների մասին» օրենքով պետության միջամտության վերաբերյալ հատուկ դրույթ չկա: Օրենքում նշված է, որ հիմնադրամն իր գործունեությունն իրականացնում է իր մարմինների՝ հոգաբարձուների խորհրդի և կառավարչի միջոցով³³: Հայաստանում կան հիմնադրամներ, որոնք հիմնադրված են ՀՀ կառավարության կողմից, իսկ հոգաբարձուների խորհրդում ընդգրկված են պետական պաշտոնյաներ: Ի տարբերություն ՀԿ-ների՝ հիմնադրամների նման կառուցվածքն օրենքով ընդունելի է համարվում, և տվյալ դեպքում հիմնադրամն իր էությանը նմանվում է պետական ոչ առևտրային կազմակերպության, որը պետական մարմինների կողմից հիմնադրված մեկ այլ կազմակերպաիրավական տեսակ է:

Ինչպես նշվեց, ՀԿ-ների և հիմնադրամների կողմից օրենքների պահանջների կատարման վերահսկողությունը վերապահված է ՊԵԿ-

30 ՀՀ օրենքը «Հիմնադրամների մասին», 26.12.2002, հոդված 34:

31 ՀՀ սահմանադրություն, 05.07.1995թ., փոփոխված 06.12.2015թ., հոդված 45:

32 ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 9:

33 ՀՀ օրենքը «Հիմնադրամների մասին», 26.12.2002, հոդված 21:

ին³⁴: Այս նպատակով ՊԵԿ կազմում ստեղծվել է «Ոչ առևտրային կազմակերպությունների հսկողության բաժին», որի գործառույթները նկարագրված են ՊԵԿ պաշտոնական կայքէջում և ներառում են՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունների՝ հիմնադրամների, ՀԿ-ների և Հայաստանում գործող միջազգային կամ օտարերկրյա առանձնացված ստորաբաժանումների կողմից «Հասարակական կազմակերպությունների» և «Հիմնադրամների մասին» օրենքների պահանջների կատարման նկատմամբ վերահսկողությունը, օրենքով սահմանված կարգով և դեպքերում կազմակերպությունների իրազեկումը, հաշվետվությունների և այլ փաստաթղթերի ընդունումը, ուսումնասիրությունների կատարումը և օրենսդրության համապատասխանության գնահատումը³⁵: Բացի այդ, քանի որ ՊԵԿ-ի հիմնական գործառույթները կապված են հարկային և մաքսային հսկողության և վարչարարության հետ, ՊԵԿ-ը պատասխանատու է նաև բոլոր կազմակերպությունների հարկային վերահսկողության համար:

Ըստ հարցված փորձագետների՝ անհրաժեշտություն կա հստակեցնել ՊԵԿ-ի նոր ստորաբաժանման հսկողության շրջանակները, ստուգման ու պատասխանատվության ենթարկելու չափորոշիչները, «կոպիտ խախտումների» սահմանումը, որպեսզի ՔՀԿ-ների կողմից ավելի հասկանալի ու կանխատեսելի լինի պետական վերահսկողության իրականացումը: Հարցված ՔՀԿ-ների ու ՖԻՍ քննարկման մասնակիցների կողմից ֆինանսական վերահսկողությունից զատ ՔՀԿ-ների գործունեության օրինականության ստուգման դեպքեր չեն արձանագրվել, սակայն նոր վերահսկող մարմնի գործառույթների անորոշության համատեքստում մտահոգություն կա, որ ստուգումների դեպքում հնարավոր կլինեն կամայականության դրսևորումներ և անհարկի միջամտություններ:

ՔՀԿ-ների հաշվետվությունների կարգը և օրինակելի ձևերը հստակ սահմանված են ՊԵԿ նախագահի հրամաններով³⁶: Բոլոր հիմնադրամները պարտավոր են տարեկան հաշվետվություններ հրապարակել իրենց գործունեության մասին Հայաստանի Հանրապետության հրապարակային ծանուցումների պաշտոնական ինտերնետային կայքում (azdarar.am), որի համար համապատասխան վճարում են կատարում՝ կախված հաշվետվության նիշերի քանակից: ՀԿ-ները նման հաշվետվություն հրապարակելու պարտավորություն ունեն միայն այն դեպքում, եթե հաշվետու տարվա ընթացքում կազմակերպության գույքի ստացման

34 ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 27, ՀՀ օրենքը «Հիմնադրամների մասին», 26.12.2002, հոդված 38:

35 ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտե, Ոչ առևտրային կազմակերպությունների հսկողության բաժին, <http://www.petekamutner.am/asStructuralUnits.aspx?itn=asDivisions&suid=1019>:

36 ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեի նախագահի «Հասարակական կազմակերպությունների գործունեության հաշվետվության օրինակելի ձևը, լրացման, հրապարակման և ներկայացման կարգը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեի նախագահի 2018 թվականի փետրվարի 13-ի թիվ 59-Ն հրամանն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» N102-Ն հրաման, 15.02.2019 և «Հիմնադրամների կողմից հրապարակվող հաշվետվության ձևը, լրացման կարգը, հաշվետվության հրապարակման և Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեի ներկայացման կարգը հաստատելու մասին» N 58-Ն հրաման, 24.02.2017:

աղբյուր են հանդիսացել հանրային միջոցները (պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների և այլ հանրային միջոցներ տնօրինող մարմնի կամ իրավաբանական անձի միջոցները): Ընդ որում, սկսած 2018 թ. հաշվետու տարվանից՝ հաշվետվությունը հրապարակվում է ՊԵԿ պաշտոնական կայքում անվճար հիմունքներով: ՖԽ քննարկումներին մասնակցած որոշ մարզային ՀԿ-ներ նշում են տեղական հարկային տեսչությունների կողմից ստացած զանգերի և հաշվետվություն ներկայացնելու հիշեցումների մասին, թեև տվյալ ՀԿ-ները հանրային միջոցներից եկամուտ չեն ունեցել նախորդ տարի և հետևաբար պարտավոր չեն եղել ներկայացնել այդ հաշվետվությունը:

2018 թվականի հոկտեմբերին ՊԵԿ-ը ՀԿ-ների և հիմնադրամների մասին օրենքների փոփոխությունների նախագծեր հրապարակեց: Ըստ նախագծերի՝ նախատեսվում էր ավելացնել ՀԿ-ների ու հիմնադրամների հաշվետվությունների պահանջները՝ ներառելով նվիրատուների, ինչպես նաև կազմակերպության միջոցներից օգտված անդամների, կառավարման մարմիններում և աշխատակազմում ընդգրկված անձանց և կամավորների անունները: Բացի այդ, նախատեսվում էր տարեկան հաշվետվությունը պարտադիր դարձնել բոլոր ՀԿ-ների համար՝ անկախ նրանից, թե հանրային միջոցներից ֆինանսավորում ստացել են, թե ոչ³⁷: ԶՀԿ-ներից շատերը քննադատեցին օրինագծերը՝ առաջարկվող պահանջները համարելով չհիմնավորված և անհամաչափ բեռ³⁸:

Արձագանքելով մտահոգություններին՝ 2019 թվականի փետրվարին ՊԵԿ նախագահի հրամանով «Հիմնադրամների մասին» և «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» օրենքներում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին օրենքների նախագծերը լրամշակելու նպատակով ստեղծվեց աշխատանքային խումբ՝ ԶՀԿ-ների ներգրավմամբ: Վերջինս մի քանի հանդիպում ունեցավ մարտ-հունիս ամիսների ընթացքում, և այդ հանդիպումների արդյունքների հիման վրա օգոստոսի վերջին ՀԿ-ների և հիմնադրամների մասին օրենքներում փոփոխությունների նոր նախագծեր հրապարակվեցին Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական e-draft.am կայքում՝ հանրային քննարկման նպատակով³⁹: Նոր նախագծերից հանվել է դոնորների և շահառուների անունները ներկայացնելու պահանջը, նախատեսվել են ընդհանուր տվյալներ, որոնց վերաբերյալ

37 «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում լրացում և փոփոխություններ կատարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի նախագիծ, <https://www.e-draft.am/projects/1283>; «Հիմնադրամների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի նախագիծ, <https://www.e-draft.am/projects/1282> :

38 Դիմում-դիրքորոշում՝ ուղղված Պետական եկամուտների կոմիտեի նախագահին, 13 նոյեմբերի 2018, <https://ccd.armla.am/7875.html>, Հայտարարություն «ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեի կողմից առաջարկվող «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի վերաբերյալ, 16 նոյեմբերի 2018, <https://transparency.am/hy/statements/view/305> :

39 «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում լրացում և փոփոխություններ կատարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի նախագիծ, <https://www.e-draft.am/projects/1912>; «Հիմնադրամների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի նախագիծ, <https://www.e-draft.am/projects/1914> :

պետք է հաշվետու լինի կազմակերպությունը, օրինակ՝ տարեկան մուտքերի ընդհանուր գումարը, ծախսերը, իրականացված ծրագրերի նկարագրերը և ձեռնարկատիրական գործունեության վերաբերյալ տեղեկություններ: Միաժամանակ, պահպանվել է բոլոր ՀԿ-ների կողմից հաշվետվություններ կայացնելու պահանջը: Օրենսդրական փոփոխությունների ընդունման դեպքում վտանգ է առաջանում, որ հասարակական կազմակերպությունների իրազեկվածության պակասի պատճառով հաշվետվությունների ներկայացման պահանջի խախտման բազմաթիվ դեպքեր կարող են լինել: Մյուս կողմից, քանի որ մեծ թվով կազմակերպություններ, իրավական գրանցում ունենալով, դե ֆակտո գործունեություն չեն ծավալում, անհարկի թղթաբանությունից խուսափելու համար նրանք կարող են դիմել լուծարման քայլի, որը կօգնի գործող ՔՀԿ-ների վիճակագրության ավելի իրատեսական պատկեր ունենալ: Այս նպատակով անհրաժեշտ կլինի նաև հեշտացնել ՔՀԿ-ների լուծարման գործընթացը:

ՈԼՈՐՏ 1-Ի ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- Պետական ռեգիստրի կողմից ՔՀԿ-ների գրանցման հարցում ճկունություն ապահովել՝ մեղմացնելով ձևական սխալների, կետադրության կամ ոչ ստանդարտ ձևակերպումների պատճառով կանոնադրության վերանայման պահանջը և բացառելով գրանցման մերժումը նշված հիմքերով:
- Միջանկյալ ժամկետ նախատեսել փաստաթղթերը վերանայելու և փոփոխված տարբերակ առաջարկելու համար, օրինակ՝ 5-օրյա ժամկետ սահմանել պետական ռեգիստրի կողմից պատասխանելու համար, որից հետո որոշակի ժամկետ տալ վերանայված տարբերակի ներկայացման համար՝ առանց լրացուցիչ վճար պահանջելու:
- Դյուրացնել ՔՀԿ-ների գրանցման, գործունեության և լուծարման հետ կապված վարչարարական գործընթացները, այդ թվում՝
 - Էլեկտրոնային (առցանց) եղանակով գրանցվելու, իսկ հետագայում՝ տվյալների փոփոխություն կատարելու հնարավորություն տալ:
 - Կազմել գրանցման, հաշվետվությունների ներկայացման, վերակազմակերպման և լուծարման գործընթացի վերաբերյալ մատչելի ուղեցույցներ:
 - Համագործակցություն հաստատել ՊԵԿ համապատասխան ստորաբաժանման և ՔՀԿ-ներին վարչարարության հարցերում խորհրդատվություն տրամադրող կազմակերպությունների միջև՝ ՔՀԿ-ների շրջանում հաշվետվությունների և այլ վարչարարության շուրջ իրազեկման աշխատանքների և աջակցության տրամադրման նպատակով:

- Հստակեցնել ՔՀԿ-ների պետական վերահսկողության կարգը, շրջանակները, չափորոշիչները՝ համապատասխան իրավական ակտի միջոցով, որը կքննարկվի ՔՀԿ-ների հետ և հասանելի կլինի նրանց:
- Բարելավել պետագիտորի ու հարկային տեսչությունների ներկայացուցիչների, մասնավորապես մարզային գրասենյակների աշխատակիցների իրազեկվածությունը ՔՀԿ-ներին առնչվող օրենսդրական դաշտի վերաբերյալ:

4.2 Հավասար վերաբերմունք

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 1. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՄԱՀԱՎԱՍԱՐ ԿԵՐՊՈՎ Ե ՎԵՐԱԲԵՐՈՒՄ ՔՀԿ-ՆԵՐԻՆ և ԱՌԱՏՐԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ:

Գրանցման և որոշ դեպքերում՝ հարկման կանոնակարգերը ավելի բարենպաստ են առևտրային ընկերությունների համար՝ ՔՀԿ-ների համեմատ: Միևնույն ժամանակ, ՔՀԿ-ները զգալիորեն ավելի քիչ են ենթարկվում հարկային ստուգումների, քան ընկերությունները:

Որոշ կարգավորումներ ՔՀԿ-ներին առևտրային ընկերությունների համեմատ անբարենպաստ դիրքում են դնում: Մասնավորապես, ՔՀԿ-ները չեն կարող գրանցվել էլեկտրոնային եղանակով՝ ի տարբերություն ընկերությունների, իսկ գրանցման համար գանձվող պետական տուրքը կազմում է 10000 դրամ, մինչդեռ ՄՊԸ-ները գրանցման համար տուրք չեն վճարում, իսկ անհատ ձեռներեցները վճարում են 3000 դրամ: Տարբերվում է նաև գրանցման առավելագույն ժամանակահատվածը՝ անհատ ձեռներեցները գրանցվում են անմիջապես դիմումի օրը, առևտրային ընկերությունները՝ 2 օրվա ընթացքում, իսկ ՔՀԿ-ները՝ 10 կամ 15 օրվա ընթացքում՝ կախված կազմակերպատիրական ձևից: Ինչպես նշվեց վերը, ՔՀԿ-ների կանոնադրությունը մանրակրկիտ ուսումնասիրության առարկա է դառնում պետական գրանցման մարմնի կողմից, մինչդեռ առևտրային կազմակերպությունների կանոնադրության համապատասխանությունն օրենքի պահանջներին չի ստուգվում, ստուգվում է միայն ներկայացված կանոնադրության ամբողջականությունն ու օրենքով սահմանված տեղեկությունների ներառումը⁴⁰:

Ուղղակի ձեռնարկատիրական գործունեություն ծավալելու դեպքում ՔՀԿ-ները պարտավոր են վճարել շահութահարկ, որը գործունեության տեսակների մեծ մասի համար կազմում է 20 տոկոս⁴¹: ՔՀԿ-ները նաև ավելացված արժեքի հարկ (ԱԱՀ) վճարող են դառնում, եթե նրանց տարեկան շրջանառությունը գերազանցել է որոշակի շեմը: Մինչև 2019 թ. հունիսի 29-ը այդ շեմը կազմում էր 58,35 միլիոն ՀՀ դրամ, սակայն

40 ՀՀ օրենքը «իրավաբանական անձանց պետական գրանցման, իրավաբանական անձանց առանձնացված ստորաբաժանումների, հիմնարկների և անհատ ձեռնարկատերերի պետական հաշվառման մասին», 03.04.2001, հոդված 35:

41 ՀՀ հարկային օրենսգիրք, 04.10.2016, հոդված 125:

հունիսին ընդունված՝ Հարկային օրենսգրքի փոփոխությունների համաձայն, այս շեմը դարձավ 115 միլիոն ՀՀ դրամ: Միևնույն ժամանակ, ՀՀ հարկային օրենսգրքով առևտրային ընկերությունների համար նախատեսված է շրջանառության հարկի հնարավորություն (այս հարկը կարող է կազմել 1,5-ից 25 տոկոս՝ կախված գործունեության տեսակից, սակայն շատ դեպքերում 5 տոկոս է⁴²), որի դեպքում շահութահարկ և ԱԱՀ չի նախատեսվում⁴³:

2017 թվականի փետրվարին ուժի մեջ մտավ «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» նոր օրենքը, ըստ որի ՀԿ-ները կարող են ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնել՝ ի տարբերություն նախորդ տարիների: Սա նշանակում է, որ ՀԿ-ները, ինչպես նաև հիմնադրամները, կարող են մասնակցել պետական գնումների մրցույթներին՝ առևտրային ընկերությունների հետ հավասար հիմունքներով: Սակայն ՀԿ-ները առևտրային ընկերությունների համեմատ անբարենպաստ դիրքում են հայտնվում նաև պետական գնումներին մասնակցելիս, քանի որ հանրային միջոցներից տարեկան 5 միլիոնից ավելի ֆինանսավորում ստանալու դեպքում նրանք պարտադիր աուդիտ պետք է անցնեն այդ միջոցների ծախսման մասով: Դա նշանակում է, որ պետական գնումների մրցույթներին մասնակցելիս ՀԿ-ները պետք է նախահաշվարկում ներառեն նաև աուդիտի ծախսը, որը բերում է մատուցվող ծառայության արժեքի ավելացմանը, հետևաբար նաև գնառաջարկի մրցակցայնության նվազեցմանը:

ՖԽ քննարկումների և առցանց հարցման որոշ մասնակիցներ նշել են, որ տեղական հարկային տեսչություններն ավելի դժկամությամբ են ՀԿ-ների հարցերին պատասխանում. «Իրենք շահութաբեր հիմնարկների հետ են ուզում աշխատել»: Միևնույն ժամանակ, վերահսկողության առումով ՔՀԿ-ներն առավելություն են տեսնում, քանի որ զգալիորեն ավելի քիչ են ենթարկվում հարկային մարմինների ստուգումների, քան տնտեսվարող մարմինները: ՔՀԿ-ների հիմնական առաջարկներն այս համատեքստում վերաբերում էին ձեռնարկատիրական գործունեության համար ՔՀԿ-ներին արտոնությունների կամ, առնվազն, հավասար հնարավորությունների ընձեռնման անհրաժեշտությանը:

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 2. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՎԱՍԱՐԱՊԵՍ Ե ՎԵՐԱԲԵՐՎՈՒՄ ԲՈՒՈՐ ՔՀԿ-ՆԵՐԻՆ ՆՐԱՆՑ ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆ, ԳՐԱՆՑՄԱՆ և ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐՈՒՄ:

Հիմնադրամների և ՀԿ-ների գրանցման ժամկետները, հաշվետվությունների և աուդիտի պահանջները տարբերվում են: ՔՀԿ-ները որոշ կազմակերպությունների նկատմամբ արտոնյալ վերաբերմունք են նկատում՝ կապված պետական ֆինանսավորման և որոշումների կայացմանը մասնակցելու հնարավորությունների հետ:

Հետազոտության ընթացքում որևէ մասնակցի կողմից չի արձանագրվել փաստ առ այն, որ ՔՀԿ-ների միջև սուբյեկտիվ հիմքով տարբերակում

42 ՀՀ հարկային օրենսգիրք, 04.10.2016, հոդված 258:

43 ՀՀ հարկային օրենսգիրք, 04.10.2016, հոդված 254:

Է դրվել գրանցման կամ ծրագրերը որպես բարեգործական որակելու գործընթացում: Օտարերկրյա անձանց կողմից հիմնադրված ՔՀԿ-ներն օրենքով սահմանված որևէ տարբերակում չունեն իրենց գործունեության և վերահսկողության առումով: ՔՀԿ-ների համար օրենքով նախատեսված արտոնությունները վերաբերում են գնումների և գործարքների՝ ԱԱՀ-ից ազատումներին և սահմանվում են կառավարության և համապատասխան լիազոր մարմինների որոշումների հիման վրա: Մինևույն ժամանակ, տարբեր են հիմնադրամների և ՀԿ-ների վերաբերյալ իրավակարգավորումները՝ գրանցման առավելագույն ժամկետի (համապատասխանաբար 15 և 10 օր) և հաշվետվողականության պահանջների առումով (գործունեության տարեկան հաշվետվությունը պարտադիր է բոլոր հիմնադրամների և միայն հանրային միջոցներից օգտված ՀԿ-ների համար): Բացի այդ, տարվա ընթացքում հանրային միջոցներից 5 միլիոն ՀՀ դրամ և ավելի գումար ստանալու դեպքում ՀԿ-ն պետք է անկախ աուդիտ իրականացնի⁴⁴, իսկ հիմնադրամների նկատմամբ աուդիտի պահանջը գործում է, եթե տարվա ընթացքում նրանց ակտիվները գերազանցել են 10 միլիոն դրամը⁴⁵:

Որպես առանձին ՔՀԿ-ների նկատմամբ չհիմնավորված արտոնյալ մոտեցման օրինակ՝ հետազոտության մասնակիցներն առավել հաճախ նշել են պետական ֆինանսավորում ստացող ՔՀԿ-ների հայեցողական ընտրությունը, ինչպես նաև պետական մարմինների ու տեղական իշխանությունների կողմից կազմակերպված միջոցառումներին ու քննարկումներին հայեցողական հիմքով հրավերներ ուղարկելը: Պետական ֆինանսավորման հետ կապված խնդիրներն առավել մանրամասն կներկայացվեն «Պետական աջակցություն» բաժնում, իսկ քննարկումներին ՔՀԿ-ների ներգրավումը՝ «Որոշումների ընդունման գործընթացում մասնակցության իրավունք» բաժնում:

ՈՒՈՐՏ 2-Ի ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- ՔՀԿ-ներին հնարավորություն տալ օգտվել գրանցման նույն պայմաններից, ինչ առևտրային ընկերություններին՝ մասնավորապես էլեկտրոնային և անվճար գրանցման, ինչպես նաև գրանցման առավելագույն ժամկետների առումով:
- Հարկային դաշտում ՔՀԿ-ներին առնվազն նույն հնարավորությունները տրամադրել, ինչ առևտրային ընկերություններին՝ ձեռնարկատիրական գործունեության պարագայում հնարավորություն տալով աշխատել շրջանառության հարկով:
- Հավասար պայմաններ ստեղծել ՀԿ-ների և հիմնադրամների միջև՝ գրանցման, հաշվետվությունների ներկայացման և պարտադիր աուդիտի իրականացման ոլորտներում, կամ օրենսդրության

44 ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 26:
 45 ՀՀ օրենքը «Հիմնադրամների մասին», 26.12.2002, հոդված 39:

4.3 Ֆինանսավորման մատչելիություն

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 1. ԲՀԿ-ՆԵՐՆ ԱՉԱՑ ԵՆ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ և ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐ ՓՆՏՐԵԼ, ՍՏԱՆԱԼ և ՕԳՏԱԳՈՐԾԵԼ ԻՐԵՆՑ ՆՂԱՏԱԿՆԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՈՐԴՆՈՒԹՅԱՄԲ:

ԲՀԿ-ները սահմանափակումների չեն հանդիպում՝ ֆոնդահայթայթման տարբեր եղանակներով միջոցներ հայթայթելիս, թեև որոշակի գործնական խոչընդոտներ կան ֆինանսավորման աղբյուրների բազմազանեցման հարցում:

Օրենսդրությամբ ԲՀԿ-ներին տարբեր աղբյուրներից ֆինանսավորում ստանալու լայն հնարավորություններ են տրվում: Մասնավորապես, «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» օրենքով սահմանված է, որ ՀԿ-ների գույքի ձևավորման աղբյուր կարող են լինել կազմակերպության անդամների ներդրումները և անդամավճարները, ձեռնարկատիրական գործունեությունից ստացված միջոցները, իր ստեղծած կամ իր մասնակցությամբ այլ կազմակերպությունից ստացված միջոցները, դրամական մուտքերը պետական բյուջեից, նվիրաբերությունները, այդ թվում՝ դրամաշնորհները, հանգանակությունները և օրենքով չարգելված այլ միջոցներ⁴⁶: Մինչ 2017 թվականի փետրվարի 2-ին «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» նոր օրենքի ուժի մեջ մտնելը, ՀԿ-ները չէին կարող ուղղակի ձեռնարկատիրական գործունեությունն իրականացնել:

«Հիմնադրամների մասին» օրենքի համաձայն՝ հիմնադրամի գույքի ձևավորման աղբյուր կարող են լինել հիմնադրի ներդրումը, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց նվիրատվությունները և նվիրաբերությունները, այդ թվում՝ օտարերկրյա քաղաքացիների, իրավաբանական անձանց, միջազգային կազմակերպությունների նվիրատվությունները և նվիրաբերությունները, դրամական մուտքերը պետական բյուջեից, դրամաշնորհները, հիմնադրամի և իր ստեղծած կամ իր մասնակցությամբ տնտեսական ընկերությունների ձեռնարկատիրական գործունեությունից ստացված միջոցները, հանգանակությունները և օրենքով չարգելված այլ միջոցներ⁴⁷: Հանրային միջոցներից ֆինանսավորում ստանալու դեպքում ՀԿ-ները պարտավոր են գործունեության մասին տարեկան հաշվետվություն հրապարակել պետության կողմից նախատեսված կայքում⁴⁸: Եթե այդ միջոցները տարվա ընթացքում գերազանցել են 5 միլիոն դրամը, ապա ՀԿ-ն պետք է հրապարակի նաև անկախ աուդիտորի եզրակացությունը⁴⁹: Հիմնադրամները պարտավոր են անկախ աուդիտ անցկացնել և համապատասխան եզրակացությունը հրապարակել,

46 ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 7

47 ՀՀ օրենքը «Հիմնադրամների մասին», 26.12.2002, հոդված 8

48 ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 24

49 ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 26

երթն նրանց ակտիվները գերազանցում են 10 միլիոն դրամը⁵⁰: Առևտրի իրականացումը խնդրահարույց է լինում ՔՀԿ-ներից շատերի համար, քանի որ լրացուցիչ ֆինանսական բեռ է առաջացնում, հատկապես այն դեպքում, երբ ՔՀԿ-ներն աշխատում են դրամաշնորհային ծրագրերի շրջանակում և չունեն ազատ դրամական միջոցներ:

Գործնականում ՔՀԿ-ները դրամահավաքի տարրեր եղանակներով, այդ թվում՝ հանրային դրամահավաքի և քրաուդֆանդինգի հարթակների միջոցով գումար հայթայթելիս, կամ որևէ օրինական աղբյուրից գումար կամ բնափրեղեն նվիրատվություն ստանալիս պետության կողմից խոչընդոտների չեն հանդիպում: Հայաստանյան ՔՀԿ-ները ավանդաբար կախված են եղել միջազգային դրամաշնորհներից, իսկ հանրային դրամահավաքից, քրաուդֆանդինգի հարթակներից, ձեռնարկությունների նվիրատվություններից եկած գումարները ՔՀԿ եկամտի փոքր մասն են կազմել: Միևնույն ժամանակ, քրաուդֆանդինգի առցանց հարթակների և ֆինանսավորման մյուս այլընտրանքային աղբյուրների օգտագործման աճ է նկատվել⁵¹: Որոշ խնդիրներ են նշվում՝ կապված ձեռնարկատիրական գործունեության ծավալման հետ, քանի որ ներկա օրենսդրական կարգավորումները նպաստավոր հարկային միջավայր չեն տրամադրում ՔՀԿ-ների ձեռնարկատիրական գործունեության համար, իսկ առկա իրավակարգավորումները և վարչարարությունը հարցման մասնակից մի շարք ՔՀԿ-ներ համարել են բարդ ու ծավալուն: ՖԽ քննարկումներին մասնակցած ՔՀԿ-ներից մի քանիսը նշում են, որ թեև հնարավորություն է տրվել ուղղակի ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվել, շատերը նախընտրում են այս գործունեությունն իրականացնել առանձին ՍՊԸ հիմնելու միջոցով՝ հարկային վարչարարության հետ կապված խնդիրներից խուսափելու համար (ՔՀԿ և առևտրային ընկերությունների հարկման տարբերությունների վերաբերյալ նկատառումները տե՛ս «Հավասար վերաբերմունք» բաժնում):

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 2. ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ ԿԱՄ ԼՅՈՒԹԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍԵՐԻ ՏԵՂԱԿԱՆ, ՕՏԱՐԵՐԿՐՅԱ և ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐՔՅՈՒՐՆԵՐԻ ՄԻՋԱՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ ՉԻ ԴՐՎՈՒՄ:

ՔՀԿ-ներն ազատ են օտարերկրյա ֆինանսավորում փնտրելու և ստանալու հարցում և պետության կողմից որևէ խոչընդոտի չեն հանդիպում այս առումով: Միևնույն ժամանակ, հանրության կողմից օտարերկրյա ֆինանսավորում ստացող ՔՀԿ-ների պիտակավորման խնդիրը նշանակալիորեն սրվել է հատկապես վերջին տարիների ընթացքում:

ՀՀ օրենսդրությունը չի պարունակում այնպիսի դրույթներ, որոնք ՔՀԿ-ների համար հատուկ սահմանափակումներ կամ ընթացակարգեր են սահմանում արտերկրյա ֆինանսավորում կամ նյութական աջակցություն ստանալու և օգտագործելու, իսկ դոնորների համար՝ ֆինանսավորում տրամադրելու կամ արտերկիր ուղարկելու համար: Տարբերակում չկա

50 ՀՀ օրենքը «Հիմնադրամների մասին», 26.12.2002, հոդված 39
51 Կեստրոնական և Արևելյան Եվրոպայի և Եվրասիայի 2017թ. ՔՀԿ կայունության ինդեքս, 2018թ. սեպտեմբեր

նաև տեղական և միջազգային դրամաշնորհների, նվիրատվությունների և անդամավճարների կարգավորման առումով: Առանձին միջպետական պայմանագրերի հիման վրա, ինչպես նաև համապատասխան լիազոր մարմնի որոշմամբ առանձին դրամաշնորհային ծրագրերի շրջանակներում ՔՀԿ-ները ապրանքներ ու ծառայություններ գնելիս կարող են ազատվել ԱԱՀ-ից:

Միջազգային ֆինանսավորման գործնական խնդիրները կապված են հանրության որոշ խմբերի կողմից միջազգային դոնորներից ֆինանսավորում ստացող ՔՀԿ-ների բացասական պիտակավորման հետ: Սոցիալական ցանցերի մի շարք հրապարակումներում և քննարկումներում ՔՀԿ-ներին մեղադրում են օտարերկրյա գործակալություններից դրամաշնորհներ ստանալու և արտաքին պատվեր կատարելու համար: Թիրախավորվում են հատկապես այն ՔՀԿ-ները, որոնք գումար են ստացել Բաց հասարակության հիմնադրամներից, որի հիմնադիրը Ջորջ Սորոսն է: «Սորոսական» պիտակավորումը հատկապես վերջին տարիներին խիստ բացասական երանգ է ստացել պետական ու ոչ պետական լրատվամիջոցների և սոցիալական ցանցերի տարբեր հրապարակումներում ու էլոյթներում: Այս հիմնադրամից ֆինանսավորում ստացած կազմակերպությունները բացասական են որակվել անգամ որոշ պաշտոնյաների կողմից, մասնավորապես «օտարերկրյա պատվեր իրականացնելու», «միասեռականություն քարոզելու» և նպատակաուղղված կերպով «հայկական ավանդական արժեքներն ու հայ ընտանիքը քայքայելու» մեղադրանքով⁵²: Վերջին ամիսներին Բաց հասարակության հիմնադրամների դեմ քարոզարշավը սահմանափակ չափերի հասավ, ընդհուպ մինչև 2019 թվականի հունիսին այս հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակի մոտ կազմակերպվող ցույցերը, որոնք ուղեկցվում էին գրասենյակի աշխատողների դեմ սպառնալիքներով ու ատելության խոսքով⁵³: Բազմաթիվ իրավապաշտպան ՔՀԿ-ներ այս առնչությամբ հանդես եկան հայտարարությամբ՝ կոչ անելով իրավապահ մարմիններին միջոցներ ձեռնարկել հասարակական կարգը պահպանելու, աշխատակիցների և այցելուների անարգել ու անվտանգ տեղաշարժն ապահովելու ուղղությամբ⁵⁴: Հարկ է նշել, որ նմանատիպ քարոզարշավները որոշակի քաղաքական ենթատեքստ ունեն: Ըստ փորձագետների՝ այս քարոզարշավները նախաձեռնելով՝ նախկին իշխանության աջակիցները փորձում են պայքարել «այլասերված արժեքները հովանավորող» ներկա իշխանության դեմ՝ օգտագործելով հանրության առավելապես

52 Սորոսը Հայաստանում հայանպաստ գործունեությունը չի ծավալում, երկրորդ կարծիք չկա. Գևորգ Պետրոսյան, Politik.am, 27.05.2019, <http://politik.am/sorosy-hayastanum-hayanpast-gortsuneutyun-chi-tsavalum-erkrord-kartsiq-chka-gevorg-petrosyan>; Ինչո՞ւ է արթնացել Սորոսի հետաքրքրությունը Հայաստանի նկատմամբ, Հայկական ժամանակ, 11.02.2019, <https://armtimes.com/hy/article/154262>; Եվրագիտափարթևերի, Սորոս. Ֆլան-Ֆստան ի գորու չեն կանխել ծաղկունքը. Ծ. Պետրոսյան (տեսակոչ), Հայկական ժամանակ, 16.01.2018, <https://armtimes.com/hy/article/129028>

53 Սորոսը՝ նախկին իշխանությունների աջակիցների հարձակումների թիրախում, Ազատություն Դադիկոյան, 05.06.2019, <https://www.azatutyun.am/a/29983350.html>:

54 Հայտարարություն. Բաց հասարակության հիմնադրամներ-Հայաստան գրասենյակի նկատմամբ ոտնձգությունների վերաբերյալ, «Իրավունքի պաշտպանություն և առանց սահմանների» ՀԿ, 05 հունիսի 2019թ., <http://prwb.am/new/hy/2019/06/05/բաց-հասարակության-հիմնադրամներ-հայա/>:

ավանդապատ խմբերի տրամադրությունները:

ՈՒՈՐՏ 3-Ի ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- ԶՀԿ-ների՝ ուղղակի ձեռներեցությամբ զբաղվելու համար ավելի բարենպաստ հարկային միջավայր ձևավորել:
- Վերացնել պարտադիր ֆինանսական աուդիտի պահանջը⁵⁵ և ԶՀԿ-ների կողմից հանրային միջոցներից ֆինանսավորում ստանալու դեպքում աուդիտի պարտականությունը դնել պետական մարմինների վրա:
- Պատշաճ պաշտպանություն ապահովել երրորդ անձանց կողմից հարձակումների ու ատելության խոսքի դրսևորումների դեպքում համապատասխան իրավական կանոնակարգումների և ըստ անհրաժեշտության պաշտոնյաների դեմ էթիկայի վարույթների հարուցման միջոցով (տե՛ս բաժին 1.8):

4.4 Խաղաղ հավաքների ազատություն

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 1. ՅՈՒՐԱՔԱՆՉՅՈՒՐ ՈՋ ԿԱՐՈՂ Է ԱՉԱՏՈՐԵՆ ՕԳՏՎԵԼ ԽԱՂԱՂ ՀԱՎԱՔՆԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ և ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵՑԻՑ:

Յուրաքանչյուր ոք խաղաղ հավաքների ազատության իրավունք ունի՝ պաշտոնյաների որոշակի խմբերի համար նախատեսված որոշ սահմանափակումներով: Ոստիկանության կողմից ահաբեկման և ճնշումների դեպքերը հաճախակի են եղել անցյալում, մասնավորապես մարզերում, սակայն վերջին տարվա ընթացքում իրավիճակը բարելավվել է:

Խաղաղ հավաքների ազատությունը երաշխավորված է ՀՀ սահմանադրությամբ և կարգավորվում է «Հավաքների ազատության մասին» օրենքով: Հավաքների ազատության իրավունքի իրականացման սահմանափակումներ են նախատեսված դատավորների, դատախազների, քննիչների, ինչպես նաև զինված ուժերում, ազգային անվտանգության, ոստիկանության և այլ ռազմականացված մարմիններում ծառայողների համար՝ նրանք հավաքներին մասնակցելիս պետք է քաղաքական չեզոքություն և զսպվածություն ցուցաբերեն և իրավունք չունեն կազմակերպելու այնպիսի հավաքներ, որոնք կարող են կասկածի տակ դնել իրենց քաղաքական չեզոքությունը, ինչպես նաև հավաքներին մասնակցել

55 Արևելաեվրոպական միայն մի քանի երկրներում է ԶՀԿ-ների պարտադիր ֆինանսական աուդիտի պահանջ սահմանված, ընդ որում՝ հատուկ կարգավիճակ ունենալու և կամ տարեկան ֆինանսական շրջանառության նշանակալի շեմն անցնելու դեպքում: Օրինակ, նման պահանջ կա Սլովակիայում՝ 166 հազար և ավելի եվրո շրջանառություն ունեցող հիմնադրամների նկատմամբ, Լեհաստանում՝ հանրային օգուտի կարգավիճակ ունեցող կազմակերպությունների նկատմամբ՝ տարեկան 724 հազար եվրոյի ընդհանուր եկամուտ և միաժամանակ առնվազն 12 հազար եվրո պետական մարմիններից ստանալու դեպքում, աղբյուր՝ ԶՀԿ-ների գրանցման և գործունեության ձեռնարկ, 2016, <http://ecnl.org/wp-content/uploads/2016/04/Handbook-on-Civil-Society-Organizations-Registration-and-Operation-Comparative-Aspects.pdf>: Բուլղարիայում ԶՀԿ-ները պարտադիր աուդիտ են անցնում սկսած 511 հազար եվրոյի ֆինանսավորում կամ ակտիվներ ունենալու կամ այդ գումարի կրկնակի չափի դեպքում՝ կախված կարգավիճակից, աղբյուր՝ Ոչ առևտրային կազմակերպությունների օրենսդրություն, 2018, http://bcnl.org/uploadfiles/documents/Blue_ZULNC_Q_A_2018_FINAL.pdf:

ծառայողական համագգեստով⁵⁶: Ինքնաբուխ, միաժամանակյա և հակադարձ ուղղվածությամբ հավաքներն օրենքով թույլատրված են:

Գործնականում վերջին երկու տարիների ընթացքում իշխանությունների կողմից խաղաղ հավաքների կազմակերպումը մերժելու դեպքեր հետազոտության շրջանակում չեն արձանագրվել: Մարգային ՔՀԿ-ները նշում են, որ մարզերում, հատկապես մինչ 2018 թվականի հեղափոխությունը, խնդիրներ են եղել հավաքներ կազմակերպելու հարցում: Մասնավորապես կաշկանդվածություն կար քաղաքական թեմաներով հավաքներ կազմակերպելու և մասնակցելու առումով, օրինակ՝ աշխատանք կորցնելու մտավախությունից ելնելով: Հայտնի են նաև բազմաթիվ դեպքեր, երբ ոստիկանությունը նախապես այցելել կամ զանգահարել է ակտիվիստներին կամ նրանց հարազատներին՝ դրդելով չմասնակցել նախատեսվող այս կամ այն հավաքին, փակել է միջմարգային ճանապարհները՝ խոչընդոտելով ցուցարարների մասնակցությունը մայրաքաղաքում ընթացող հանրահավաքներին⁵⁷: Իջևանում քաղաքացիական ակտիվ մի խումբ ապրիլյան հեղափոխության օրերին ակցիա է փորձել կազմակերպել, սակայն ակցիայի պլանավորված օրը վաղ առավոտյան, դեռևս փողոց դուրս չեկած, կազմակերպիչ երիտասարդները բերման են ենթարկվել ոստիկանության կողմից՝ առանց որևէ իրավական հիմքի⁵⁸:

Բազմաթիվ են նաև հավաքների մասնակիցներին բերման ենթարկելու դրվագները. միայն 2018թ. ապրիլյան դեպքերի ընթացքում բերման են ենթարկվել 1200-ից ավելի անձ⁵⁹: Անօրինական հավաքներ կազմակերպելու և անցկացնելու, ինչպես նաև դրանց ընթացքում անկարգությունների, բռնություն գործադրելու կասկածանքով ձերբակալվել էր 41 անձ, սակայն այդ գործով քրեական վարույթը հետազայում կարճվեց:

2018 թ. երկրորդ կեսին, ըստ Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտեի դիտարկման արդյունքների, հավաքների ազատության իրավունքի հասանելիության ու պաշտպանվածության մակարդակը բարձրացավ, նկատվեց անցկացվող հավաքների քանակի աճ⁶⁰:

56 ՀՀ օրենքը «Հավաքների ազատության մասին», 14.04.2011, հոդված 8:

57 ՖԽ քննարկում Գյուլմրիում, 12.04.2019, ՖԽ քննարկում Եղեգնաձորում, 23.04.2019

58 ՖԽ քննարկում Գյուլմրիում, 12.04.2019

59 Խաղաղ հավաքների ազատության մոնիթորինգի զեկույց (2017 թ. հուլիս - 2018 թ. հունիս), Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե, Երևան, 2018թ.

60 Մարդու իրավունքները Հայաստանում 2018թ., Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե, Երևան, 2019թ.

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 2. ԴԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱԶԱԿՑՈՒՄ Ե ԽԱՂԱՂ ՀԱՎԱՔՆԵՐԻ ԸՆԹԱՑՔԻՆ և ԴԱՇՏԴԱՆՈՒՄ Ե ԽԱՂԱՂ ՀԱՎԱՔՆԵՐԸ:

Չնայած օրենքով նախնական ծանուցման պահանջ է սահմանված, բազմաթիվ հավաքներ տեղի են ունենում առանց ծանուցման: Որպես կանոն, հավաքները ուղեկցվում են ոստիկանության կողմից՝ պաշտպանության նպատակով, սակայն լինում են ոստիկանության կողմից միջամտության և բռնության դեպքեր:

Ըստ օրենքի, հավաքների կազմակերպիչը պետք է առնվազն 7 օր առաջ հավաքի մասին գրավոր կերպով իրազեկի տվյալ համայնքի ղեկավարին, բացառությամբ մինչև 100 մասնակից ունեցող, շտապ և ինքնաբուխ հավաքների: Իրազեկման նպատակը պետության կողմից հավաքի բնականոն և խաղաղ ընթացքն ապահովելը, ինչպես նաև այլ անձանց հիմնական իրավունքների ու հանրության շահերի պաշտպանության համար անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկելն է⁶¹: Համայնքի ղեկավարի՝ հավաքի անցկացմանը վերաբերող որոշումները կարող են վիճարկվել վարչական դատարանում, ընդ որում, հայցը պետք է քննվի երկու օրացույցային օրվա ընթացքում⁶², ինչը հնարավորություն է տալիս համապատասխան դատական որոշումը ստանալ մինչև հավաքի անցկացման համար նախատեսված օրը:

Գործնականում վերջին երկու տարիների հավաքների մեծ մասը տեղի է ունեցել առանց իրազեկման: Այսպես, ըստ Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտեի մոնիտորինգի արդյունքների, 2017 թ. հուլիսի 1-ից մինչև 2018 թ. հունիսի 30-ը Երևանում և Գյումրիում դիտարկված 158 հավաքից միայն 15-ի դեպքում է իրազեկման ծանուցում ուղարկվել, իսկ մնացած դեպքերում հավաքները եղել են շտապ, ինքնաբուխ, փոքրաթիվ մասնակիցներով կամ առանց իրազեկման: Գրեթե բոլոր հավաքներին եղել է ոստիկանական ուժերի մասնակցություն՝ հավաքին աջակցելու նպատակով, սակայն որոշ դեպքերում ոստիկանությունը միջամտել է հավաքների ընթացքին և հեռացրել կամ փորձել հեռացնել հավաքի մասնակիցներին, օրինակ՝ ցուցարարների կողմից փողոցի երթևեկելի հատվածները փակելու, ոստիկանության տեղաշարժը խոչընդոտելու, պատնեշները հեռացնելու փորձերի ժամանակ⁶³: Ոստիկանության կողմից հավաքներին միջամտելու դեպքերի մեծ մասը տեղի է ունեցել 2018 թ. ապրիլին տեղի ունեցած հավաքների ընթացքում: 2019 թվականին ևս գրանցվել են միջամտության դրվագներ՝ հավաքի մասնակիցների կողմից փողոցի երթևեկելի հատվածը փակելու դեպքում⁶⁴: 2019 թ. օգոստոսին մի շարք ցույցեր տեղի ունեցան Ամուլսարի հանքի շահագործման դեմ: Ըստ ՔՀԿ-ների և ցույցի մասնակիցների՝ ոստիկանները անհամաչափ ուժ

61 ՀՀ օրենքը «Հավաքների ազատության մասին», 14.04.2011, հոդված 9-13

62 ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրք, հոդված 204

63 Խաղաղ հավաքների ազատության մոնիթորինգի զեկույց (2017 թ. հուլիս - 2018 թ. հունիս), Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե, Երևան, 2018թ. :

64 Օպերայի հարակից տարածքում սրճարանների ապամոնտաժումը վաղը կշարունակվի, Azatutyun.am, 14.03.2019, <https://www.azatutyun.am/a/29821742.html>; Խաղաղ հավաքների ազատության մոնիթորինգի զեկույց (2017 թ. հուլիս - 2018 թ. հունիս), Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե, Երևան, 2018թ. :

կիրառեցին ցուցարարների դեմ, երբ վերջիններս փակեցին Բաղրամյան փողոցը, քանի որ չկարողացան մուտք գործել Ազգային ժողովի հարակից այգի՝ հանրային քննարկում անցկացնելու նպատակով⁶⁵: ՔՀԿ-ները նշում են, որ հավաքներին շարունակվում է հայեցողական մոտեցում ցուցաբերվել ոստիկանության կողմից, և նույն վայրում, նույն պայմաններով հավաքների դեպքում կարող է տարբեր մոտեցում կիրառվել՝ կախված հավաքի նպատակից:

Վերջին տարիների ընթացքում թերևս միակ դեպքը, երբ պետության կողմից բացահայտ կերպով չի իրականացվել հավաքին աջակցություն տրամադրելու պարտավորությունը, թեև կազմակերպիչների կողմից ներկայացվել էր համապատասխան ծանուցում, 2018 թ. աշնանը նախատեսվող՝ «Արևելյան Եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի ԼԳԲՏ քրիստոնյաների ֆորումն» էր: Կազմակերպիչները որոշում ընդունեցին չեղարկել հավաքը, քանի որ ոստիկանությունը կազմակերպիչներին դիմել էր ֆորումը չանցկացնելու հորդորով՝ նշելով, որ նպատակահարմար չէ նման ֆորում անցկացնել՝ հաշվի առնելով անվտանգության հետ կապված ռիսկերը⁶⁶:

Օրենսդրության մեջ և գործնականում խաղաղ հավաքների կազմակերպման կամ համակարգման նպատակով էլեկտրոնային միջոցներ կամ սոցիալական ցանցեր օգտագործելու սահմանափակումներ չկան:

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 3. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ և ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԻՉՆԵՐԻ և ՄԱՍՆԱԿԻԳՆԵՐԻ ԼԿԱՏՄԱՄԲ:

Հավաքների կազմակերպիչների վրա դրված ավելորդ բեռ չկա, և վերջիններս կարող են հաղորդակցման միջոցներ և սարքավորումներ օգտագործել՝ առանց ոչ իրավաչափ սահմանափակումների:

Ըստ «Հավաքների ազատության մասին» օրենքի, հավաքի կազմակերպիչը պարտավոր է ներկա լինել հավաքին և հասանելի լինել ոստիկանության ներկայացուցչի համար, հավաքի ընթացքում անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկել հավաքի բնականոն ընթացքն ապահովելու համար՝ մասնավորապես հավաքի մասնակիցների կողմից բռնի գործողությունները կանխելու միջոցով: Կազմակերպիչը պարտավոր է նաև բռնությունից զերծ մնալու և ուժի կիրառմանը պատրաստ մասնակիցներից սահմանազատվելու միջոցներ ձեռնարկել, հավաքի մասնակիցներին անմիջապես տեղեկացնել հավաքի խաղաղ և բնականոն ընթացքն ապահովելու վերաբերյալ ոստիկանության ծառայողների պահանջների մասին: Հավաքի ղեկավարն իրավունք ունի դիմելու ոստիկանության ծառայողներին՝ հավաքի անցկացման վայրից հեռացնելու այն անձանց,

65 ՔՀԿ-ների հայտարարությունը օգոստոսի 19-ին ՀՀ ոստիկանության կողմից խաղաղ հավաքի ազատության ոտնահարման կապակցությամբ, 20.08.2019, <https://transparency.am/hy/news/view/2816>; Ամուլսարի հանքի շահագործման դեմ բողոքի ակցիայի մասնակիցները անդրում են, որ ոստիկանությունն իրենց նկատմամբ անհամաչափ ուժ է կիրառել, Arminfo.am, 20.08.2019, https://arminfo.info/full_news.php?id=44529&lang=1:

66 Հայտարարություն, «Նոր սերունդ» մարդասիրական ՀԿ, 06.11.2018, <https://ngngo.net/hy/news/ANOUNCEMENT/97>, Վալերի Օսիպյանը՝ ԼԳԲՏ ֆորումի մասին. «Նպատակահարմար չի, ինքս չեմ գտնում, որպեսզի անցկացվի՝ նաև ռիսկերից, անվտանգությունից ելնելով», Առավոտ, 06.11.2018, <https://www.aravot.am/2018/11/06/991547/>:

ովքեր կոպտորեն խախտում են հավաքի խաղաղ և բնականոն ընթացքը⁶⁷: Պետության կողմից հավաքին օժանդակելու կամ այլ գործողությունների հետ կապված որևէ վճար չի նախատեսվում: Կազմակերպիչները հավաքի մասնակիցների գործողությունների համար իրավական պատասխանատվություն չեն կրում:

Գործնականում հավաքների կազմակերպիչների կողմից հավաքի վերաբերյալ տեղեկատվության տարածման, հավաքի ընթացքում սարքավորումների օգտագործման ոչ իրավաչափ խոչընդոտներ չեն արձանագրվել:

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 4. ԻՐԱՎԱՊԱՀ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՆ ԱՅՍԿՑՈՒՄ ԵՆ ԽԱՂԱՂ ՀԱՎԱՔՆԵՐԻՆ և ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ԵՆ ԻՐԵՆՑ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ:

Խաղաղ հավաքների ժամանակ մի շարք դեպքերում ոստիկանների անհամաչափ մեծ քանակի ներկայություն և ոստիկանական ուժի ապօրինի օգտագործում է արձանագրվել, սակայն ոստիկանության ծառայողներին պատասխանատվության ենթարկելու ուղղությամբ ձեռնարկված միջոցառումները բավարար չեն:

Ըստ «Հավաքների ազատության մասին» օրենքի, եթե հավաքն անցկացվում է իրազեկմամբ անցկացվող հանրային հավաքներին վերաբերող պահանջների խախտմամբ, ապա ոստիկանությունը պարտավոր է բարձրախոսով տեղեկացնել, որ հավաքն անօրինական է, և որ մասնակիցները ենթակա են օրենքով սահմանված պատասխանատվության: Եթե հավաքը խաղաղ բնույթ ունի, ապա ոստիկանությունն իր իրավասությունների սահմաններում պարտավոր է աջակցել հավաքին⁶⁸: Ըստ «Ոստիկանության մասին» օրենքի, արգելվում է հատուկ միջոցներ գործադրել խաղաղ, առանց զենքի և օրենքով սահմանված կարգի խախտմամբ անցկացվող հավաքները և հանրային միջոցառումները դադարեցնելու ժամանակ, ինչպես նաև ոստիկանության սպառազինության մեջ հատուկ միջոցների այնպիսի տեսակներ ընդգրկել, որոնք կարող են մարդու առողջությանը ծանր վնաս պատճառել կամ չհիմնավորված ռիսկի աղբյուր են⁶⁹: Նույն օրենքի համաձայն, հասարակական կարգի պահպանությունն ապահովելիս ոստիկանության ծառայողները պարտավոր են կրել սահմանված ձևի համազգեստ, որի վրա տեսանելի մասում փակցվում են ոստիկանության ծառայողին անձնապես նույնականացնելու հնարավորություն տվող տարբերանշաններ⁷⁰:

Ըստ հավաքների մոնիտորինգի արդյունքների՝ 2017-2018 թթ. բազմաթիվ հավաքների ընթացքում ոստիկանության ծառայողների թիվը եղել է անհամաչափ մեծ, ներկա են եղել առանց համազգեստի ոստիկաններ: 2018 թ. ապրիլի 16-ից մինչև ապրիլի 23-ը տեղի ունեցած խաղաղ հավաքների ընթացքում դիտարկվել են ոստիկանության կողմից անհամաչափ ուժի,

67 ՀՀ օրենքը «Հավաքների ազատության մասին», 14.04.2011, հոդված 31:
68 ՀՀ օրենքը «Հավաքների ազատության մասին», 14.04.2011, հոդված 32:
69 ՀՀ օրենքը «Ոստիկանության մասին», 16.04.2001, հոդված 31:
70 ՀՀ օրենքը «Ոստիկանության մասին», 16.04.2001, հոդված 12:

բոնությունների գործադրման, անհարկի միջամտությունների բազմաթիվ դեպքեր: Հատուկ միջոցներ կիրառելուց առաջ ուստիկանության կողմից նախագգուշացում չի եղել⁷¹: Ուստիկանության կիրառած հատուկ միջոցների հետևանքով մի շարք քաղաքացիներ և լրագրողներ տարբեր աստիճանի վնասվածքներ են ստացել: Բերման են ենթարկվել բազմաթիվ ցուցարարներ, որոնք ուստիկանության բաժիններում երբեմն պահվել են օրենքով սահմանված ժամկետների (մինչև 3 ժամ) և ընթացակարգերի խախտումներով: Խոչընդոտվել է նրանց իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվող փաստաբանների աշխատանքը⁷²: Հաճախ են եղել այն դեպքերը, երբ ուստիկանության բաժինների աշխատակիցները թույլ չեն տվել փաստաբաններին հանդիպել իրենց վստահորդների հետ՝ պնդելով, որ այնտեղ նշված անունով որևէ մեկը չկա, կամ պահանջելով, որ փաստաբանները սպասեն և թույլ չտալով նրանց մուտք գործել⁷³:

Հեղափոխությանը հաջորդող ժամանակահատվածում ուստիկանության կողմից հավաքների նկատմամբ Էսկան միջամտություններ չեն դիտարկվել մինչ 2019 թ. օգոստոսը, երբ Ամուլսարի շահագործման դեմ ցույցն ավարտվեց ուստիկանության հետ բախումներով և ուստիկանական ուժի անհամաչափ կիրառմամբ:

Բազմաթիվ գործեր են հարուցվել 2015-2018 թթ. ցույցերի ընթացքում ուստիկանության կողմից բոնության կիրառման և պաշտոնեական լիազորությունները գերազանցելու հիմքով⁷⁴: Սակայն առկա արդյունքներն առայժմ բավարար չեն համարվում հետազոտության մասնակից փորձագետների կողմից, քանի որ միայն մի քանի ուստիկանի դեմ է մեղադրանք առաջադրվել, իսկ կիրառված պատժամիջոցները հիմնականում վարչական բնույթի են: Որոշ գործեր կարճվել են այն հիմքով, որ օրինախախտներին հնարավոր չէ բացահայտել, իսկ որոշ գործեր դեռևս քննության գործընթացում են⁷⁵: Խաղաղ հավաքների և միավորումների ազատության իրավունքների հարցերով ՄԱԿ-ի հատուկ զեկուցողը 2018 թ. նոյեմբերի՝ Հայաստան կատարած իր այցի արդյունքների հիման վրա Հայաստանի կառավարությանը կոչ է արել ապահովել, որ իրականացվի խաղաղ հավաքների իրավունքի ոտնահարման բոլոր առկա դեպքերի ու մեղադրանքների անհապաղ, անկողմնակալ և արդյունավետ հետաքննություն, և որ բոնություն գործադրած անձինք ենթարկվեն

71 2018 թ. ապրիլ-մայիս ամիսներին Հայաստանի Հանրապետությունում տեղի ունեցած իրադարձությունների և հավաքների դիտորդության վերաբերյալ զեկույց, Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե, Երևան, 2018թ.

72 Հաշվետվություն 2018 թվականի ապրիլի 13-20-ը խաղաղ հավաքների ընթացքում տեղի ունեցած մարդու իրավունքների խախտումների մասին, «Իրավունքի պաշտպանությունն առանց սահմանների» ՀԿ, 20.04.2018:

73 2018 թ. ապրիլ-մայիս ամիսներին Հայաստանի Հանրապետությունում տեղի ունեցած իրադարձությունների և հավաքների դիտորդության վերաբերյալ զեկույց, Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե, Երևան, 2018թ. :

74 Խաղաղ հավաքների ազատության մոնիթորինգի զեկույց (2017 թ. հուլիս - 2018 թ. հունիս), Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե, Երևան, 2018թ.:

75 Հայաստանում խոսքի ազատության վիճակի և լրագրողների ու ՉԼՄ-ների իրավունքների խախտումների մասին 2019թ. առաջին կիսամյակի զեկույց, Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտե, 2019թ., Խաղաղ հավաքների ազատության մշտադիտարկման զեկույց (2018 թ. հուլիս - 2019 թ. հունիս), Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե, Երևան, 2019թ.:

դատական կարգով հետապնդման, իսկ տուժած անձանց և նրանց ընտանիքներին տրամադրվի փոխհատուցում⁷⁶:

ՈՒՈՐՏ 4-Ի ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- Ապահովել հավաքների և ոստիկանության կողմից պարտականությունների պատշաճ կատարումը, հետևողական մոտեցումը՝ անկախ հավաքի թեմայից, ֆիզիկական բռնության գործադրման բացառումը, ինչպես նաև օրենքով սահմանված՝ համապատասխան հանդերձանքի կրումը:
- Իրականացնել ոստիկանության ներկայացուցիչների կողմից իրավախախտումների և բռնությունների կիրառման դեպքերի պատշաճ քննություն և պատասխանատվության ենթարկել մեղավորներին:

4.5 Որոշումների ընդունման գործընթացում մասնակցության իրավունք

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 1. ՅՈՒՐԱՔԱՆՉՅՈՒՐ ՈՋ ԿԱՐՈՂ Է ՄԱՍՆԱԿՅԵԼ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԸՆԴՈՒՄՆԱԿ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԻՆ:

Ըստ օրենքի՝ ազգային և տեղական նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերը ենթակա են պարտադիր հանրային քննարկման: Սակայն գործնականում միշտ չէ, որ հանրային մասնակցության մեխանիզմները հետևողական և արդյունավետ են կիրառվում, իսկ մասնակցության ազդեցությունը հաճախ տեսանելի չէ:

«Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» օրենքը սահմանում է, որ օրենսդրական ակտերի նախագծերը ենթակա են հանրային քննարկման, բացառությամբ միջազգային պայմանագրի վավերացման (դրան միանայլու) մասին օրենքի նախագծի: Այլ նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերը հանրային քննարկման կարող են դրվել նախագիծը մշակող կամ այն ընդունող մարմնի նախաձեռնությամբ: Հանրային քննարկումների տևողությունն առնվազն 15 օր է⁷⁷:

Համաձայն ՀՀ կառավարության 2018 թվականի որոշմամբ⁷⁸ սահմանված՝ հանրային քննարկումների կազմակերպման և անցկացման կարգի, նորմատիվ իրավական ակտի նախագծի հանրային քննարկումը պարտադիր իրականացվում է պետական կառավարման համակարգի համապատասխան մարմնի պաշտոնական ինտերնետային կայքում և ՀՀ արդարադատության նախարարության կողմից վարվող

76 Խաղաղ հավաքների և միությունների կազմելու ազատության իրավունքների հարցերով Միավորված ազգերի կազմակերպության Հատուկ զեկուցող Կլեման Նյալեցոսի Վոլեի հայտարարությունը Հայաստանի Հանրապետություն իր այցելության ավարտին, Երևան, Նոյեմբերի 16, 2018 թ.:

77 ՀՀ օրենքը «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին», 21.03.2018, հոդված 3-4

78 ՀՀ կառավարության N 1146-Ն որոշումը «Հանրային քննարկումների կազմակերպման և անցկացման կարգը սահմանելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2010 թվականի մարտի 25-ի N 296-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին», 10.10.2018

իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայքում հրապարակման եղանակով (բացառությամբ գաղտնիք պարունակող, ինչպես նաև ռազմական և արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին որոշումների նախագծերի)⁷⁹: Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայքը՝ e-draft.am-ը, գործարկվել է 2017 թվականին և ցանկացած անձի հնարավորություն է տալիս ծանոթանալ տարբեր պետական կառույցների կողմից ներկայացված իրավական ակտերի նախագծերին, ներբեռնել դրանք, իսկ կայքում գրանցվելու դեպքում՝ կողմ կամ դեմ քվեարկել և առաջարկներ ներկայացնել: Թե՛ գրանցված, թե՛ չգրանցված օգտատերերը կարող են նաև տեսնել առաջարկների ամփոփաթեթը՝ մերժման կամ ընդունման հիմնավորումներով⁸⁰: Ըստ «Հանրային քննարկումների կազմակերպման և անցկացման կարգի», քննարկումների ամփոփաթեթը, արձանագրությունը և լրամշակված նախագիծը տեղադրվում են հանրային քննարկումներ կազմակերպող մարմնի պաշտոնական ինտերնետային կայքում, ինչպես նաև e-draft.am կայքում: Քննարկման դրված հարցերի առնչությամբ ստացված առաջարկությունների վերլուծության և ամփոփման արդյունքում հանրային քննարկում իրականացնող մարմինը կատարում է նախագծի անհրաժեշտ լրամշակումներ⁸¹:

ՀՀ արդարադատության նախարարությունը համակարգում է միասնական կայքի աշխատանքները և իրականացնում է իրավական ակտերի նախագծերի տեղադրման ու քննարկման մոնիտորինգը: Հանրային քննարկումների իրականացման խախտումներ հայտնաբերելու դեպքում Ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք կարող են դիմել ինչպես հանրային քննարկում իրականացնող մարմին, այնպես էլ արդարադատության նախարարություն՝ պարզաբանում ստանալու նպատակով: Հանրային քննարկման ենթակա՝ հանրային քննարկում չանցած և կառավարություն ներկայացված նախագիծը կառավարությունը կարող է վերադարձնել այն ներկայացնող մարմին⁸²՝ պահանջելով նախագիծը ներկայացնել հանրային քննարկման:

Հանրային քննարկումներն իրականացվում են նաև հանրային լուրմների կամ հանրային հարցումների ձևով, որոնք սակայն պարտադիր բնույթ չեն կրում: Հանրային լուրմներ կարող են հրավիրվել նաև խորհրդարանում՝ Ազգային ժողովի (ԱԺ) նախագահի, մշտական կամ ժամանակավոր հանձնաժողովի, ինչպես նաև խմբակցության որոշմամբ⁸³: Այս պարագայում ևս լուրմների կազմակերպումը պարտադիր բնույթ չի կրում:

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքը տեղական մակարդակով

79 Հանրային քննարկումների կազմակերպման և անցկացման կարգը, ՀՀ կառավարության N 1146-Ն որոշման հավելված, 10.10.2018, կետ 10

80 Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայք, <https://www.e-draft.am/>

81 Հանրային քննարկումների կազմակերպման և անցկացման կարգը, ՀՀ կառավարության N 1146-Ն որոշման հավելված, 10.10.2018

82 Հանրային քննարկումների կազմակերպման և անցկացման կարգը, ՀՀ կառավարության N 1146-Ն որոշման հավելված, 10.10.2018

83 «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ սահմանադրական օրենքը, 16.12.2016, հոդված 125

հանրային մասնակցության մի շարք հնարավորություններ է ընձեռում: Ըստ օրենքի՝ համայնքի բնակիչներն, առանց խտրականության, տեղեկացվում են ՏԻՄ գործունեության մասին և կարող են ուղղակի կամ անուղղակի ներգործություն ունենալ ՏԻՄ որոշումների վրա՝ ինչպես անձամբ, այնպես էլ հասարակական միավորումների և քաղաքացիական նախաձեռնությունների միջոցով⁸⁴: Համայնքի ավագանու նիստերը հրապարակային են, իսկ 10000-ից ավել բնակիչ ունեցող համայնքներում դրանք պետք է հեռարձակվեն առցանց՝ համայնքի պաշտոնական կայքում: Համայնքի բնակիչները, համապատասխան քանակով ստորագրություններ կերկայացնելու դեպքում, կարող են հանդես գալ նիստի օրակարգում հարց ընդգրկելու նախաձեռնությամբ⁸⁵:

Համայնքի ղեկավարի պարտականությունների մեջ է մտնում տեղական ինքնակառավարման առնչվող օրենսդրական և ենթօրենսդրական կարևորագույն նախաձեռնությունների և նախագծերի, մասնավորապես համայնքի զարգացման ծրագրերի և տարեկան բյուջեի, համայնքի կողմից մատուցվող հանրային ծառայությունների ոլորտներում համայնքի ավագանու և ղեկավարի որոշումների և այլ ոլորտներում հանրային լուրմների կամ քննարկումների կազմակերպումը⁸⁶: Բացի այդ, հնգամյա զարգացման ծրագրի կամ տարեկան բյուջեի կառավարման գործընթացներում համայնքի բնակիչների մասնակցությունն ապահովելու համար համայնքի ղեկավարի առաջարկությամբ և համայնքի ավագանու որոշմամբ ձևավորվում է համայնքի ղեկավարին կից խորհրդակցական մարմին, որի կազմում կարող են ներգրավվել փորձագետներ, բնակիչներ, այլ շահագրգիռ անձինք, իսկ մինչև ավագանու նիստին ներկայացնելը այդ փաստաթղթի վերաբերյալ կազմակերպվում են հանրային բաց լուրմներ կամ քննարկումներ⁸⁷:

Գործնականում, ըստ փորձագետների ու ՔՀԿ-ների, որոշումների կայացման գործընթացում նշանակալի մասնակցությունն ապահովելու համար կարևոր է ՔՀԿ-ների պրոակտիվությունը: Թեև օրենքով նախատեսված մասնակցային մեխանիզմները բազմաթիվ են, դրանցից ոչ բոլոր են արդյունավետ ու հետևողական կերպով կիրառվում: Կառավարության կողմից ստեղծված միասնական կայքում օրենսդրական նախագծերի հրապարակումը ողջունելի է համարվում ՔՀԿ-ների կողմից, և շատ օգտակար է օրենսդրական նախագծերի վերաբերյալ տեղեկատվություն ստանալու, անմիջական հետադարձ կապ տրամադրելու, ինչպես նաև ցանկացած շահագրգիռ անձի համար բաց լինելու տեսանկյունից, թեև լինում են դեպքեր, երբ նախագիծը քննարկվում է շտապ կարգով կամ տեղադրվում է քննարկման համար անբարենպաստ ժամանակահատվածում (օրինակ՝ ամանորյա տոների ընթացքում կամ ընտրությունների ժամանակ): E-draft հարթակը ոչ միշտ է արդյունավետ,

84 ՀՀ օրենքը «Տեղական ինքնակառավարման մասին», 07.05.2002, խմբ. 16.12.2016, հոդված 11:

85 ՀՀ օրենքը «Տեղական ինքնակառավարման մասին», 07.05.2002, խմբ. 16.12.2016, հոդված 14-16:

86 ՀՀ օրենքը «Տեղական ինքնակառավարման մասին», 07.05.2002, խմբ. 16.12.2016, հոդված 37:

87 ՀՀ օրենքը «Տեղական ինքնակառավարման մասին», 07.05.2002, խմբ. 16.12.2016, հոդված 84:

քանի որ քննարկման համար նախատեսված ժամանակահատվածը հաճախ 15 օր է լինում, որը բավարար չի լինում հատկապես ծավալուն օրենքների և օրենսգրքերի պատշաճ ուսումնասիրման ու հիմնավոր առաջարկների ներկայացման համար: Առաջարկների ամփոփաթերթում ՔՀԿ-ները կարող են տեսնել իրենց առաջարկների պատասխանը՝ ընդունման կամ մերժման հիմնավորումներով: Սակայն նախագծին կողմ կամ դեմ լինելու վիճակագրությունը որևէ նշանակություն չունի այն ընդունելու կամ չընդունելու հարցում, իսկ ներկայացված առաջարկների ներառումն էլ հարցականի տակ է: Բացի այդ, քանի որ հարթակը ստեղծվել է կառավարության որոշման հիման վրա, այն պարտադիր չի համարվում պատգամավորների կողմից մշակված օրինագծերի տեղադրման համար:

Հանրային քննարկումների կազմակերպման տեսանկյունից հաջողված փորձ կարելի է համարել ՀՀ արդարադատության նախարարությանը կից «Օրենսդրության զարգացման և իրավական հետազոտությունների կենտրոն» հիմնադրամի աշխատանքը: Հիմնադրամը ստեղծվել է 2016 թ. ԱՄՆ ՄՁԳ ֆինանսավորմամբ ծրագրի շրջանակներում և, ի թիվս այլ գործառնությունների, կազմակերպում է նաև պետական կառավարման համակարգի և այլ մարմինների ու շահագրգիռ անձանց մասնակցությամբ հանրային քննարկումներ և իրավական նախագծերի վերաբերյալ հանրային իրազեկման միջոցառումներ⁸⁸:

Միաժամանակ, պետական մարմինների կողմից կենդանի հանրային քննարկումների կազմակերպման դեպքում տեղեկատվությունը ոչ միշտ է մատչելի լինում ցանկացող ՔՀԿ-ներին, քանի որ նման քննարկումները հիմնականում իրականացվում են հրավերի սկզբունքով, իսկ բաց քննարկումներ ու հանրային լսումներ հազվադեպ են կազմակերպվում: Հաճախ քննարկումներն իրականացվում են ՔՀԿ-ների նախաձեռնությամբ կամ դրդմամբ: Օրինակ, համայնքներից մեկում տարեկան բյուջեի վերաբերյալ լսումները կազմակերպվել են այն բանից հետո, երբ ՔՀԿ ներկայացուցիչը, տեղեկանալով ավագանու նիստում բյուջեի հարցի ընդգրկման մասին, զանգահարել է համայնքապետարան և պնդել, որ առանց լսումների ավագանին չի կարող հաստատել համայնքի բյուջեն⁸⁹: Դեպքեր կան, երբ ավագանու նիստը որոշվել է անցկացնել դոմինանտ ՔՀԿ-ների մասնակցությունից խուսափելու համար: Այսինքն, չնայած օրենքով նախատեսված՝ հանրային մասնակցության տարատեսակ մեխանիզմներին, դրանք ոչ միշտ են իրագործվում պետական կամ տեղական իշխանությունների կողմից, և շատ բան կախված է ՔՀԿ-ների վճռականությունից և հետևողականությունից:

Հանրային կարևոր հարցերի շուրջ քննարկումները, ըստ ՔՀԿ-ների, պետք է չսահմանափակվեն e-draft հարթակի կամ հասարակական խորհուրդների շրջանակով, այլ նախատեսվեն մի քանի բաց քննարկումներ և լսումներ՝

88 Տե՛ս «Օրենսդրության զարգացման և իրավական հետազոտությունների կենտրոն» հիմնադրամի ֆեյսբուքյան էջը, https://www.facebook.com/legislativefund/?ref=br_rs:

89 Ֆեյսբուքյան քննարկում Երևանում, 18.04.2019:

առնվազն խնդրահարույց կամ հանրային հնչեղություն ենթադրող նախագծերի վերաբերյալ: Բացի այդ, ՔՀԿ-ներն անհրաժեշտ են համարում որոշակի չափանիշներ ապահովել՝ հանրային քննարկումը կայացած համարելու համար, օրինակ՝ մասնակիցների որոշակի նվազագույն թվի առկայություն, տվյալ ոլորտում փորձառու ՔՀԿ-ների մասնակցություն, ոչ թե պարզապես որևէ օրինագծի վերաբերյալ տեղեկատվության հրապարակում: Փորձագետները կարևորում են նաև, որ ՔՀԿ-ները ներգրավվեն որոշումների կայացման վաղ փուլերից՝ ընդհանուր հայեցակարգերի ու մոտեցումների քննարկման ժամանակ, երբ օրենքի նախագիծը դեռևս մշակված չէ:

Մասնակցության հետ կապված մեկ այլ խնդիր, որ առավել հաճախ է նշվել ՖԻՄ քննարկումների և առցանց հարցման մասնակիցների կողմից, մասնակցության ազդեցությունն է: ՔՀԿ-ների առաջարկները կարող են մերժվել շատ ընդհանրական պատճառաբանությամբ (օրինակ՝ «նպատակահարմար չէ» ձևակերպմամբ) և/կամ անգամ առանց որևէ հիմնավորման: Լայն մասնակցային գործընթացներից և բազմաթիվ առաջարկներ հավաքագրելուց հետո հնարավոր է, որ արդյունքում ընդունված որոշումը կատարելապես տարբերվի քննարկված ու համաձայնեցված տարբերակից, քանի որ այն կարող է փոխվել վերջին պահին՝ խորհրդարան ներկայացնելու առաջ կամ անգամ ընթերցումների միջև ընկած ժամանակահատվածում: Մի քանի փորձագետ, ինչպես նաև ՖԻՄ քննարկումներին ու առցանց հարցմանը մասնակցած բազմաթիվ ՔՀԿ-ներ նկարագրեցին մասնակցային գործընթացները «ձևական բնույթ, իմիտացիա» բնորոշումներով: Այնուամենայնիվ, առանձին ՔՀԿ-ներ նշել են, որ նախկինի համեմատ՝ ներկա իշխանությունն ավելի բաց է ՔՀԿ-ների կողմից ներկայացվող առաջարկների համար, ինչը նկատվել է առանձին ռազմավարությունների և օրինագծերի քննարկման ընթացքում:

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 2. ԱՌԿԱԿ ԵՆ ՀՍԱԿ, ԴՅՈՒՐԻՆ և ԹԱՓԱՆՑԻԿ ՍԵՆԱՆԻՉՄՆԵՐ ՈՒ ԸՆԹԱՑԱԿԱՐԳԵՐ, ՈՐՈՆՔ ԼՊԱՍՏՈՒՄ ԵՆ ՔՀԿ-ՆԵՐԻ ԿԱՆՈՆԱԿՈՐ, ԲԱՑ և ԱՐԴՅՈՒՆԱԿԵՏ ՍԱՄԱԿՑՈՒԹՅԱՆԸ ԴԵՏԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ, ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ և ՍՈՆԻՏՈՐԻՆԳԻ ԳՈՐԾՈՒՄ:

Հասարակական խորհուրդներն ու համատեղ աշխատանքային խմբերը նպաստում են քաղաքականության մշակման և մոնիտորինգի գործընթացում ՔՀԿ-ների մասնակցությանը: Այս խորհրդակցական մարմինների ակտիվությունն ու արդյունավետությունը հաճախ կախված են պատասխանատու մարմնից:

Հանրային քննարկման վերոնշյալ գործիքներից բացի պետական քաղաքականությունների մշակման, իրականացման և մոնիտորինգի գործընթացներում մասնակցության հիմնական ինստիտուցիոնալ միջոցը տարբեր գերատեսչությունների, ոլորտային քաղաքականությունների, համայնքային ու մարզային կառավարման կառույցների շուրջ ձևավորված խորհուրդներն ու աշխատանքային խմբերն են:

Կառավարության խորհրդակցական մարմին հանդիսացող Հանրային խորհուրդը իր գործառույթների շարքում ներառում է քաղաքականության

մշակման և իրականացման գործում հասարակության տարբեր շերտերի շահերը ներկայացնելու, պետական կառավարման գործընթացներին քաղաքացիական հասարակության մասնակցությանը նպաստելու, հանրային նշանակություն ունեցող հարցերի, այդ թվում՝ օրենքների և այլ նորմատիվ իրավական ակտերի, պետական ծրագրերի, ռազմավարությունների, հայեցակարգերի և դրանց նախագծերի վերաբերյալ հասարակական կարծիքը բացահայտելու խնդիրները⁹⁰: Հանրային խորհրդի անդամ կարող է լինել 25 տարին լրացած, Հայաստանի Հանրապետությանը ծառայություններ մատուցած, հանրային կամ իր մասնագիտական ոլորտում հեղինակություն վայելող, ինչպես նաև Հանրային խորհրդի առջև դրված խնդիրների կենսագործման համար անհրաժեշտ հմտություններ ունեցող յուրաքանչյուր անձ: Հանրային խորհրդի անդամ չեն կարող լինել քաղաքական, վարչական կամ ինքնավար պաշտոններ զբաղեցնող անձինք, գինված ուժերի, ոստիկանության, ազգային անվտանգության, դատախազության և քննչական մարմինների ծառայողները, հանրային ծառայության պաշտոնների անվանացանկով նախատեսված բարձրագույն խմբի պաշտոններ զբաղեցնող անձինք⁹¹:

Կառավարությունը 2016 թվականին որոշում է ընդունել, ըստ որի՝ նախարարությունների առջև դրված խնդիրների և գործառույթների իրականացման ընթացքում քաղաքացիական հասարակության մասնակցության ապահովման նպատակով նախարարներին կից հասարակական խորհուրդներ պետք է ստեղծվեն՝ այդ մասին կետ ավելացնելով նախարարությունների կանոնադրություններում⁹² (մանրամասները տե՛ս «Պետություն-ՔՀԿ համագործակցություն» բաժնում): Հասարակական խորհուրդները ՀԿ-ների կամ այլ շահագրգիռ անձանց մասնակցությամբ քննարկում են հասարակության տարբեր շերտերի կարծիքներն ու տեսակետները նախարարության խնդիրների և նպատակների իրականացման վերաբերյալ, ինչպես նաև ներկայացնում առաջարկություններ և դիտողություններ նախարարության կողմից շրջանառվող իրավական ակտերի, հայեցակարգերի, ռազմավարությունների ու միջոցառումների ծրագրերի նախագծերի, բարեփոխումների և այլ հարցերի վերաբերյալ: Խորհուրդների գործառույթների թվում է նաև հանրային քննարկումների կազմակերպմանն ու իրականացմանն աջակցելը⁹³: Խորհուրդների կազմում ընդգրկվելու համար կարող են դիմել թե՛ ՔՀԿ ներկայացուցիչներ, թե՛ այլ քաղաքացիներ: Որպես կանոն, յուրաքանչյուր նախարարությանը կից գործող հասարակական խորհրդի նախագահը համապատասխան նախարարն է:

Հետազոտության մասնակիցներից շատերը թերահավատ են Հանրային

90 ՀՀ օրենքը «Հանրային խորհրդի մասին», 07.03.2018, հոդված 2:

91 ՀՀ օրենքը «Հանրային խորհրդի մասին», 07.03.2018, հոդված 4:

92 ՀՀ կառավարության N 337-Ն որոշումը «ՀՀ կառավարության մի շարք որոշումներում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին», 31.03.2016:

93 ՀՀ կառավարության N 624-Լ որոշման հավելված N 1, 22.05.2018, Նախարարության կանոնադրության օրինակելի ձև, կետ 11:

խորհրդի գործունեության հանդեպ՝ համարելով այն ձևական, չգործող կառույց: Ինչ վերաբերում է նախարարություններին կից գործող հասարակական խորհուրդներին՝ ՔՀԿ-ների կարծիքները տարբերվում են, քանի որ դրանց ակտիվությունը և արդյունավետությունը հաճախ կախված է պատասխանատու գերատեսչությունից: Մասնակիցներից մեկի դիտարկմամբ, հասարակական խորհուրդները նախարարությունների կողմից դիտվում են ավելի շատ որպես պարտականություն, քան այդ կառույցներն իրենց աշխատանքի ու նպատակների օգտին օգտագործելու հնարավորություն: Բացի այդ, այս խորհուրդները գուտ խորհրդատվական գործառույթ ունեն, հետևապես կառավարությունը պարտավորություն չի կրում հաշվի առնել խորհրդի շրջանակներում տեղի ունեցած քննարկումների արդյունքները և առաջարկները:

Բացի ինստիտուցիոնալ հարթակներից, առանձին ՔՀԿ-ներ անհատական մակարդակով համագործակցության հուշագրեր են կնքում առանձին գերատեսչությունների հետ՝ իրենց գործունեության ոլորտում ընդհանուր նպատակների համատեղ իրականացման համար, կամ երկարաժամկետ համագործակցություն են հաստատում առանց որևէ փաստաթղթային հիմնավորման: Հարցված փորձագետներից մի քանիսը շեշտում են, որ համագործակցության հաստատման համար անհրաժեշտ չէ որևէ ինստիտուցիոնալ հարթակ կամ փաստաթղթավորում, կարևորը ՔՀԿ-ների մասնագիտական փորձառությունն ու հաստատականությունն է, ինչպես նաև պետական կառույցի կողմից համագործակցելու պատրաստականությունը: Իրենց գործունեության ոլորտում ճանաչում ձեռք բերած և հիմնավոր առաջարկներ ներկայացնող ՔՀԿ-ները կարողանում են լսելի լինել պետական մարմինների կողմից և հաճախ հենց վերջիններս են նրանց հրավիրում քննարկումների կամ կարծիք հարցնում այս կամ այն նախաձեռնության վերաբերյալ⁹⁴:

ՔՀԿ-ները մասնակցում են հանրային քաղաքականության իրականացմանը համագործակցության հուշագրերի միջոցով՝ պետության կամ դոնորների կողմից ֆինանսավորվող ծրագրերի շրջանակներում: Պետական աջակցությամբ իրականացվող ծրագրերի շրջանակներում համագործակցությունը տեղ է գտնում, օրինակ, սոցիալական աջակցության ոլորտում, երբ առանձին ՔՀԿ-ների կողմից սոցիալական ծառայություններ են մատուցվում խոցելի խմբերին, ինչպես նաև երիտասարդական քաղաքականության, սպորտային և կրթական ծրագրերի միջոցով:

Հանրային քաղաքականության մոնիտորինգի ծրագրերը հիմնականում իրականացվում են միջազգային կազմակերպությունների աջակցությամբ: Պետական մարմինները սովորաբար բաց են՝ քննարկելու մոնիտորինգի արդյունքները և կարող են դրանք հաշվի առնել քաղաքականության հետագա մշակման գործընթացում: Այնուամենայնիվ, քաղաքականության

94 Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի և Եվրասիայի 2017թ. ՔՀԿ կայունության ինդեքս, 2018թ. սեպտեմբեր; Փորձագիտական հարցազրույցներ:

իրականացման և մոնիտորինգի աշխատանքները ՔՀԿ-ներին պատվիրակելու համար իրավական և ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներ չկան, և ՔՀԿ-ների մասնակցությունը քաղաքականության մոնիտորինգի և իրականացման գործընթացներին հիմնականում կախված է ՔՀԿ-ների ակտիվությունից և համառությունից, ինչպես նաև համապատասխան գործունեության համար դոնորներից ֆինանսավորում ստանալու հնարավորությունից:

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 3. ՔՀԿ-ՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ ՀԱՍՆԵԼԻ Ե ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ:

ՔՀԿ-ների մասնակցության համար անհրաժեշտ տեղեկատվության մատչելիությունը նախատեսված է օրենքով: Տեղական իշխանություններից տեղեկություններ ստանալը կարող է խնդրահարույց լինել, իսկ պաշտոնական կայքերում օրենքով նախատեսված տեղեկատվության հրապարակումը հաճախ պատշաճ կերպով չի իրականացվում:

Տեղեկատվության մատչելիությունը երաշխավորված է ՀՀ սահմանադրությամբ՝ յուրաքանչյուր ոք ունի պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց գործունեության մասին տեղեկություններ ստանալու և փաստաթղթերին ծանոթանալու իրավունք⁹⁵: «Տեղեկատվության ազատության մասին» օրենքը սահմանում է տեղեկատվություն տնօրինողի պարտականությունները և տեղեկատվության ստացման կարգը, ձևը և պայմանները: 2015 թվականին կառավարությունն ընդունեց պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պետական հիմնարկների և պետական բյուջեից ֆինանսավորվող կազմակերպությունների կողմից մշակված կամ նրան առաքված տեղեկությունների գրանցման, դասակարգման և պահպանման կարգը: Այս կարգը ներառում է նաև պետական մարմիններին էլեկտրոնային ձևաչափով ուղարկված տեղեկատվության հարցումները⁹⁶:

Ըստ օրենքի՝ տեղեկատվության գրավոր հարցումների պատասխանները դիմողին են տրվում հարցումն ստանալուց հետո՝ 5-օրյա ժամկետում, իսկ եթե տեղեկությունը տրամադրելու համար անհրաժեշտ է լրացուցիչ աշխատանք կատարել, ապա այդ տեղեկությունը դիմողին է տրվում դիմումը ստանալուց հետո՝ 30-օրյա ժամկետում⁹⁷: Տեղեկատվության տրամադրման սահմանափակումները վերաբերում են ազգային անվտանգությանը կամ մասնագիտական գաղտնիքին, մասնավոր տեղեկատվությանը, նախաքննության տվյալներին և հեղինակային

95 ՀՀ սահմանադրություն, 05.07.1995թ., փոփոխված 06.12.2015թ., հոդված 51:

96 ՀՀ կառավարության N 1204-Ն որոշումը «Տեղեկատվություն տնօրինողի կողմից մշակված կամ նրան առաքված տեղեկությունների գրանցման, դասակարգման և պահպանման, ինչպես նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պետական հիմնարկների ու կազմակերպությունների կողմից տեղեկության կամ դրա կրկնօրինակի (պատճենի) տրամադրման կարգը սահմանելու մասին», 15.10.2015:

97 ՀՀ օրենքը «Տեղեկատվության ազատության մասին», 23.09.2003, հոդված 9:

իրավունքով պաշտպանված տվյալներին⁹⁸:

Պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պետական հիմնարկների և կազմակերպությունների կողմից տեղեկության տրամադրման համար գանձվող վճարը ներառում է միայն այդ տեղեկության տրամադրման տեխնիկական ծախսերը, սակայն գանձում չի կատարվում, օրինակ՝ մինչև 10 էջ տպագրված կամ պատճենահանված տեղեկություն տրամադրելիս, էլեկտրոնային փոստով տեղեկություն տրամադրելիս, առանձին տեղեկությունների տրամադրման մասին գրավոր հարցումներին պատասխանելիս, տեղեկության տրամադրումը մերժելիս⁹⁹: Պետական ռեգիստրից որևէ իրավաբանական անձի վերաբերյալ ամբողջական տեղեկություններ ստանալու համար պետական տուրքը կազմում է 3000 դրամ¹⁰⁰:

ՔՀԿ-ները նշում են, որ գործնականում տեղեկությունների տրամադրման պրակտիկան պետական կառավարման մարմինների կողմից տարիների ընթացքում բարելավվել է, հարցումները հիմնականում ժամանակին պատասխան են ստանում, ավելի քիչ են լինում խուսափողական պատասխաններ: Համայնքային մակարդակում խնդիրներն ավելի հաճախ են հանդիպում՝ բազմաթիվ ՔՀԿ-ներ դեպքեր են նշել, երբ համայնքապետարանից իրենց հարցումներին ուշ են պատասխանել, երբեմն՝ երկրորդ հարցումից հետո, երբեմն էլ առհասարակ չեն պատասխանել: Դեպքեր են եղել, երբ մարզպետարանները կամ համայնքապետարանները գրավոր հարցումներին պատասխանել են հեռախոսով, որը հակասում է օրենքով ընդունված կարգին: Մի ՔՀԿ օրինակ բերեց, որ իր ներկայացրած էլեկտրոնային հարցմանը պատասխանել են թղթային եղանակով՝ պահանջելով կատարած ծախսերի փոխհատուցում, իսկ մեկ այլ օրինակում փաստաթղթերի համար սահմանված վճարը մի քանի անգամ գերազանցել է փաստաթղթերի տպագրման ու պատճենահանման շուկայական արժեքը:

Առցանց հարցմանը մասնակցած 94 ՔՀԿ-ներից 54-ը նշել են, որ վերջին երկու տարիներին տեղեկատվության հարցում են ուղարկել պետական մարմիններին. նրանցից 26-ը ստացել են, 19-ը՝ մասամբ են ստացել պահանջվող տեղեկությունը, իսկ 8 ՔՀԿ տեղեկությունը չեն ստացել: Տեղեկության տրամադրման մերժումների կամ չտրամադրման դեպքում ՔՀԿ-ները կարող են դիմել դատարան, սակայն դա հիմնականում անում են ավելի շատ սկզբունքայնությունից ելնելով, քանի որ, որպես կանոն, դատական գործընթացները չափազանց ժամանակատար են, և վճռի կայացման պահին պահանջվող տեղեկատվությունը հաճախ կորցնում է արդիականությունը¹⁰¹:

Վերջին տարիներին էլեկտրոնային կառավարման զարգացման հետ

98 ՀՀ օրենքը «Տեղեկատվության ազատության մասին», 23.09.2003, հոդված 8:

99 ՀՀ օրենքը «Տեղեկատվության ազատության մասին», 23.09.2003, հոդված 10:

100 ՀՀ օրենքը «Պետական տուրքի մասին», 27.12.1997, հոդված 20

101 ՔՀԿ Նպաստավոր միջավայրի ազգային ուսումնասիրություն, Հայաստան, ՀԿ կենտրոն, Երևան 2018

մեկտեղ ավելացել են տեղեկություններն առցանց դիտելու և ստանալու՝ կառավարության կողմից ընձեռված հնարավորությունները: Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգը տեղեկատվություն է պարունակում բոլոր գործող (ինչպես նաև ուժը կորցրած) օրենքների և բազմաթիվ այլ իրավական ակտերի վերաբերյալ¹⁰², իսկ կառավարության էլեկտրոնային կառավարման կայքէջը տրամադրում է կառավարության նիստերի, որոշումների, մի շարք այլ հարցերի հետ կապված տեղեկություն¹⁰³: Կան նաև գնումների, դատական ակտերի, լիցենզիաների վերաբերյալ տվյալներ, ոլորտային այլ տեղեկություններ տրամադրող կայքեր: 2018 թվականին ստեղծվել է էլեկտրոնային հարցումների միասնական՝ www.e-request.am հարթակը, որը հնարավորություն է տալիս պետական մարմիններին (այդ թվում՝ Ազգային ժողովին, վարչապետի աշխատակազմին, նախարարություններին, մարզպետարաններին և այլ պետական մարմիններին) էլեկտրոնային հարցում ուղարկել մեկ պատուհանի ձևաչափով, որից հետո հարցումները դասակարգվում են և ուղարկվում պատասխանատու պաշտոնյային¹⁰⁴:

Օրենքով նախատեսված է նաև տեղեկատվության հրապարակայնության ապահովումը գերատեսչությունների կողմից: Պետական բոլոր գերատեսչությունները, մարզպետարանները և խոշոր համայնքներն ունեն իրենց պաշտոնական կայքէջերը, որտեղ տեղեկություններ են հրապարակում իրենց գործունեության վերաբերյալ և հետադարձ կապի հնարավորություն տրամադրում: Այսպես, տարին առնվազն մեկ անգամ նրանք պարտավոր են օրենքով սահմանված տեղեկություններ հրապարակել՝ հանրության համար մատչելի ձևով, իսկ ինտերնետային էջի առկայության դեպքում՝ նաև դրանով¹⁰⁵: ՏԻՄ օրենքով նախատեսված է, որ 3000 և ավելի բնակիչ ունեցող համայնքը պետք է ունենա պաշտոնական համացանցային կայք, որտեղ պետք է տեղադրվեն մասնավորապես համայնքում բնակիչների հետ հանդիպումների, հանրային լսումների և քննարկումների նյութերը, ընթացակարգը, անցկացման վայրը և ժամը, համայնքի ավագանու և համայնքի ղեկավարի որոշումների, ինչպես նաև օրենքով նախատեսված այլ փաստաթղթերի վերաբերյալ անցկացված հանրային լսումների և քննարկումների արդյունքները, համայնքում տեղական ինքնակառավարմանը բնակիչների մասնակցության, համայնքի ղեկավարին կից խորհրդակցական մարմինների ձևավորման և գործունեության, համայնքում հանրային բաց լսումների և քննարկումների կազմակերպման և անցկացման և այլ կարգերը և այլ տեղեկատվություն¹⁰⁶: Տեղեկատվության ազատության հարցերով զբաղվող ՔՀԿ-ները, սակայն, անհրաժեշտ տեղեկատվության հրապարակման հետ կապված խնդիրներ են արձանագրում, քանի որ գերատեսչությունները և

102 Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգ, <https://www.arlis.am/>:

103 Հայաստանի Հանրապետության էլեկտրոնային կառավարում, <https://www.e-gov.am/>:

104 էլեկտրոնային հարցումների միասնական հարթակ, <https://www.e-request.am/en/>:

105 ՀՀ օրենքը «Տեղեկատվության ազատության մասին», 23.09.2003, հոդված 7:

106 ՀՀ օրենքը «Տեղական ինքնակառավարման մասին», 07.05.2002, խմբ. 16.12.2016, հոդված 11:

հատկապես համայնքապետարանները ոչ միշտ են ժամանակին ու լիարժեք հրապարակում այն տեղեկատվությունը, որը պահանջվում է օրենքով սահմանված կարգով: Նոր իշխանության պարագայում պաշտոնական կայքերում տեղեկատվության հրապարակումը երկրորդ պլան մղվեց՝ ֆեյսբուքյան էջերի կամ լրատվամիջոցների միջոցով տեղեկատվության հրապարակման ֆոնին¹⁰⁷:

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 4. ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՆԵՐԱԾՑԻՆ ՏԱՐԲԵՐՎՈՒՄ Ե ԶԱՂԱՔԱԿԱՆ և ԼՈՐՐԻՍՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ:

Քաղաքականության մշակման գործընթացին մասնակցելիս՝ ՔՀԿ-ները իրավական կամ գործնական սահմանափակումների չեն հանդիպում քաղաքական գործունեության և լրբիսգի իրավակարգավորումների պատճառով:

Ըստ օրենսդրության՝ ՔՀԿ-ները չեն կարող ունենալ այնպիսի նպատակներ, որոնք վերապահված են կազմակերպարական այլ տեսակներին¹⁰⁸, օրինակ՝ քաղաքական կուսակցություններին: Մասնավորապես, քաղաքական կուսակցությունների նպատակը սահմանված է որպես «հանրաքվեներին, պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններին մասնակցելու և հասարակության ու պետության քաղաքական կյանքին մասնակցության այլ ձևերով ժողովրդի քաղաքական կամքի ձևավորմանն ու արտահայտմանը նպաստելը»¹⁰⁹: Այս դրույթը իրավական կամ գործնական առումով չի խոչընդոտում պետական քաղաքականության մշակման գործընթացում ՔՀԿ-ների մասնակցությանը:

Ներկայումս ՀՀ օրենսդրությունը կարգավորումներ չի պարունակում լրբիստական գործունեության մասին: 2005 թվականին կառավարության կողմից հավանության էր արժանացել և ԱԺ ներկայացվել «Լորբիստական գործունեություն մասին» օրենքի նախագիծը, որը չընդունվեց ԱԺ կողմից¹¹⁰: ՔՀԿ-ները դեմ էին այս օրինագծին, քանի որ այն կարող էր սահմանափակել ջատագովության ուղղությամբ նրանց գործունեությունը¹¹¹:

Ինչ վերաբերում է ՔՀԿ-ների ջատագովական գործունեության գործնական սահմանափակումներին, որոշ խնդիրներ են արձանագրվել, երբ ՔՀԿ-ները խոչընդոտների են հանդիպել հավաքների կազմակերպման կամ մասնակցության ընթացքում (մանրամասները տե՛ս «Խաղաղ հավաքների ազատություն» բաժնում), հալածվել են քննադատության համար (մանրամասները տե՛ս «Խոսքի ազատություն» բաժնում) կամ ատելության

107 ՔՀԿ նպաստավոր միջավայրի ազգային ուսումնասիրություն, Հայաստան, ՀԿ կենտրոն, Երևան 2018:

108 ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 3:

109 ՀՀ սահմանադրական օրենքը «Քաղաքական կուսակցությունների մասին» 16.12.2016, հոդված 2:

110 ՀՀ օրենքը «Լորբիստական գործունեության մասին», նախագիծ, <http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=793&Reading=0&lang=arm&enc=utf8>

111 «Գործընկերություն Հանուն Բաց Հասարակության» նախաձեռնության հայտարարությունը «Լորբիստական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի վերաբերյալ, 11.11.2005, <https://transparency.am/hy/statements/view/101>, Բարեփոխում, թե՛ օրենսդրական ճնշում. ՀԿ-ները այնչու են, որ լրբիստական գործունեության մասին օրենքը կխանգարի իրենց գործունեությանը, ArmeniaNow.com, https://www.armenianow.com/hy/news/6463/reform_or_repression_ngos_say_law :

խոսքի թիրախ են դարձել սեռական փոքրամասնությունների կամ կանանց իրավունքները պաշտպանելու համար (մանրամասները տե՛ս «Պետության կողմից պաշտպանության պարտականություն» բաժնում):

ՈՒՈՐՏ 5-Ի ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- Ընդլայնել որոշումների ընդունման գործընթացում հանրության և ՔՀԿ-ների մասնակցության հնարավորությունները՝ բացի էլեկտրոնային հարթակի օգտագործումից կազմակերպելով նաև բաց հանրային քննարկումներ, որոնց մասին տեղեկատվությունը կտարածվի լայն լսարան ընդգրկող տարբեր միջոցներով: Մասնավորապես, առաջարկվում է հանրային քննարկումների ու լսումների վերաբերյալ տեղեկատվությունը տեղադրել միասնական հարթակում, օրինակ՝ e-draft հարթակում, բաժանորդագրման հնարավորությամբ, տեսանելի տեղում, իսկ հանրային լսումների հայտարարությունները տարածել զանգվածային լրատվամիջոցներով, ինչպես նաև լսումներ ու քննարկումներ կազմակերպել մարզերում:
- Հստակեցնել հանրային քննարկման սահմանումը և չափանիշները՝ տարբերակելով իրազեկումը փաստացի քննարկումից: Նախատեսել կարծիքի հավաքագրման, քննարկման մասնակիցների որոշակի թվի, պետական մարմնի կողմից հետադարձ կապի պարտադիր պահանջներ՝ քննարկումը կայացած համարելու համար: Ավելի իրատեսական սահմանել հանրային քննարկման համար նախատեսված ժամկետները՝ բավարար ժամանակ հատկացնելով ՔՀԿ-ներին նախագիծը լիարժեք ուսումնասիրելու, առաջարկություններ մշակելու և ներկայացնելու, անհրաժեշտության դեպքում շահագրգիռ կողմերի հետ քննարկումներ կազմակերպելու համար:
- Քննարկումներն իրականացնել սկսած իրավական նախագծերի մշակման նախնական փուլից՝ ներգրավելով տվյալ ոլորտում մասնագիտացած ՔՀԿ-ներին, փորձագետներին և այլ շահագրգիռ կառույցների ներկայացուցիչներին: Օրենքով ամրագրել օրենսդրական նախագծերի կազմավորման փուլում հանրային քննարկման պահանջը:
- Մեխանիզմներ ստեղծել խորհրդարանի կողմից մշակված օրենսդրական նախագծերի պարտադիր հանրային քննարկման համար, ինչպես դա արվում է պետական կառավարման մարմինների դեպքում ըստ կառավարության կողմից ընդունված կարգի՝ e-draft հարթակի միջոցով:
- Ապահովել ՔՀԿ-ների նշանակալի մասնակցությունը որոշումների կայացման գործընթացներում՝ ի թիվս այլ միջոցառումների նախատեսելով հետևյալը.
 - Հաշվի առնել ՔՀԿ-ների հիմնավորված նկատառումներն ու

առաջարկները,

- ԶՀԿ-ների մասնակցությունը նախատեսել նաև վերանայված նախագծերի քննարկման գործընթացում ընդհուպ մինչև նախագծի ընդունման փուլը,
- Հետադարձ կապ տրամադրել ներկայացված բոլոր առաջարկներին՝ մերժման դեպքում պատշաճ հիմնավորում ներկայացնելով:
- Պետական քաղաքականության մոնիտորինգի ու իրականացման գործընթացներում ԶՀԿ-ների ներգրավման համար ինստիտուցիոնալ գործիքներ և հարթակներ ստեղծել:
- ԶՀԿ-ների հարցումներին ժամանակին ու լիարժեք պատասխան տրամադրել պետական մարմինների և տեղական իշխանությունների կողմից, իսկ վերջիններիս պաշտոնական կայքերում ապահովել օրենքով սահմանված տեղեկատվության հրապարակումը և պատշաճ թարմացումը: Օրենքի համապատասխան պահանջների խախտման դեպքերում արդյունավետ մեխանիզմներ ստեղծել ողջամիտ ժամկետներում տեղեկատվություն ստանալու իրավունքի վերականգնման համար:
- Անվճար դարձնել պետական ռեգիստրի ինտերնետային կայքում տեղադրված գրանցամատյանի, ինչպես նաև պետության կողմից տնօրինվող այլ տեղեկատվական բազաների տվյալների տրամադրումը՝ հանրային մասնակցությունն ու վերահսկողությունը խթանելու նպատակով:
- Բարելավել հասարակական խորհուրդների և այլ խորհրդակցական մարմինների գործունեության թափանցիկությունը, ինչպես նաև արդյունավետությունը՝ ավելի ռազմավարական հիմքերի վրա դնելով նրանց գործունեությունը, ընդլայնելով որոշումների կայացման գործընթացում նրանց լիազորությունները և մեխանիզմներ ստեղծելով ավելի խորքային մասնագիտական քննարկումների ու աշխատանքների համար:

4.6 Խոսքի ազատություն

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 1. ՅՈՒՐԱՔԱՆՉՅՈՒՐ ՈՔ ԿԱՐԾԻՔ ԱՐՏԱՀԱՅՏԵԼՈՒ և ԽՈՍՔԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ՈՒՆԻ:

Յուրաքանչյուր ոք ազատ է արտահայտելու իր կարծիքը: Խոսքի ազատությունը բարելավվել է պետական մարմինների կամ պաշտոնատար անձանց կողմից ճնշումների տեսանկյունից: Սակայն զգալիորեն ավելացել է հանրային անհանդուրժողականությունը և ատելության խոսքի օգտագործումը:

Խոսքի ազատությունը երաշխավորվում է ՀՀ սահմանադրությամբ՝

յուրաքանչյուր ոք ունի իր կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունք, ներառյալ սեփական կարծիք ունենալու, ինչպես նաև առանց պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջամտության և անկախ պետական սահմաններից՝ տեղեկատվության որևէ միջոցով տեղեկություններ ու գաղափարներ փնտրելու, ստանալու և տարածելու ազատությունը: Կարծիքի արտահայտման ազատությունը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, հասարակական կարգի, առողջության և բարոյականության կամ այլոց պատվի ու բարի համբավի և այլ հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով¹¹²:

Սահմանադրությամբ երաշխավորվում է նաև մամուլի, ռադիոյի, հեռուստատեսության և տեղեկատվական այլ միջոցների ազատությունը: Բացի այդ, լրատվամիջոցների ազատությունը կանոնակարգվում է «Չանգվածային լրատվության մասին» և «Հեռուստատեսության ու ռադիոյի մասին» օրենքներով: Ըստ օրենքի՝ լրատվական գործունեությունն իրականացնողները և լրագրողները գործում են ազատորեն՝ իրավահավասարության, օրինականության, խոսքի ազատության և բազմակարծության սկզբունքների հիման վրա: Գրաքննությունը, հարկադրանքը, մասնագիտական գործունեությանը խոչընդոտելը, խտրականությունը արգելված են օրենքով: Օրենքը սահմանափակում է միայն այնպիսի տեղեկատվության տարածումը, որը համարվում է գաղտնի կամ քրեորեն պատժելի արարքներ քարոզող, կատարվել է տեսաձայնագրման միջոցով՝ առանց համապատասխան զգուշացման, կամ խախտում է մարդու անձնական և ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիությունը¹¹³:

Լրատվության միջոցները թողարկվում և տարածվում են առանց նախնական կամ ընթացիկ պետական գրանցման, լիցենզավորման, պետական կամ որևէ այլ մարմնում հայտարարագրման կամ որևէ մարմնի ծանուցման¹¹⁴: Չանգվածային լրատվամիջոցների (ՉԼՄ) լիցենզավորման պահանջը վերաբերում է բացառապես ռադիո- և հեռուստարնկերություններին:

Ըստ հետազոտության մասնակիցների՝ վերջին երկու տարիների ընթացքում խոսքի ազատության հետ կապված սահմանափակումները հիմնականում վերաբերում են մինչև 2018-ի ապրիլի ժամանակաշրջանին, երբ պետական համակարգի վերաբերյալ սուր քննադատական կարծիքները կարող էին ճնշումների կամ հետապնդումների պատճառ դառնալ, հատկապես մարզային համայնքներում: Հարցման մասնակիցներից մեկն այսպիսի օրինակ է բերել՝ «Իջևան քաղաքում մեր կազմակերպությունը գրեթե առաջին անգամ բարձրացրեց աղբահանության հարցը, կոմունալ ծառայությունների ոչ պատշաճ աշխատանքի հիմնախնդիրը, ինչի

112 ՀՀ սահմանադրություն, 05.07.1995թ., փոփոխված 06.12.2015թ., հոդված 42:

113 ՀՀ օրենքը «Չանգվածային լրատվության մասին», 13.12.2003, հոդված 7:

114 ՀՀ օրենքը «Չանգվածային լրատվության մասին», 13.12.2003, հոդված 4:

արդյունքում համայնքապետարանը շատ կոշտ արձագանք տվեց, անձնական մակարդակով վիրավորանքի և հերյուրանքի արժանացնելով կազմակերպության աշխատակիցներին»¹¹⁵: Այլ ԲՀԿ-ներ նշել են հեռախոսագանգերի, հարազատների միջոցով ուղղորդելու, լռեցնելու փորձերի մասին: Փոքր համայնքներում մինչ օրս առկա է վախի, կաշկանդվածության մթնոլորտը՝ պայմանավորված ավանդույթներով, ընտանեկան-բարեկամական սերտ հարաբերություններով:

Ներկայումս խոսքի ազատության մակարդակը փորձագետների կողմից բարելավված է գնահատվում, սակայն միաժամանակ նշվում է քննադատական կարծիքների նկատմամբ կտրուկ ավելացած հասարակական անհանդուրժողականության և մեծ չափով տարածված՝ ատելության խոսքի մասին: Ատելության խոսքի զգալի աճ է նկատվում նաև հայաստանյան հասարակության մեջ ավանդաբար խոցելի թեմաների՝ միասեռականության, կրոնական փոքրամասնությունների, ընտանեկան բռնության վերաբերյալ քննարկումներում: Նման դեպքերում ատելության խոսքը կարող է վերածվել այդ ոլորտում աշխատող ԲՀԿ-ների ներկայացուցիչների նկատմամբ վիրավորական արտահայտությունների, բռնության կոչերի ու սպառնալիքների¹¹⁶: Հարկ է նշել, որ ՀՀ օրենսդրությամբ «ատելության խոսք» հասկացությունը սահմանված չէ, սակայն քրեական օրենսգիրքը պատասխանատվություն է նախատեսում ազգային, ռասայական կամ կրոնական թշնամանք հարուցելուն, ռասայական գերազանցությանը կամ ազգային արժանապատվությունը նվաստացնելուն ուղղված գործողությունների համար¹¹⁷: Հակախտրականության վերաբերյալ տեղական օրենսդրության և ատելության խոսքի իրավական ձևակերպման բացակայության պայմաններում իշխանության կողմից նման երևույթները կանխելու կամ պատժելու գործողությունների պակաս կա, և ոստիկանությունը միջամտում է միայն այն ժամանակ, երբ առերևույթ անձի կյանքի նկատմամբ սպառնալիքներ կամ բռնություն է արձանագրվում: Ներկայումս քննարկման է դրված քրեական օրենսգրքի փոփոխությունների նախագիծը, ըստ որի՝ պատասխանատվություն կնախատեսվի անձի կյանքի կամ առողջության համար վտանգավոր բռնություն գործադրելու հրապարակային կոչերի, անձի կյանքի կամ առողջության համար վտանգավոր բռնությունը հրապարակայնորեն արդարացնելու կամ նման բռնություն քարոզելու համար¹¹⁸: Ընդունվելու դեպքում՝ այս նախագիծը որոշ չափով կմեղմի ատելության խոսքի հիմնախնդիրները:

115 ՖԽ քննարկում Գյումրիում, 12.04.2019:

116 Ատելության խոսքի վերաբերյալ 2018թ. հուլիս-դեկտեմբեր ամիսների վիճակագրական տվյալների և օրինակների համար տե՛ս «Ատելության խոսքի մշտադիտարկում, միջանկյալ գեկույց (հուլիս-դեկտեմբեր 2018 թ.):»՝ Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե, 2019թ.:

117 ՀՀ քրեական օրենսգիրք, 18.04.2003, հոդված 226:

118 «Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում լրացում կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծ, <https://www.e-draft.am/projects/1862>:

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 2. ԴԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՉԱԿՅՈՒՄ և ԴԱՇՏԴԱՆՈՒՄ Է ԽՈՍՔԻ և ԿԱՐԾԻՔԻ ԱՐՏԱՀԱՅՏՄԱՆ ԱՉԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ:

Խոսքի ազատության ոչ իրավաչափ սահմանափակումներ չկան, թեև գրանցվել են ՉԼՄ-ների գործունեությանը միջամտելու դեպքեր:

Հայաստանում ինտերնետի և սոցիալական ցանցերի հետ կապված սահմանափակումներ չկան: Ըստ փորձագետների, վերջին տարիներին առցանց լրատվամիջոցներն առավել անկաշկանդ են եղել ազատ արտահայտման հարցում, իսկ հեղափոխությունից հետո կարծիքների բազմազանությունն ապահովված է նաև հեռուստատեսությամբ: Հարցազրույցների ընթացքում, ինչպես նաև վերջին տարիների զեկույցներում նշված օրենսդրական խնդիրները վերաբերում են լիցենզավորված լրատվամիջոցների՝ հեռուստատեսության և ռադիոալիքների գործունեության սահմանափակումներին: Օրինակ՝ «Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին» օրենքով մարզային հեռուստա- և ռադիոալիքների թիվը սահմանափակված է, իսկ հեռարձակման մասնավոր թվային ցանց՝ մուլտիպլեքս ստեղծելու համար նախատեսված պայմաններն ու պահանջներն այնքան խիստ են, որ որևէ ընկերություն դիմում չի ներկայացնում, և ինչպես նախորդ երկու տարիներին, այնպես էլ 2018 թվականին մասնավոր մուլտիպլեքսի մրցույթը չկայացավ¹¹⁹:

Ըստ «Չանգվածային լրատվության մասին» օրենքի՝ լրատվական գործունեություն իրականացնողները և լրագրողները պարտավոր չեն բացահայտել տեղեկատվության աղբյուրը: Բացառություն են կազմում այն դեպքերը, երբ տեղեկատվության աղբյուրի բացահայտումը լրատվական գործունեություն իրականացնողին, ինչպես նաև լրագրողին կարող է պարտադրվել դատարանի որոշմամբ՝ քրեական գործի առիթով՝ ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործության բացահայտման նպատակով, եթե հասարակության շահերի քրեաիրավական պաշտպանության անհրաժեշտությունն ավելի ծանրակշիռ է, քան տեղեկատվության աղբյուրը չբացահայտելու հասարակության շահագրգռվածությունը, և սպառված են հասարակական շահերի պաշտպանության մնացած բոլոր միջոցները¹²⁰:

Պաշտպանված է նաև ազդարարների անձի գաղտնիությունը՝ ըստ «Ազդարարման համակարգի մասին» օրենքի, ազդարարը ունի պաշտպանության իրավունք և ազդարարի անձնական տվյալների պաշտպանությունը անանուն հաղորդում ներկայացնելիս երաշխավորվում է պետության կողմից¹²¹:

Հայաստանում զրպարտությունն ու վիրավորանքը ապաքրեականացվել է 2010 թվականին: Չրպարտությունն ու վիրավորանքը, ինչպես նաև հատուցման առավելագույն չափերը կարգավորվում են ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով, ըստ որի՝ մինչև 1 միլիոն դրամի չափով

119 Հայաստանում խոսքի ազատության վիճակի և լրագրողների ու ՉԼՄ-ների իրավունքների խախտումների մասին 2018թ. տարեկան զեկույց, Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտե, 2019:

120 ՀՀ օրենքը «Չանգվածային լրատվության մասին», 13.12.2003, հոդված 5:

121 ՀՀ օրենքը «Ազդարարման համակարգի մասին», 09.06.2017, հոդված 11:

փոխհատուցում է սահմանվում վիրավորանքի և մինչև 2 միլիոն դրամ՝ գրպարտության համար: Ընդ որում, ըստ օրենսգրքի՝ փոխհատուցման չափը սահմանելիս դատարանը պետք է հաշվի առնի ամբաստանյալի գույքային դրությունը¹²²:

Լրատվամիջոցների ազատության հետ կապված գործնական խնդիրները նախկին իշխանության ժամանակ առկա ինքնագրաքննության միտումներն էին: Միևնույն ժամանակ, խնդիրներ են արձանագրվել նաև 2018 թվականի հետհեղափոխական շրջանում, մասնավորապես եղել են ՉԼՍ-ների տեղեկատվության աղբյուրների բացահայտման պահանջի և լրատվամիջոցի գրասենյակի խուզարկման դեպքեր, ենթադրաբար՝ քաղաքական հիմքերով¹²³: Այս դեպքերի կապակցությամբ լրագրողական համայնքը և այս ոլորտում աշխատող ՔՀԿ-ները հանդես եկան համատեղ հայտարարությամբ՝ կոչ անելով իշխանություններին միջոցներ ձեռնարկել՝ ՉԼՍ-ներին գերծ պահելու ոստիկանական ապօրինի գործողություններից և բարենպաստ պայմաններ ապահովել լրագրողների և լրատվամիջոցների ազատ գործունեության համար՝ անկախ դրանց քաղաքական ուղղվածությունից¹²⁴:

ՈԼՈՐՏ 6-Ի ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- Օրենսդրական կարգավորումներ նախատեսել ատելության խոսքի և համապատասխան պատժամիջոցների վերաբերյալ¹²⁵:
- Փոփոխություններ ընդունել հեռուստատեսության ու ռադիոյի մասին օրենքում հեռուստա- և ռադիոընկերությունների բազմազանության և ազատ գործունեության ապահովման նպատակով:
- Բացառել առանց համապատասխան իրավական հիմքերի միջամտությունը ՉԼՍ-ների գործունեությանը:

122 ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, 05.05.1998, հոդված 1087.1:

123 Հայաստանում խոսքի ազատության վիճակի և լրագրողների ու ՉԼՍ-ների իրավունքների խախտումների մասին 2018թ. տարեկան զեկույց, Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտե, 2019:

124 «Կոչ ենք անում նոր իշխանություններին՝ միջոցներ ձեռնարկել՝ ՉԼՍ-ներին գերծ պահելու ոստիկանական ապօրինի գործողություններից և առավել բարենպաստ պայմաններ ապահովել»:
Հայտարարություն, 10.12.2018, <http://medialab.am/news/id/9693>:

125 Ինչպես սահմանված է այս ուսումնասիրության մեթոդաբանությամբ, ատելության խոսք են համարվում արտահայտման բոլոր այն ձևերը, որոնք տարածում, հրահրում, խթանում կամ արդարացնում են ռասայական ատելությունը, այլատյացությունը, հակասեմիտիզմը կամ ատելության այլ ձևերը և հիմնված են անհանդուրժողականության վրա (Եվրոպայի Խորհուրդ, անդամ պետությունների նախարարների «Ատելության խոսքի հարցերով» կոմիտեի 1997թ. հոկտեմբերի 30-ի թիվ R(97)20 հանձնարարական, հավելված):

4.7 Մասնավոր կյանքի իրավունք

ՀԱՓՈՐՈՇԻՉ 1. ՅՈՒՐԱՔԱՆՅՈՒՐ ՈՋ ՈՒՆԻ ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԿՅԱՆՔԻ և ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՍԿՅԱԼՆԵՐԻ ԴԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ:

Մասնավոր կյանքի և անձնական տվյալների պաշտպանության իրավունքը սահմանված է օրենքով, գործնականում երբեմն լինում են իրավախախտումներ:

ՀՀ սահմանադրությամբ ամրագրված է յուրաքանչյուրի մասնավոր և ընտանեկան կյանքի, պատվի ու բարի համբավի անձեռնմխելիության, ինչպես նաև իրեն վերաբերող տվյալների պաշտպանության իրավունքը: Մասնավոր և ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, երկրի տնտեսական բարեկեցության, հանցագործությունների կանխման կամ բացահայտման, հասարակական կարգի, առողջության և բարոյականության կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով¹²⁶: Քրեական օրենսգիրքը պատասխանատվություն է սահմանում մարդու անձնական կամ ընտանեկան գաղտնիք համարվող տեղեկություններն առանց նրա համաձայնության օգտագործելու կամ տարածելու համար¹²⁷:

«Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» օրենքը կարգավորում է պետական կառավարման կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պետական կամ համայնքային հիմնարկների կամ կազմակերպությունների, իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձանց կողմից անձնական տվյալները մշակելու, դրանց նկատմամբ պետական հսկողություն իրականացնելու կարգն ու պայմանները¹²⁸:

Գործնականում ՔՀԿ-ները մասնավոր կյանքի միջամտության հետ կապված խնդիրներ չեն մատնանշել, բացառությամբ մի դրվագի: 2017 թվականի ապրիլի խորհրդարանական ընտրություններին նախորդող քարոզչության ընթացքում «Իրազեկ քաղաքացիների միավորում» ՀԿ ծրագրերի համակարգողը ձայնագրություններ տարածեց՝ իշխող կուսակցության օգտին դպրոցների և մանկապարտեզների տնօրենների կողմից ընտրողներ հավաքագրելու վերաբերյալ, որից հետո «Իրավունք» թերթում հրապարակվեցին նրա անձնական կյանքին և նրա ընտանիքին վերաբերող տվյալներ, որոնց տիրապետում են բացառապես ՀՀ ոստիկանությունը և Քննչական կոմիտեն: ՀԿ ներկայացուցչի դիմումի հիման վրա քրեական գործ հարուցվեց անձնական և ընտանեկան գաղտնիք համարվող տեղեկություններն ապօրինի հավաքելու և լրատվության միջոցով տարածելու դեպքի առթիվ, սակայն մի քանի ամիս անց գործը կասեցվեց¹²⁹:

126 ՀՀ սահմանադրություն, 05.07.1995թ., փոփոխված 06.12.2015թ., հոդված 31:

127 ՀՀ քրեական օրենսգիրք, 18.04.2003, հոդված 144:

128 ՀՀ օրենքը «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին», 18.05.2015:

129 Հայաստանում խոսքի ազատության վիճակի և լրագրողների ու ՉԼՄ-ների իրավունքների խախտումների մասին 2017թ. տարեկան զեկույց, Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտե, 2018:

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 2. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒՄ Է ԹՀԿ-ՆԵՐԻ Լ ԿՈՆՉԿՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԿՑԱՆՔԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ:

Ըստ օրենքի՝ գրասենյակի խուզարկումը և գաղտնալսումը կարող են իրականացվել միայն դատարանի որոշմամբ: Հիմնադրամների հաշվետվության պահանջները կարող են խախտել նրանց աշխատակիցների մասնավոր կյանքի իրավունքը:

Գրասենյակի խուզարկումն ու անձանց գաղտնալսումը, ըստ օրենքի, կարող է իրականացվել միայն դատարանի որոշմամբ: Հարցազրույցների ընթացքում որոշ իրավապաշտպաններ նշել են, որ հիմնավոր կասկածներ ունեն նախորդ իշխանության ժամանակ իրենց հեռախոսային խոսակցությունների գաղտնալսման վերաբերյալ:

Հիմնադրամների տարեկան հաշվետվության մեջ իրականացված ծրագրերի և օգտագործված միջոցների մասին տեղեկատվությունից գատ պահանջվում է հրապարակել հոգաբարձուների խորհրդի անդամների, կառավարչի և հիմնադրամի աշխատակազմում ընդգրկված անձանց անուններն ու ազգանունները, եթե հաշվետու տարվա ընթացքում նրանք օգտվել են հիմնադրամի միջոցներից և ծառայություններից: Սա կարող է խնդրահարույց լինել մասնավոր կյանքի իրավունքի տեսակետից:

ՈՒՈՐՏ 7-Ի ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- Վերանայել հիմնադրամների հաշվետվության ձևաչափը՝ պահպանելով իրենց վերաբերյալ անվանական տեղեկատվություն և չհրապարակելու՝ աշխատակիցների իրավունքը:

4.8 Պետության կողմից պաշտպանության պարտականություն

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 1. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒՄ Է ԹՀԿ-ՆԵՐԻՆ Լ ՆՐԱՆՑ ՀԵՏ ԿԱՊԱՍԾ ՄԱՐԴԿԱՆՑ ՄԻՋԱՄՏՈՒԹՅՈՒՆԻՑ Լ ՀԱՐՁԱԿՈՒՄՆԵՐԻՑ:

ԹՀԿ-ները կարող են իրենց իրավունքները պաշտպանել դատարանում: Այնուամենայնիվ, պետությունը միշտ չէ, որ պատշաճ պաշտպանություն է ապահովում այն դեպքերում, երբ ԹՀԿ-ները հարձակման են ենթարկվում երրորդ անձանց կողմից: Նման դեպքերը տեղ են գտնում հատկապես այն դեպքերում, երբ ԹՀԿ-ներն աշխատում են զգայուն ոլորտներում:

Ըստ «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» օրենքի՝ պետությունն օրենքով սահմանված կարգով ապահովում է կազմակերպության իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը¹³⁰: ՀԿ-ն իր կանոնադրության նպատակներին համապատասխան իրավունք ունի օրենքով սահմանված կարգով ներկայացնելու ու պաշտպանելու իր և իր անդամների, շահառուների և կամավորների իրավունքներն ու օրինական շահերն այլ կազմակերպություններում, դատարանում, պետական կառավարման և

130 ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 9:

տեղական ինքնակառավարման մարմիններում¹³¹: Ըստ «Հիմնադրամների մասին» օրենքի՝ հիմնադրամն իրավունք ունի իր անունից դատարանում հանդես գալ որպես հայցվոր կամ պատասխանող¹³²: ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ իրավունք ունի դիմելու վարչական դատարան, եթե համարում է, որ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի կողմից խախտվել են կամ անմիջականորեն կարող են խախտվել նրա իրավունքները և ազատությունները, այդ թվում՝ եթե այդ իրավունքների և ազատությունների իրականացման համար խոչընդոտներ են հարուցվել կամ չեն ապահովվել անհրաժեշտ պայմաններ¹³³: Ըստ օրենքի՝ դատաքննությունը պետք է իրականացվի ողջամիտ ժամկետներում¹³⁴: Թեև օրենսդրությամբ նախատեսված են «ողջամիտ ժամկետի» սահմանման չափորոշիչները, ներառյալ «հնարավոր սեղմ ժամկետը», կոնկրետ ժամանակահատված չի սահմանվում, իսկ գործնականում դատավարությունը կարող է մի քանի ամիս և անգամ մի քանի տարի տևել՝ հիմնականում դատարանների ծանրաբեռնվածության պատճառով:

Գործնականում, ըստ հետազոտության արդյունքների, պետությունը ոչ միշտ է պատշաճ պաշտպանություն տրամադրում ՔՀԿ-ներին, երբ նրանք հարձակման են ենթարկվում երրորդ անձանց կողմից: Ավելին, երբեմն պետական պաշտոնյաներն են ատելության խոսք օգտագործում ՔՀԿ-ների կամ նրանց հետ կապված անձանց նկատմամբ: Ավանդաբար հարձակման թիրախում առավել հաճախ հայտնվում են ԼԳԲՏ անձանց, կանանց և կրոնական փոքրամասնությունների իրավունքները պաշտպանող կազմակերպությունները, ինչպես նաև իրավապաշտպանները: Իրավապաշտպանների վրա հարձակման, սպառնալիքների, համապատասխան գործերը կարճելու դեպքեր են գրանցվել հիմնականում մինչև 2018 թվականի հեղափոխությունը: 2018 թվականի երկրորդ կեսին և 2019-ի ընթացքում ավելացել են հասարակական տարբեր խմբերի կողմից ճնշումները սեռական և կրոնական փոքրամասնությունների նկատմամբ: Առավել հայտնի դեպքերից է Շուռնուխի միջադեպը, երբ 2018թ. օգոստոսին Շուռնուխ գյուղի բնակիչները ֆիզիկական բռնություն կիրառելով գյուղից վտարեցին գյուղի բնակիչներից մեկին՝ իր հյուրերի հետ միասին, որոնց մի մասը ԼԳԲՏ համայնքի ներկայացուցիչներն էին: Դեպքի առթիվ հարուցված քրեական գործը կարճվեց՝ համաներման հիմքով¹³⁵: 2019 թվականի ապրիլին Ազգային ժողովում լսումներ կայացան ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների համընդհանուր պարբերական դիտարկման վերաբերյալ, որոնք բաց էին հետաքրքրված ՔՀԿ-ների համար՝ նախնական գրանցման պայմանով: Լսումներին ելույթ ունեցավ տրանսգենդեր անձանց իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվող ՀԿ

131 ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 16:

132 ՀՀ օրենքը «Հիմնադրամների մասին», 26.12.2002, հոդված 3:

133 ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքը, 05.12.2013, հոդված 3:

134 ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքը, 05.12.2013, հոդված 84:

135 Մարդու իրավունքները Հայաստանում 2018թ., Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե, Երևան, 2019թ. :

ներկայացուցիչը, որը ևս տրանսգենդեր համայնքից էր, և ներկայացրեց այդ համայնքի խնդիրները, այս անձանց նկատմամբ բռնություններն ու հետապնդումները: Ի պատասխան՝ լսումները վարող՝ ԱԺ Մարդու իրավունքների պաշտպանության և հանրային հարցերի մշտական հանձնաժողովի նախագահն իր վրդովմունքն արտահայտեց՝ նշելով, որ տրանսգենդեր անձանց խնդիրները օրակարգում ներառված չեն, և հետևաբար՝ ներկայացված ելույթն անհարգալից վերաբերմունք է իր և խորհրդարանի նկատմամբ: Իրավապաշտպան ՔՀԿ-ներն այս արձագանքը խտրական համարեցին¹³⁶: Մակայն առավել հատկանշական էին ելույթին հետևած արձագանքները հանրության առանձին խմբերի կողմից և հրապարակումները սոցիալական ցանցերում, որտեղ հաճախ առկա էին ատելության խոսք, անհանդուրժողականության, վիրավորանքի ու սպառնալիքների դրսևորումներ¹³⁷: Ատելության խոսք և անհանդուրժողական արտահայտություններ են հնչել նաև պատգամավորների, եկեղեցու ներկայացուցիչների կողմից, որոնք հրապարակվել ու տարածվել են լրատվամիջոցներով: Միջադեպի հետ կապված՝ պատգամավորների վարքագծի համապատասխանությունը էթիկայի նորմերին քննելու նպատակով վարույթ չի նախաձեռնվել և էթիկայի հանձնաժողով չի գումարվել մյուս պատգամավորների կողմից:

Կանանց իրավունքները պաշտպանող այլ կազմակերպությունների նման կանանց հանդեպ բռնության դեպքերով զբաղվող «Կանանց աջակցման կենտրոն» ՀԿ-ն հաճախ քննադատական արտահայտությունների և սպառնալիքների թիրախում է հայտնվում՝ մեղադրվելով «քնտանիքների քայքայման» համար, քանի որ այս կենտրոնը ապաստան է տրամադրում ամուսինների կողմից բռնության ենթարկված այն կանանց, որոնք անվտանգության ապահովման կարիք ունեն: Կազմակերպության ղեկավարը նշում է, որ դիմելու դեպքում ստանում են ոստիկանության աջակցությունը և կարծում է, որ խնդիրը հանրության կրթության, կարծրատիպերի վերացման, ինչպես նաև ատելության խոսքի ու ատելության հանցանքի նկատմամբ ավելի խիստ միջոցներ կիրառելու անհրաժեշտության դաշտում է:

Սկսած 2019 թ. հունիսից՝ Բաց հասարակության հիմնադրամների հայաստանյան գրասենյակի մոտ կանոնավոր ցույցեր են կազմակերպվել հասարակական «Վետո» շարժման կողմից, որոնք ուղեկցվել են գրասենյակի աշխատողների և այցելուների դեմ ուղղված սպառնալիքներով ու ատելության խոսքով: Պետությունն ապահովել է ոստիկանության աշխատակիցների ներկայությունը՝ ֆիզիկական բռնություն թույլ չտալու նպատակով, սակայն անձանց դեմ ուղղված վիրավորանքներն ու ատելության խոսքը որևէ կերպ չի կանխվել: Ըստ օրենքի՝ հավաքների ազատությունը կարող է սահմանափակվել, երբ ժողովրդավարական

136 Նաիրա Չոհրաբյանի արձագանքը խտրական էր, ֆինք Արմենիա, 06.04.2019, <http://www.pinkarmenia.org/announce/na-upri/>:

137 Հայաստանում տրանսգենդերի պատմական ելույթից հետո LGBTI անձինք մահվան սպառնալիքներ են ստանում, Առավոտ, 26.04.2019, <https://www.aravot.am/2019/04/26/1038786/>:

հասարակությունում պետական անվտանգության և հասարակական կարգի պահպանումը, հանցագործությունների կանխումը, հանրության առողջության ու բարոյականության, այլոց սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը գերակայում են հավաքի ազատության նկատմամբ¹³⁸: Քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների կարծիքով «Վետո»-ի հավաքները խախտել են Բաց հասարակության հիմնադրամների հայաստանյան գրասենյակի աշխատակիցների և այցելուների իրավունքները, այդ թվում՝ արժանապատվությունը, հոգեկան անձեռնմխելիության իրավունքը, մասնավոր կյանքի, պատվի ու բարի համբավի անձեռնմխելիության իրավունքը, ազատ գործելու իրավունքը, ազատ տեղաշարժվելու իրավունքը և միավորումների ազատությունը, սակայն իշխանությունները գործուն քայլեր չեն ձեռնարկել այս իրավունքները պաշտպանելու համար¹³⁹: Առհասարակ, ավելացել են ատելության և թշնամանքի արտահայտություններով, երբեմն էլ՝ բռնության կոչերով ուղեկցվող հավաքները, մասնավորապես ուղղված սեռական փոքրամասնությունների դեմ: ՔՀԿ-ները նշում են, որ անհրաժեշտ է օրենքով հստակեցնել հավաքների սահմանափակման իրավական հիմքերը՝ դրանցում ներառելով նաև ատելության բորբոքումն ու բռնության քարոզը (ի լրումն օրենքով սահմանված ազգային, ռասայական և կրոնական հիմքերով ատելության և բռնության բորբոքման հետ կապված սահմանափակումների):

Խաղաղ հավաքների և միավորումների ազատության իրավունքների հարցերով ՄԱԿ-ի հատուկ զեկուցողը 2018 թվականի նոյեմբերի իր այցից հետո հրապարակած հայտարարությունում մտահոգություն է հայտնել զգայուն թեմաներով զբաղվող ՔՀԿ-ների գործունեության սահմանափակումների վերաբերյալ և կոչ է արել կառավարությանն արդյունավետորեն պայքարել ատելության քարոզչության և փոքրամասնություն հանդիսացող խմբերի նկատմամբ ատելության հրահրման դեմ, դատապարտել հանրային քննարկումներում խտրական հայտարարությունների տարածումը, այդ թվում՝ հասարակական գործիչների կողմից, և անհրաժեշտության դեպքում ապահովել մասնակիցների անվտանգությունը¹⁴⁰:

138 ՀՀ օրենքը «Հավաքների ազատության մասին», 14.04.2011, հոդված 5:

139 Հայտարարություն ԲՀՀ-Հայաստանի դեմ իրականացվող հարձակումների մասին, 27.09.2019, <https://transparency.am/hy/news/view/2857>:

140 Խաղաղ հավաքների և միություններ կազմելու ազատության իրավունքների հարցերով Միավորված ազգերի կազմակերպության Հատուկ զեկուցող Կլեման Նյալեցոսի Վուլեի հայտարարությունը Հայաստանի Հանրապետություն իր այցելության ավարտին, Երևան, Նոյեմբերի 16, 2018 թ. :

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 2. ԾԱՅՐԱՀԱՆՐԱԿԱԿՈՒԹՅԱՆ, ԱՀԱՐԵԿՉՈՒԹՅԱՆ, ՓՈՂԵՐԻ ԼՎԱՑՄԱՆ և ԿՈՌՈՒԴՑԻՎՅՈՒՄԻ ԴԵՄ ՊԱՅՁԱՐԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ ՆՊԱՏԱԿԱՈՒՂՂՎԱԾ ԵՆ, ՀԱՄԱՉԱՓ, ՌԻՍԿԻ ՎՐԱ ՀԻՄՆՎԱԾ ՄՈՏԵՑՄԱՆԸ ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆ, և ՀԱՐԳՈՒՄ ԵՆ ՄԻԱԿՈՐՈՒՄՆԵՐԻ, ՀԱՎԱՔՆԵՐԻ ՈՒ ԱՐՏԱՀԱՅՏՄԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՍՏԱՆԴԱՐՏՆԵՐԸ:

Կոռուպցիայի, ահաբեկչության և փողերի լվացման դեմ պայքարի միջոցները չեն թիրախավորում ՔՀԿ-ներին և չեն սահմանափակում նրանց գործունեությունը:

Հայաստանում չկան հակակոռուպցիոն այնպիսի օրենքներ և քաղաքականություններ, որոնք կարգավորում են ՔՀԿ-ների իրավունքներն և գործունեությունը: Որպես կանոն, հակակոռուպցիոն միջոցառումները, որոնք ներառված են, օրինակ, «Հանրային ծառայության մասին» և «Ազդարարման համակարգի մասին» օրենքներում, վերաբերում են պետական ծառայողների գործունեությանը: 2019 թվականի հունիսին հանրային քննարկման նպատակով հրապարակվել է «Հայաստանի Հանրապետության հակակոռուպցիոն ռազմավարության և դրա իրականացման 2019-2022 թվականների միջոցառումների ծրագրի» նախագիծը: Այն ներառում է կոռուպցիայի դեմ պայքարի մի շարք դրույթներ, մասնավորապես՝ կոռուպցիայի կանխարգելման, կոռուպցիոն հանցագործությունների բացահայտման և հակակոռուպցիոն կրթության և իրազեկման ուղղություններով¹⁴¹: Ռազմավարության մեջ նշվում է ՔՀԿ-ների մասնակցության կարևորությունը հակակոռուպցիոն գործընթացներում:

«Փողերի լվացման և ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարի մասին» օրենքը¹⁴² չի պարունակում այնպիսի դրույթներ, որոնք կարող են սահմանափակել կամ անհնարին դարձնել ՔՀԿ-ների օրինական գործունեությունը կամ հիմնարար ազատությունների իրացումը: Ըստ այս օրենքի, հաշվետվություն տրամադրող անձինք, որոնց թվում են բանկերը, վարկային կազմակերպությունները, նոտարները, պետական ռեգիստրը և այլն, պարտավոր են հաճախորդի պատշաճ ուսումնասիրություն իրականացնել՝ ներդնելով ռիսկի կառավարման ընթացակարգեր, որոնք կբացահայտեն և կզննահատեն հնարավոր կամ առկա ռիսկերը և կապահովեն ռիսկերին համարժեք միջոցների ձեռնարկումը: Բարձր ռիսկի չափանիշի առկայության կամ լիազոր մարմնից՝ ՀՀ կենտրոնական բանկից հաճախորդի հավելյալ ուսումնասիրության իրականացման հանձնարարականի ստացման դեպքում հաշվետվություն տրամադրող անձը պետք է իրականացնի հաճախորդի հավելյալ ուսումնասիրություն¹⁴³: ՔՀԿ-ներն այս օրենքով հաշվետվություն տրամադրող անձ չեն համարվում և որևէ պարտավորություն չունեն այդ առումով:

Որոշ ՔՀԿ-ներ նշել են, որ բանկից չափազանց մանրամասն

141 «Հայաստանի Հանրապետության հակակոռուպցիոն ռազմավարությունը և դրա իրականացման 2019-2022 թվականների միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծ, <https://www.e-draft.am/projects/1733> :

142 ՀՀ օրենքը «Փողերի լվացման և ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարի մասին», 26.05.2008:

143 ՀՀ օրենքը «Փողերի լվացման և ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարի մասին», 26.05.2008, հոդված 18:

տեղեկատվություն է պահանջվել հաշիվ բացելիս՝ օրինակ, պահանջվել են բոլոր հիմնադիրների անձնագրային տվյալները, մեկ այլ դեպքում էլ օտարերկրյա դոնորի կողմից ֆինանսավորվող ծրագիր ստանալուց բանկը պահանջել է դոնորի հետ պայմանագրի օրինակը՝ իր բոլոր հավելվածներով: Մի քանի ՔՀԿ-ի դեպքում բանկը պահանջել է լրացնել մի ձևաթուղթ՝ կազմակերպության գործունեությունն ու գումարների նպատակը ճշտելու համար¹⁴⁴: Ըստ էության, լրացուցիչ տեղեկատվության պահանջը բխել է վերոնշյալ օրենքի դրույթներից՝ փողերի լվացման ու ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարի շրջանակներում: Այնուամենայնիվ, այս պահանջները ՔՀԿ-ները ավելորդ ու ծանրաբեռնող են համարել, թեև բանկը նմանատիպ պահանջներ կարող է առաջադրել՝ իր ներքին իրավական ակտերի հիման վրա:

ՈՒՈՐՏ 8-Ի ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- Սահմանել ատելության խոսքի վերաբերյալ օրենսդրական կարգավորումներ և ապահովել պատշաճ պաշտպանություն ու համապատասխան պատժամիջոցների կիրառում ատելության խոսքի, ատելության հանցանքի դրսևորումների դեպքում: Ազգային, ռասայական ու կրոնական հիմքերով ատելության ու բռնության բորբոքումից զատ որպես հավաքի արգելման հիմք սահմանել առհասարակ ատելության հրահրումն ու բռնության քարոզը:
- Հանրության շրջանում հանդուրժողականության, մարդու իրավունքների գերակայության, ատելության խոսքի բացառման ուղղությամբ իրազեկման միջոցառումներ կազմակերպել:
- Պետական պաշտոնյաների կողմից խտրականության և մարդու իրավունքների սկզբունքների խախտման դեպքում նրանց վարքագծի համապատասխանությունը քննել համապատասխան էթիկայի հանձնաժողովներում, ըստ անհրաժեշտության՝ էթիկայի վարույթներ հարուցել և համապատասխան պատժամիջոցներ կիրառել:

4.9 Պետական աջակցություն

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 1. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ ԶՀԿ-ՆԵՐԻ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ և ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ ԱՋԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԲԱԶՄԱԶԱՆ ՈՒ ԱՐԴՅՈՒՆԱԿԵՏ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐ ԿԱՆ:

Պետական աջակցությունը տրամադրվում է զգալի թվով ՔՀԿ-ների, սակայն հստակ տարբերակում չկա աջակցության տարբեր տեսակների նպատակների և ընթացակարգերի միջև:

Պետական ֆինանսական և նյութական աջակցության տրամադրումը կարգավորվում է ՀՀ կառավարության «Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեից իրավաբանական անձանց սուբսիդիաների և

144 ՖԻՄ քննարկում Գյումրիում, 12.04.2019, ՖԻՄ քննարկում Երևանում, 16.04.2019:

դրամաշնորհների հատկացման կարգը հաստատելու մասին» որոշմամբ: Ըստ այս որոշման՝ կազմակերպությունը, որին հատկացվում է դրամաշնորհ, որոշվում է սահմանված կարգի համաձայն կազմակերպվող և անցկացվող մրցույթի արդյունքներով, իսկ սուբսիդիան հատկացվում է տվյալ ոլորտը կարգավորող պետական մարմնի և կազմակերպության միջև կնքված սուբսիդիայի տրամադրման մասին պայմանագրի հիման վրա¹⁴⁵: Սակայն գործնականում ՔՀԿ-ներին տարիներ շարունակ ֆինանսական միջոցներ են հատկացվել հիմնականում առանց մրցութային ընթացակարգի՝ ըստ «Բյուջեի մասին» պետական օրենքով սահմանված՝ առանց մրցույթի դրամաշնորհներ ստացող կազմակերպությունների ցանկի, ինչպես նաև առանձին իրավական ակտերի հիման վրա¹⁴⁶:

2018 թվականի բյուջեում «Եվրատվություններ այլ շահույթ չհետապնդող կազմակերպություններին» և «Սուբսիդիաներ ոչ պետական ոչ ֆինանսական կազմակերպություններին» հոդվածներով հատկացվող ֆինանսավորումը կազմել է 6,4 միլիարդ դրամ: ՔՀԿ-ներին միջոցներ են տրամադրվել նաև այլ հոդվածներով, այդ թվում՝ ծառայությունների մատուցման պայմանագրերով¹⁴⁷: Օրենքով սոցիալական պատվիրակման մեխանիզմ սահմանված չէ. ՔՀԿ ծառայությունները պետության կողմից ձեռք են բերվում դրամաշնորհների, սուբսիդիաների կամ ֆինանսավորման այլ պայմանագրերի, ինչպես նաև պետական գնումների մրցույթների միջոցով, որոնք բաց են բոլոր կազմակերպությունների, այդ թվում՝ ՔՀԿ-ների համար: Ծառայությունների մատուցման համար ՔՀԿ-ներին տրամադրված գումարների մասին ամփոփ տեղեկատվություն չկա: Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը սուբսիդիաներ է տրամադրում տարեցների խնամքի ոլորտում սոցիալական ծառայություններ մատուցող ՔՀԿ-ներին, հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կենտրոններին, բայց դրա վերաբերյալ համախմբված տեղեկատվություն չկա:

Ըստ «ՀԿ կենտրոնի» կողմից իրականացված հետազոտության՝ 2017 թվականին պետական ֆինանսավորում է հատկացվել 138 հասարակական կազմակերպությունների և 12 հիմնադրամների: Հատկացված գումարը գրեթե հավասարաչափ էր բաշխված ՀԿ-ների և հիմնադրամների միջև, ընդ որում պետական ֆինանսավորում ստացած հիմնադրամների մեծ մասը (95%) պետության կողմից հիմնադրված և (կամ) ղեկավար մարմնում կառավարության մասնակցությամբ հիմնադրամներն էին¹⁴⁸:

Օրենքը հստակ բնորոշում կամ տարբերակում չի սահմանում ՔՀԿ-ների ֆինանսավորման տեսակների՝ ներառյալ ծառայությունների

145 ՀՀ կառավարության N 1937-Ն որոշումը «Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեից իրավաբանական անձանց սուբսիդիաների և դրամաշնորհների հատկացման կարգը հաստատելու մասին», 24.12.2003:

146 Անկախ հաշվետվական մեխանիզմ (ԱՀՄ). Հայաստանի միջանկյալ զեկույց 2016-2018, 2017թ.:

147 ՀՀ օրենքը «Հայաստանի Հանրապետության 2018 թվականի պետական բյուջեի մասին», 08.12.2017:

148 ՔՀԿ-ների պետական ֆինանսավորման աղբյուրները. Մշտադիտարկում, «ՀԿ Կենտրոն» քաղաքացիական հասարակության զարգացման ՀԿ, Երևան, 2019թ.:

մատուցման պայմանագրերի, դրամաշնորհների, նվիրատվությունների և սուբսիդիաների համար: Հասկանալի չէ, թե ինչպես է որոշվում ֆինանսավորման տեսակը, որոնք են մրցութային կամ ոչ մրցութային ֆինանսավորման եղանակ ընտրելու սկզբունքները, մոնիտորինգի և գնահատման մեխանիզմները¹⁴⁹:

ՔՀԿ-ներին ֆինանսավորում է տրամադրվում նաև մարզպետարանների և համայնքապետարանների բյուջեներից, սակայն տրամադրված գումարի չափի և դրամաշնորհ ստացած ՔՀԿ-ների քանակի վերաբերյալ տեղեկությունները հասանելի չեն:

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 2. ՔՀԿ-ՆԵՐԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԱՁԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱՐԳԱՎՈՐՎՈՒՄ Է ՀՍԱԿ և ՕԲՅԵԿՏԻՎ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐՈՎ և ՀԱՏՎԱՑՎՈՒՄ Է ԹԱՓԱՆՑԻԿ և ՄՐՑԱԿՑԱՑԻՆ ԸՆԹԱՑԱԿԱՐԳՈՎ:

Պետական ֆինանսավորման գործընթացը, ինչպես նաև ֆինանսավորված ծրագրերի մոնիտորինգն ու գնահատումը հստակ և թափանցիկ չեն:

Միայն երկու պետական կառույցներ՝ ՀՀ նախագահի աշխատակազմը և ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարությունն¹⁵⁰ են միջնորդ կազմակերպությունների միջոցով դրամաշնորհային մրցույթներ կազմակերպել և տեղեկատվություն ներկայացրել ֆինանսավորված կազմակերպությունների և կամ ծրագրերի մասին¹⁵¹: Բաց կառավարման գործընկերության Հայաստանի գործողությունների չորրորդ ծրագրով նախատեսվել է մրցութային դարձնել բոլոր դրամաշնորհները¹⁵², և 2019-ին կառավարությունը քայլեր է ձեռնարկել այդ ուղղությամբ՝ մի շարք նախարարություններում նախաձեռնելով միջոցների բաշխման մրցութային գործընթացներ: Հետազոտությանը մասնակցած ՔՀԿ ներկայացուցիչները, որոնք տարբեր գերատեսչություններում ընդգրկված են եղել մրցութային այդ գործընթացներում որպես հանձնաժողովի անդամ կամ դիմորդ, նշում են, որ գործընթացը դեռևս կայացման փուլում է: Չկան ընտրության հստակ ընթացակարգեր, չափանիշներ, ինչպես նաև ընտրված դրամաշնորհառու կազմակերպության հետ հաղորդակցության և ծրագրային մոնիտորինգի հստակ մեխանիզմներ: Խնդիրներ են արձանագրվել նաև մրցույթներում նախատեսված՝ բյուջեի ծախսերի ոչ ողջամիտ սահմանափակումների առումով, որոնց հետևանքով մասնագիտացած ՔՀԿ-ները խուսափում են դիմել մրցույթներին՝ վստահ լինելով, որ ներկայացված գնային սանդղակի պայմաններում չեն կարող պատշաճ որակի ծառայություններ ապահովել: Նման պարագայում կասկած է առաջանում նաև իրականացված ծրագրերի

149 ՔՀԿ-ների պետական ֆինանսավորման աղբյուրները. Մշտադիտարկում, «ՀԿ Կենտրոն» քաղաքացիական հասարակության զարգացման ՀԿ, Երևան, 2019թ.:

150 2019 թ. մայիսի 8-ին «Կառավարության կառուցվածքի և գործունեության մասին» օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին օրենքի ընդունումից հետո այս նախարարությունը ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության կազմում է ներառվել:

151 Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի և Եվրասիայի 2017թ. ՔՀԿ կայունության ինդեքս, 2018թ. սեպտեմբեր:

152 «Բաց կառավարման գործընկերություն» նախաձեռնության շրջանակներում Հայաստանի Հանրապետության գործողությունների չորրորդ ծրագիր, Հավելված ՀՀ կառավարության N 1307-Լ որոշման, 15.11.2018:

արդյունավետության վերաբերյալ:

Ինչպես նշվեց, ՔՀԿ-ները ֆինանսավորվում են նաև մարզպետարանների և համայնքապետարանների բյուջեներից, սակայն այդ գործընթացը ևս եղել է հայեցողական և ոչ թափանցիկ: ՖԽ քննարկումներին մասնակցած մարզային ՔՀԿ-ների ներկայացուցիչները նշում են, որ հաճախ չեն իմացել, թե որքան գումար և որ կազմակերպությանն է տրվել, անգամ տեղյակ չեն եղել դիմելու և գումար ստանալու հնարավորության մասին: ՖԽ քննարկման մասնակիցներից մեկը նշեց, որ նախկին քաղաքային իշխանությունը հիմնականում գումար տալիս էր այն ՀԿ-ներին, որոնցից հետագայում, մասնավորապես՝ ընտրությունների գործընթացում, մեծ աջակցություն էր ստանում՝ «ընդունված էր, որ այս ՀԿ-ն պետք է ստանա Էսքան դրամ, բայց մյուսները որ դիմում էին, մերժում էր՝ հիմնավորելով որ բյուջեում գումար չկա»: Ըստ ՖԽ քննարկումների մասնակիցների՝ մարզպետարանների ու համայնքապետարանների գումարները հիմնականում տրվել են մշակութային կամ տոնական միջոցառումներ կազմակերպելու, ինչպես նաև կազմակերպության գործառնական ծախսերը հոգալու համար¹⁵³: Ներկայումս նոր իշխանության օրոք տեղական մակարդակով ևս միտում կա բարելավելու ՔՀԿ ֆինանսավորման գործընթացների թափանցիկությունը, սակայն հստակ ընթացակարգեր ու մեխանիզմներ դեռևս չեն մշակվել:

ՔՀԿ-ներին որոշ աջակցություն է տրվում մարզային ու համայնքային կառույցների կողմից՝ գրասենյակային տարածքի տրամադրման միջոցով: Այնուամենայնիվ, այս պարագայում էլ չկան հստակ չափանիշներ կամ մեխանիզմներ՝ աջակցության շնորհիվ ստացված արդյունքները գնահատելու համար: Բացի այդ, ՔՀԿ-ները նշում են, որ ռիսկ կա որոշակի կախվածության տակ ընկնելու կամ առնվազն հանրության կողմից նման ընկալում ունենալու տեսանկյունից: Օրինակ, ՔՀԿ-ներից մեկը նշեց, որ մարզպետարանի կողմից սենյակի տրամադրումից հետո ՔՀԿ անդամներից երբեմն խնդրել են տեղեկատվություն տրամադրել տարբեր հարցերի վերաբերյալ, և հետագայում ՔՀԿ-ն հրաժարվել է տարածքից, որպեսզի որպես մարզպետարանի բաժին չընկալվի թե՛ աշխատակիցների, թե՛ արտաքին լսարանի կողմից:

Ըստ ՀՀ կառավարության «Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեից իրավաբանական անձանց սուբսիդիաների և դրամաշնորհների հատկացման կարգը հաստատելու մասին» որոշման՝ բյուջեի հաստատումից հետո համապատասխան պետական մարմնի ղեկավարը կազմավորում է տվյալ դրամաշնորհի հատկացման նպատակով անցկացվելիք մրցույթի՝ առնվազն 3 անդամից կազմված հանձնաժողով: Որևէ նշում չկա հանձնաժողովում ՔՀԿ ներկայացուցիչների մասնակցության վերաբերյալ: Որոշմամբ սահմանվում է նաև, որ դրամաշնորհի հատկացման պայմանագրի կնքումից հետո 3-օրյա ժամկետում պայմանագիր կնքած կազմակերպության տվյալները և

153 ՖԽ քննարկում Գյումրիում, 12.04.2019, ՖԽ քննարկում Երևանում, 16.04.2019:

ներկայացված ծրագիրը հրապարակվում են դրամաշնորհ տրամադրած պետական մարմնի պաշտոնական ինտերնետային կայքէջում:

Ինչպես նշվեց վերը, գործնականում պետական դրամաշնորհների մրցութային հատկացման գործելակերպը դեռևս կայացման փուլում է, իսկ Ֆինանսավորված դրամաշնորհային ծրագրերի մասին հրապարակվող տեղեկատվությունն անբավարար է: Հետագոտության մասնակից ՔՀԿ-ները բազմիցս նշել են ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարության¹⁵⁴ դրամաշնորհների տրամադրման առցանց համակարգը՝ որպես պետական Ֆինանսավորման մրցութային և թափանցիկ տրամադրման դրական փորձ, որտեղ ծրագրերի գնահատումը իրականացվում է պետական և ոչ պետական հատվածների փորձագետների խմբի կողմից՝ սահմանված չափորոշիչների հիման վրա¹⁵⁵:

Առցանց հարցմանը մասնակցած ՔՀԿ-ների մեծ մասը (73-ից 55-ը) վերջին երկու տարիներին չի դիմել պետական Ֆինանսավորման համար, և շատերը պետական Ֆինանսավորման համար դիմելու ընթացակարգը որակել են որպես փակ և անորոշ: Հարցման շրջանակներում ներկայացված՝ առանձին ՔՀԿ-ների նկատմամբ պետական մարմինների կողմից արտոնյալ վերաբերմունքի մասին հարցին իրենց պատասխանում բազմաթիվ ՔՀԿ-ներ նշել են պետության կողմից սնվող, «գրպանային», հատուկ պետական դրամաշնորհների համար ստեղծված կազմակերպությունների մասին՝ ընդգծելով, որ գործընթացը թափանցիկ ու մրցութային չի եղել, հայտնի չեն Ֆինանսավորման չափանիշները: Պետական Ֆինանսավորմանը դիմելու մեկ այլ խոչընդոտ է հանրային միջոցներից որոշակի չափից ավելի Ֆինանսավորում ստանալու դեպքում օրենքով սահմանված՝ պարտադիր աուդիտի պահանջը, որը ոչ բոլոր հասարակական կազմակերպություններն են կարողանում իրականացնել:

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 3. ՔՀԿ-ՆԵՐՆ ՕԳՏՎՈՒՄ ԵՆ ԲԱՐԵՆՊԱՍՏ ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻՑ:

ՔՀԿ-ներին հատկացված դրամաշնորհները և նվիրատվությունները (այդ թվում՝ անվճար ծառայությունների տեսքով) չեն հարկվում: Բարեգործական ծրագրերի համար հարկային որոշ արտոնություններ են տրամադրվում հատուկ ընթացակարգով: Սակայն տնտեսական գործունեության դեպքում կիրառվող հարկերը նույնն են, ինչ առևտրային ընկերությունների համար՝ առանց ընկերությունների հատկացված հարկման այլընտրանքային մեխանիզմի օգտագործման հնարավորության:

ՀՀ օրենսդրության համաձայն ոչ առևտրային կազմակերպությունների անհատույց ստացած ակտիվները, աշխատանքները և ծառայությունները շահութահարկով չեն հարկվում¹⁵⁶: Միևնույն ժամանակ, եթե ոչ առևտրային

154 2019 թ. մայիսի 8-ին «Կառավարության կառուցվածքի և գործունեության մասին» օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին օրենքի ընդունումից հետո այս նախարարությունը ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության կազմում է ներառվել:

155 ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարություն, պետական երիտասարդական քաղաքականություն, առցանց դրամաշնորհային համակարգ, <http://cragrer.am/>:

156 ՀՀ հարկային օրենսգիրք, 04.10.2016, հոդված 108:

կազմակերպության՝ գործունեության բոլոր տեսակների մասով իրացման շրջանառությունը չի գերազանցում 115 միլիոն ՀՀ դրամը, ապա այդ կազմակերպությունը ԱԱՀ վճարելու պարտավորություն չի կրում¹⁵⁷ (մինչև 2019 թ. հունիսին ընդունված փոփոխությունները այս շեմը կազմում էր 58,35 միլիոն ՀՀ դրամ): Հասարակական, բարեգործական և կրոնական կազմակերպությունների կողմից ապրանքների անհատույց մատակարարումը, աշխատանքների անհատույց կատարումը և ծառայությունների անհատույց մատուցումը ևս ազատվում են ԱԱՀ-ից¹⁵⁸:

«Բարեգործության մասին» օրենքի համաձայն՝ հարկերի, տուրքերի, պարտադիր վճարների գծով արտոնությունները լիազորված մարմնի կողմից բարեգործական որակված ծրագրերին տրամադրվում են օրենքով սահմանված կարգով¹⁵⁹: Այս արտոնությունները կարող են ներառել գնված ապրանքների ու ծառայությունների ազատում ԱԱՀ-ի վճարումից, արտասահմանից ապրանք ներկրելու դեպքում մաքսատուրքից ազատում և այլն: ՀՀ կառավարության «Բարեգործական ծրագրերի մասին» որոշմամբ հաստատվել են ծրագրերը բարեգործական որակելու, այդ ծրագրերի հետ կապված ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների շրջանակը որոշելու վերաբերյալ հայտը ներկայացնելու, քննարկելու, որոշում ընդունելու ընթացակարգերը: Այդ ընթացակարգերը կարգավորում են նաև բարեգործական որակում ունեցող ծրագրերը գրանցելու և դրանց կատարման նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու, ինչպես նաև նշված որակումը փոփոխելու կարգը¹⁶⁰: Այսինքն, բարեգործական ծրագրի որակումը տրվում է կոնկրետ ծրագրի՝ դրա տևողության ժամանակահատվածի համար, սակայն այս որակումը կարող է փոփոխվել, եթե ծրագրի իրականացման ընթացքում խնդիրներ բացահայտվեն, օրինակ՝ ծրագրային փաստաթղթերում կեղծ տեղեկատվության հայտնաբերման կամ օրենսդրության պահանջների էական խախտումների առկայության դեպքում¹⁶¹: Ծրագիրը բարեգործական որակվելու դեպքում տվյալ կազմակերպությունը պետք է իր գործունեության վերաբերյալ տարեկան հաշվետվություն ներկայացնի լիազոր մարմնին: Լիազոր մարմինը, որը կայացնում է որոշումները և իրականացնում «Բարեգործական ծրագրերը բարեգործական որակելու և գրանցելու կարգով» սահմանված մյուս գործառնությունները, հանդիսանում է ՀՀ փոխվարչապետը: Վերջինս պետք է ծրագրերը բարեգործական որակելու մասին որոշում կայացնի Բարեգործական ծրագրերի համակարգման խորհրդակցական հանձնաժողովի կողմից ներկայացված

157 ՀՀ հարկային օրենսգիրք, 04.10.2016, հոդված 59:

158 ՀՀ հարկային օրենսգիրք, 04.10.2016, հոդված 64:

159 ՀՀ օրենքը «Բարեգործության մասին», 08.10.2002, հոդված 16:

160 ՀՀ կառավարության N 66-Ն որոշումը «Բարեգործական ծրագրերի մասին» 16.01.2003:

161 ՀՀ կառավարության N 66-Ն որոշումը «Բարեգործական ծրագրերի մասին», 16.01.2003, Հավելված 1. Բարեգործական ծրագրերը բարեգործական որակելու և գրանցելու կարգը, հոդված 28:

առաջարկությունների հիման վրա¹⁶²:

Ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելու դեպքում ՔՀԿ-ները գործում են շահութահարկի, իսկ շրջանառության` 115 միլիոն դրամի շեմը անցնելու դեպքում` ԱԱՀ-ի վճարման նույն դաշտում, ինչ առևտրային ընկերությունները: Ի տարբերություն առևտրային ընկերությունների` ՔՀԿ-ները չեն կարող օգտվել շրջանառության հարկից: Հարկ է նշել, որ քանի որ օրենքում չկա հստակ ձևակերպում հակառակի մասին, նվիրատվություններից ու դրամաշնորհներից ստացած գումարը 115 միլիոն դրամի շեմը անցնելու դեպքում ՔՀԿ-ների ձեռնարկատիրական գործունեությունը կարող է ԱԱՀ-ի վճարման ենթակա լինել` անկախ այդ գործունեությունից ստացած եկամտի ծավալից:

Հետագոտության մասնակիցները տարաբնույթ կարծիքներ ունեն ՔՀԿ-ներին լրացուցիչ հարկային արտոնությունների հատկացման մասին: Մի մասն անբավարար է համարում առկա արտոնությունները և շեշտում դրանց ընդլայնման անհրաժեշտությունը, մյուսներն էլ գտնում են, որ նոր արտոնությունները չարաշահումների առիթ կտան և կվնասեն ՔՀԿ հատվածի վարկանիշին: Այնուամենայնիվ, մի քանիսը կարծիք են հայտնել, որ ապրանքների և ծառայությունների գնումների ազատումը ԱԱՀ-ից կարելի է նախատեսել ոչ միայն միջպետական պայմանագրերով նախատեսված` որոշակի դոնորների կողմից ֆինանսավորվող ծրագրերի դեպքում, այլև հանրային միջոցներից ֆինանսավորվելու դեպքում: Ինչ վերաբերում է ձեռնարկատիրական գործունեության պարագայում հատկացվող արտոնություններին, ապա ՔՀԿ-ներն առաջարկում են նախ հստակ չափանիշներ սահմանել սոցիալական նպատակով իրականացվող ձեռնարկատիրության համար, որի հիման վրա հետագայում հնարավոր կլինի արտոնությունների ներդրումն ու կիրառումը:

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 4. ՔՀԿ-ՆԵՐԻՆ ԼՎԻՐԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՏՎԱՑՄԱՆ ԴԵՊՁՈՒՄ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ և ԱՆՀԱՏՆԵՐԸ ՕԳՏՎՈՒՄ ԵՆ ՀԱՐԿԱՅԻՆ ԱՐՏՈՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ:

ՔՀԿ-ների նվիրատու կազմակերպություններին տրամադրվում է հարկվող եկամտի նվազեցման հնարավորություն, սակայն այդ նվազեցումը շատ փոքր է համարվում` բարեգործական նվիրատվությունները խթանելու համար: Անհատ նվիրատուների համար որևէ արտոնություն նախատեսված չէ:

Ըստ օրենքի` շահութահարկ վճարող կազմակերպությունների (ներառյալ` ընկերությունների, անհատ ձեռնարկատերերի, տնտեսական գործունեություն իրականացնող ՔՀԿ-ների) հարկման բազայի որոշման նպատակով համախառն եկամտից նվազեցվում են ոչ առևտրային կազմակերպություններին տրամադրված ակտիվների, դրանց համար կատարված աշխատանքների և կամ դրանց մատուցված ծառայությունների արժեքը, բայց ոչ ավելի, քան հարկային տարվա համախառն եկամտի 0,25

162 ՀՀ վարչապետի N 1111-Ա որոշումը «Բարեգործական ծրագրերի համակարգման խորհրդակցական հանձնաժողովի կանոնադրությունն ու անհատական կազմը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության վարչապետի 2001 թվականի մարտի 14-ի N 205 որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին, 21.08.2018:

տոկոսը¹⁶³: Որևէ այլ հարկային արտոնություն նվիրաբերող ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց համար օրենքով նախատեսված չէ:

Ըստ հետազոտությունների՝ հարկվող եկամտի նվազեցման ներկա շեմը ընկերությունների կողմից նվիրատվությունների խթան չի հանդիսանում, և շատ դեպքերում ընկերություններն անգամ նվիրատվություններ տրամադրելիս գերադասում են չօգտվել նշված արտոնություններից՝ հիմնականում այս գործընթացի հետ կապված թղթաբանությունից խուսափելու համար¹⁶⁴:

Այս ուսումնասիրության շրջանակում իրականացված հարցազրույցների և ՖԻՏ քննարկումների մասնակիցներից մի քանիսը նշել են 1 կամ 2 տոկոսի հարկի օրենքի անհրաժեշտության մասին՝ որպես ՔՀԿ-ների համար ֆինանսական կայունություն ապահովող և միաժամանակ ՔՀԿ գործունեության թափանցիկությունն ու հրապարակայնությունը խթանող մեխանիզմ: Այս օրենքը գործում է Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի մի շարք երկրներում և հնարավորություն է տալիս անհատներին իրենց վճարած հարկի մեկ կամ երկու տոկոսը ըստ նախընտրության հատկացնել որևէ ՔՀԿ-ի¹⁶⁵:

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 5. ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԶԱՂԱԶԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽԹԱՆՈՒՄ ԵՆ ԿԱՄԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ և ԽԹԱՆԵՐ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒՄ ԴՐԱ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՐ:

Օրենսդրությամբ սահմանված են կամավորների և կամավոր աշխատանքի հասկացությունները, սակայն կամավորության զարգացման խթանները բավարար չեն:

«Բարեգործության մասին» օրենքում ներկայացված է կամավորների սահմանումը, համաձայն որի՝ կամավորներն այն ֆիզիկական անձիք են, ովքեր կատարում են անհատույց աշխատանքներ բարեգործություն ստացողների օգտին¹⁶⁶: «Բարեգործության մասին» օրենքով սահմանված են նաև պետության կողմից կամավորների գործունեությունը խրախուսող նորմեր. այսպես՝ օրենքը սահմանում է ՀՀ նախագահի կողմից «Հայաստանի Հանրապետության պատվավոր կամավոր» և «Հայաստանի Հանրապետության տարվա կամավոր» կոչումների շնորհումը¹⁶⁷: Այնուամենայնիվ, չի հաջողվել տեղեկատվություն գտնել ՀՀ նախագահի կողմից որևէ անձի երբևէ այս կոչումները շնորհելու մասին:

Ըստ աշխատանքային օրենսգրքի՝ կամավոր աշխատանքը և օգնություն ցուցաբերելու նպատակով կատարված աշխատանքը չեն կարող համարվել անօրինական, միաժամանակ նշված է, որ այդպիսի

163 ՀՀ հարկային օրենսգիրք, 04.10.2016, հոդված 123:

164 ՔՀԿ-ների ներգրավվածությունը քաղաքականության մշակման և իրականացման մոնիթորինգի գործում. կարիքներ և կարողություններ, Երևան, 2014թ.: Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների կարողությունների զարգացման կարիքների գնահատում, 2016թ.:

165 «Տոկոսի հատկացման վերաբերյալ օրինագծեր», Ոչ առևտրային իրավունքի եվրոպական կենտրոն, http://ecnl.org/category/percentage-laws/?post_type=publications:

166 ՀՀ օրենքը «Բարեգործության մասին», 08.10.2002, հոդված 9:

167 ՀՀ օրենքը «Բարեգործության մասին», 08.10.2002, հոդված 15:

աշխատանքների կատարման կարգն ու պայմանները սահմանվում են օրենքով¹⁶⁸: «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» օրենքով սահմանվում է հասարակական կազմակերպության կողմից կամավորներ ներգրավելու իրավունքը և ընթացակարգը, ընդ որում, եթե կամավոր աշխատանքի տևողությունը գերազանցում է շաբաթական 20 ժամը, ապա կազմակերպությունը կամավորների հետ կնքում է կամավոր աշխատանքի մասին պայմանագիր: Միևնույն ժամանակ, արգելվում է կամավորներին ներգրավել կազմակերպության ձեռնարկատիրական գործունեության մեջ¹⁶⁹:

Միջազգային կամավորությունը գործնականում կիրառվում է Հայաստանում, և բազմաթիվ կազմակերպություններ կամավորներ են ուղարկում արտասահման և կամ համակարգում են օտարերկրյա կամավորների ներգրավումը տեղական ՔՀԿ-ներում: Այնուամենայնիվ, միջազգային կամավորության վերաբերյալ որևէ իրավական կանոնակարգ չկա: Կամավորական փորձը ընդհանուր առմամբ գնահատվում է ՔՀԿ-ներում և շատ ընկերություններում, իսկ որոշ միջազգային համալսարաններ ընդունելության ընթացքում հաշվի են առնում կամավորական աշխատանքային փորձը: Այնուամենայնիվ, այս պրակտիկան առկա է մասնավոր մակարդակում և չի խթանվում կամ կարգավորվում պետության կողմից:

2017 թվականին ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից մշակվել և շրջանառության մեջ էր դրվել «Կամավորական գործունեության և կամավոր աշխատանքի մասին» օրենքի նախագիծը, որով որոշակի հստակեցումներ էին ներառված կամավորության սահմանման, կամավորների իրավունքների և պարտականությունների, ծախսերի փոխհատուցման և այլ հարցերի վերաբերյալ¹⁷⁰: Մակայն նախագիծը քննադատության արժանացավ ՔՀԿ-ների կողմից՝ որպես սահմանափակող օրինագիծ, քանի որ նախագծով նախատեսված պարտավորություններն անհիմն հաշվետվողականության բեռ էին դառնում կամավորներ ներգրավող ՔՀԿ-ների համար, իսկ կամավորների անձնական տվյալները պետական մարմիններին տրամադրելու պահանջը վիճելի էր մասնավոր կյանքի իրավունքի տեսանկյունից: Երկայուն այս նախագիծը սառեցված է:

Այնուամենայնիվ, քանի որ կամավորության կանոնակարգումը ներառված է միայն «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» օրենքում, հիմնադրամներում կամավորների ներգրավումը մնում է չկարգավորված, իսկ կամավորների ծախսերի փոխհատուցումը ներկա օրենսդրությամբ համարվում է հարկման ենթակա եկամուտ:

168 ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրք, 09.11.2004, հոդված 102:

169 ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 17:

170 ՀՀ օրենքը «Կամավորական գործունեության և կամավոր աշխատանքի մասին», նախագիծ, <https://www.e-draft.am/projects/389/about>:

ՈՒՈՐՏ 9-Ի ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- Պետական աջակցությունը թափանցիկ ու մրցութային հիմքերի վրա դնել՝ ապահովելով թափանցիկ, արդյունավետ ու մասնակցային ընթացակարգեր: Որպես հաջողված փորձ կարելի է օգտագործել Նախկին Սպորտի և երիտասարդության հարցերով Նախարարության առցանց դրամաշնորհային համակարգի ընթացակարգերը, որոնք դրական են գնահատվել ԶՀԿ-ների կողմից:
- Բոլոր պետական մարմինների կողմից տրամադրվող ֆինանսավորման հնարավորությունների և այդ ֆինանսավորմամբ իրականացված ծրագրերի վերաբերյալ առցանց տեղեկատվություն տրամադրել՝ ցանկալի է մեկ միասնական հարթակի միջոցով, որը կապահովի թափանցիկությունը և օգտագործման դյուրինությունը:
- Հստակ և թափանցիկ կանոնակարգեր ապահովել ԶՀԿ-ների ֆինանսավորման հնարավոր մեխանիզմների, ներառյալ՝ դրամաշնորհների, սուբսիդիաների, ծառայությունների մատուցման պայմանագրերի և ֆինանսավորման այլ տեսակների վերաբերյալ՝ հստակ տարբերակելով այս մեխանիզմներից յուրաքանչյուրի նպատակները, ֆինանսավորման, ընտրության, մոնիտորինգի և հաշվետվությունների տրամադրման ընթացակարգերը:
- Վերացնել հանրային միջոցներից ֆինանսավորման դեպքում պարտադիր ֆինանսական աուդիտի պահանջը՝ աուդիտի պարտավորությունը դնելով ֆինանսավորող պետական մարմնի կամ այլ լիազոր մարմնի վրա:
- ԶՀԿ-ներին ձեռնարկատիրական գործունեության համար ավելի բարենպաստ հարկային դաշտ տրամադրել՝ հնարավորություն տալով աշխատել շրջանառության հարկի սկզբունքով, ինչպես նաև հստակ սահմանելով արտոնությունների համար անհրաժեշտ պայմաններն ու չափանիշները:
- Հստակեցնել ԱԱՀ-ի շեմի համար հաշվարկվող շրջանառության մեջ ներառված եկամուտների տեսակը՝ այդ շրջանառության ծավալում հաշվի առնելով միայն ձեռնարկատիրական գործունեությունից եկած հասույթը:
- Բարելավել նվիրատուների համար տրամադրվող հարկային արտոնությունները՝ անհատների և առևտրային ընկերությունների կողմից ԶՀԿ-ներին ուղղված նվիրատվությունները խթանելու համար:
- Կամավորությունը խթանող դրույթներ ներառել աշխատանքային և հարկային օրենսգրքերում, հիմնադրամների մասին օրենքում, ըստ

4.10 Պետություն-ՔՀԿ համագործակցություն

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 1. ՊԵՏԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆՊԱՍՏՈՒՄ Է ՔՀԿ-ՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆԸ և ՆՐԱՆՑ ՀԵՏ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆԸ:

Որոշումների կայացման գործընթացում հանրային մասնակցությունը կարգավորող օրենքներից զատ` պետություն-ՔՀԿ համագործակցությունը կարգավորող կամ խթանող հատուկ քաղաքականություն կամ ռազմավարություն չկա:

Պետության և ՔՀԿ-ների միջև համագործակցության վերաբերյալ առանձին մշակված համընդհանուր քաղաքականություն կամ ռազմավարություն չկա: Համագործակցությունը հիմնականում ձևավորվում է տարբեր իրավական ակտերի միջոցով սահմանված հանրային մասնակցության հնարավորությունների շուրջ, այդ թվում` Հանրային խորհրդի և նախարարություններին ու այլ գերատեսչություններին կից հասարակական խորհուրդների ու ոլորտային աշխատանքային խմբերի միջոցով:

2014 թվականի սեպտեմբերին կառավարությունն ընդունեց «Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բարեփոխումների հայեցակարգը», որը մշակվել էր ՔՀԿ-ների հետ լայն քննարկումների արդյունքում: Հայեցակարգը ՔՀԿ-ների համար բարենպաստ մի շարք դրույթներ ներառեց, որոնք հիմք հանդիսացան «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» նոր օրենքի մշակման համար¹⁷¹: Հայեցակարգի նպատակը սահմանված է որպես ՔՀԿ-ների բնականոն գործունեության և կայուն զարգացման ապահովում: Օրենքում ներառված դրույթներից բացի հայեցակարգը պարունակում է մի քանի այլ դրույթներ, որոնք մինչ օրս չեն իրականացվել, օրինակ` կամավորների ծախսերի փոխհատուցման կարգի սահմանում, ՔՀԿ-ների առցանց գրանցման հնարավորության ապահովում, ՀՀ պետական բյուջեից ՔՀԿ-ներին տրվող ֆինանսական աջակցության ռազմավարության ու ընթացակարգերի սահմանում և ՔՀԿ-ներին հատկացվող պետական ֆինանսավորման առցանց շտեմարանի ստեղծում: Հայեցակարգին կից կա ժամանակացույց, որտեղ, բացի ժամկետներից, նշված են նաև պատասխանատու պետական մարմիններն ու ֆինանսավորման աղբյուրը, ընդ որում, գործողություններն ըստ ժամանակացույցի պետք է իրականացվեին մինչև 2015 թվականի ավարտը: Հայեցակարգի իրականացման մոնիտորինգ, ըստ երևույթին, պետության կողմից չի իրականացվել, կամ առնվազն այդ մասին որևէ հրապարակային տվյալ չկա:

ՖԻՍ քննարկումների մասնակից կազմակերպությունները և հարցված

171 Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի և Եվրասիայի 2014թ. ՔՀԿ կայունության ինդեքս, 2015թ. հունիս:

փորձագետները տարբեր կարծիքներ ունեն այն հարցում, թե արդյոք անհրաժեշտ է պետություն-ՔՀԿ համագործակցության վերաբերյալ առանձին հայեցակարգ կամ ռազմավարություն, բայց բոլորն, ըստ էության, համակարծիք են, որ այս համագործակցությունն անհրաժեշտություն է: Ծատերը նշում են, որ, բացի որոշումների ընդունման գործընթացում ՔՀԿ մասնակցությունից, համագործակցությունը պետք է դրսևորվի նաև տարբեր խնդիրների ուղղությամբ ջանքերի համատեղման միջոցով, այդ թվում՝ պետության կողմից ՔՀԿ-ներին որոշակի ծառայությունների ու գործառույթների պատվիրակմամբ: Առաջարկվել է նաև ՔՀԿ-ներին ներգրավել տարբեր ոլորտային ռազմավարությունների իրականացման գործընթացում:

ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ 2. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔՀԿ-ՆԵՐԻ ՀԵՏ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱԶԱԿՑՈՂ ՀԱՏՈՒԿ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐ ՈՒՆԻ:

Պետություն-ՔՀԿ համագործակցությանն աջակցելու համար տարբեր խորհրդակցական մարմիններ են ստեղծվել, բայց դրանց արդյունավետությունն ու ազդեցությունն ապահովելու համար մի շարք քայլեր են անհրաժեշտ:

ՀՀ սահմանադրության և «Հանրային խորհրդի մասին» օրենքի համաձայն ստեղծվել է Հանրային խորհուրդը՝ որպես կառավարության խորհրդակցական մարմին: Հանրային խորհրդի հիմնական խնդիրներից են՝ քաղաքականության մշակման և իրականացման գործում հասարակության տարբեր շերտերի շահերը ներկայացնելը, պետական կառավարման գործընթացներին քաղաքացիական հասարակության մասնակցությանը նպաստելը, այդ թվում՝ քաղաքացիական հասարակության զարգացման քաղաքականության առաջնահերթությունների վերաբերյալ կառավարությանն առաջարկություններ ներկայացնելը, կառավարության, պետական կառավարման համակարգի մարմինների և քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների միջև փոխադարձ վստահության, երկխոսության և գործընկերային հարաբերությունների ձևավորմանը նպաստելը, հանրային նշանակություն ունեցող հարցերի, այդ թվում՝ օրենքների և այլ նորմատիվ իրավական ակտերի, պետական ծրագրերի, ռազմավարությունների, հայեցակարգերի և դրանց նախագծերի վերաբերյալ հասարակական կարծիքը բացահայտելը¹⁷²: Ըստ օրենքի՝ Հանրային խորհրդին կից գործում են 15 ոլորտային մշտական հանձնաժողովներ, իսկ առանձին հարցերի քննարկման համար կարող են ձևավորել ժամանակավոր հանձնաժողովներ և աշխատանքային խմբեր: Հանրային խորհուրդը կազմված է 45 անդամից, որից 15-ին նշանակում է ՀՀ կառավարությունը, սպա տարբեր կառույցներից վարկանիշային ընտրության միջոցով հավաքագրվում են ևս 15 անդամ: Հետագայում արդեն 30 անդամների կողմից ընտրվում են մնացած 15 անդամները՝ առկա անդամների կողմից առաջադրված թեկնածուներից: Հանրային խորհրդի նախագահի թեկնածուին 45 անդամների շարքից ընտրում է վարչապետը

172 ՀՀ օրենքը «Հանրային խորհրդի մասին», 07.03.2018թ., հոդված 2:

և ներկայացնում է կառավարությանը՝ հաստատման համար¹⁷³:
Հետազոտության մասնակիցները Հանրային խորհրդի աշխատանքին
թերահավատորեն են վերաբերում՝ նշելով, որ այն ձևական և փաստացի
չգործող կառույց է:

Ըստ կառավարության 2016 թվականի որոշման՝ նախարարությունների
առջև դրված խնդիրների և գործառույթների իրականացման ընթացքում
քաղաքացիական հասարակության մասնակցության ապահովման
նպատակով նախարարներին կից հասարակական խորհուրդներ պետք
է ստեղծվելին՝ այդ մասին կետ ավելացնելով նախարարությունների
կանոնադրություններում¹⁷⁴: 2018 թվականի մայիսին պետական
կառավարման մարմինների համար կանոնադրության նոր օրինակելի
ձևաչափ հաստատվեց, իսկ դեկտեմբերի որոշմամբ այդ ձևաչափում
նորից ավելացվեց նախարարություններում հասարակական
խորհուրդներ ստեղծելու վերաբերյալ կետը¹⁷⁵: 2018 թվականին
ընդունված՝ նախարարությունների կանոնադրության օրինակելի
ձևերում վերասահմանվեց հասարակական խորհուրդ ձևավորելու
վերաբերյալ կետը¹⁷⁶: Ոլորտային վերջին հետազոտության համաձայն,
նախարարություններից շատերը (18 նախարարությունից 13-ը) ունեն
հասարակական խորհուրդներ, որոնք պարբերաբար հանդիպումներ են
ունենում: Մինույն ժամանակ, այդ նույն հետազոտությամբ մի շարք
խնդիրներ են արձանագրվել՝ կապված խորհուրդների գործունեության
արդյունավետության, հաշվետվողականության, իրականացրած
աշխատանքների վերաբերյալ տեղեկատվության մատչելիության, խորհրդի
անդամների ակտիվության հետ: Օրինակ, խորհուրդների գործունեության
վերաբերյալ տարեկան զեկույցները ոչ միշտ են հրապարակվել,
իսկ հանդիպումները տեղի են ունեցել շատ ավելի հազվադեպ, քան
նախատեսված է օրենքով¹⁷⁷:

Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը ինտեգրված
սոցիալական ծառայությունների ներդրման գործընթացում
պետական, համայնքային և ոչ պետական կազմակերպությունների
ու անհատների դերը կարևորելով՝ նախաձեռնել է սոցիալական
համագործակցության ազգային համաձայնագիր¹⁷⁸, որի շուրջ միավորված
կազմակերպությունները և անհատները կազմել են «ազգային
մակարդակում աջակցող ցանց»: Աջակցող ցանցի և համաձայնագրի
վերաբերյալ դրույթներն ամրագրված են «Սոցիալական աջակցության

173 ՀՀ օրենքը «Հանրային խորհրդի մասին», 07.03.2018թ., հոդված 5:

174 ՀՀ կառավարության N 337-Ն որոշումը «ՀՀ կառավարության մի շարք որոշումներում
փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին», 31.03.2016:

175 ՀՀ կառավարության N 1552-Ն որոշումը «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2018
թվականի մայիսի 22-ի N 624-Ն որոշման մեջ լրացում կատարելու մասին», 27.12.2018:

176 ՀՀ կառավարության N 1552-Ն որոշումը «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2018
թվականի մայիսի 22-ի N 624-Ն որոշման մեջ լրացում կատարելու մասին», 27.12.2018:

177 Հայաստանում քաղաքականության մշակման միասնական կառավարման մոդելի մոնիթորինգի
զեկույց, ՀԿ կենտրոն, Արագած ՀԿ, 2017:

178 Ազգային համաձայնագրի միանալու հրավեր, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի
նախարարություն, http://www.mlsa.am/?page_id=2841:

մասին» օրենքով, որը սահմանում է աջակցող ցանցի հասկացությունը, համագործակցության սկզբունքները ազգային և տեղական մակարդակով¹⁷⁹: Աջակցող ցանցում ներառված են 47 ՔՀԿ, իսկ 2016 թվականին ցանցի առաջին համագումարին ընտրվել է ցանցի համակարգող խորհուրդը: Սակայն 2017-ից հետո աջակցող ցանցն, ըստ երևույթին, նիստեր չի կայացրել¹⁸⁰: Աջակցող ցանցեր են ձևավորվել նաև տարածքային մակարդակով, սակայն կարելի է ենթադրել, որ դրանք ևս ակտիվ չեն, քանի որ մարզպետարանների կայքերում դժվար է տեղեկատվություն գտնել այդ ցանցերի գործունեության մասին:

Առանձին համատեղ աշխատանքային խմբեր են ստեղծվել նաև միջազգային մի շարք նախաձեռնությունների՝ Կայուն զարգացման նպատակների, Բաց կառավարման գործընկերության, Արդյունահանող ճյուղերի թափանցիկության նախաձեռնության շրջանակներում: Հասարակական խորհուրդներ են ձևավորվել նաև մարզային և համայնքային մակարդակով: ՖԻՄ քննարկումների մասնակիցները հիմնականում թերահավատորեն էին վերաբերում այս խորհուրդներին՝ նշելով որ դրանք կամ չեն գործել, կամ ծառայել են տվյալ իշխանության նպատակներին և կազմվել նրանց մտերիմ կամ փոխկապակցված անձանցից: Այնուամենայնիվ, նշվել են նաև համայնքային կամ մարզային մակարդակում խորհրդի աշխատանքի դրական փորձառության օրինակներ:

Համագործակցության հաջորդ մեխանիզմը ՔՀԿ-ների դիտորդական խմբերն են: Այսպես, «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին» օրենքի պահանջի¹⁸¹ համաձայն և ՀՀ արդարադատության նախարարի հրամանով¹⁸² սահմանված կարգի հիման վրա 2005 թվականից գործում է ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական հիմնարկներում և մարմիններում հասարակական վերահսկողություն իրականացնող հասարակական դիտորդների խումբը: Խմբի կազմում մարդու իրավունքների պաշտպանության ոլորտում գործող հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներն են՝ սահմանված նախարարի հրամանով: Խմբին հնարավորություն է տրվում այցելել քրեակատարողական հիմնարկներ՝ ազատագրկվածների և քրեակատարողական մարմինների հսկողության տակ գտնվող անձանց իրավունքների պաշտպանության, քրեակատարողական հիմնարկներում ազատագրկվածների աշխատանքային և կենցաղային պայմանների ուսումնասիրման, անհրաժեշտության դեպքում՝ քրեակատարողական օրենսդրության մեջ փոփոխություններով և լրացումներով հանդես գալու նպատակով: Չնայած գործունեության ընթացքում որոշ խոչընդոտներին՝ այս դիտորդական խումբը, ըստ հետազոտության մասնակից փորձագետի

179 ՀՀ օրենքը «Սոցիալական աջակցության մասին», 17.12.2014:

180 Ազգային համաձայնագիր/արձանագրություններ, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն, http://www.mlsa.am/?page_id=10438 :

181 ՀՀ օրենքը «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին», 06.02.2002, հոդված 47:

182 ՀՀ արդարադատության նախարարի թիվ ՔՀ-66-Ն հրաման, 18.11.2005:

գնահատականի, հաջողված համագործակցության օրինակ է, քանի որ դիտորդական խումբը ակտիվ գործունեություն է ծավալում, իսկ խմբի կողմից ներկայացվող տարեկան և արտահերթ գեկույցներում բարձրաձայնված խնդիրները հաշվի են առնվում կառավարության կողմից և հնարավորության դեպքում լուծումներ են տրվում¹⁸³:

Առցանց հարցման մասնակիցներից 55-ը նշել են, որ մասնակցել են որևէ խորհրդակցական մարմնի աշխատանքներին, բայց տարբեր կարծիքներ են հայտնել դրանց կազմման թափանցիկության, հասանելիության, որոշումների կայացման գործընթացում ազդեցության վերաբերյալ: Մի քանի ՔՀԿ-ներ հասարակական խորհուրդների հաջողված աշխատանքի օրինակներ են ներկայացրել, մյուսները նշել են, որ խորհուրդն ունեցել է ձևական բնույթ: ՔՀԿ-ներից մեկի նկատառումով՝ «գործում են այն խորհրդատվական մարմինները, որտեղ ներգրավված ՔՀԿ-ները արհեստավարժ են և ունեն ոլորտի մասին առավել խորը, փաստարկված գիտելիքներ: Մյուս դեպքերում հիմնականում առաջարկներ չեն լինում և այն վերածվում է լուծումների և ոչ համատեղ աշխատանքի»: Նմանատիպ կարծիք են հայտնել նաև փորձագետներից մի քանիսը՝ այսինքն, ինչպես նշվեց որոշումների ընդունմանը մասնակցության վերաբերյալ բաժնում, հաճախ ՔՀԿ-ների փորձառությունից ու հմտություններից է կախված տվյալ մարմնի աշխատանքի արդյունավետությունը: Փորձագետներից մեկն առաջարկում է վերանայել խորհուրդների աշխատանքի մոտեցումը՝ մշակել խորհրդի գործունեության ռազմավարություն, սահմանել աշխատանքի ուղղություններ և չսահմանափակվել հանդիպումից հանդիպում հաղորդակցությամբ: Խորհուրդներում ՔՀԿ-ների ներգրավման չափանիշների մասով բաց կա, քանի որ պարզ չէ, թե ինչպես են հրավիրվում կամ ընտրվում այս կամ այն խորհրդի անդամները:

ՈԼՈՐՏ 10-Ի ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- Գործարկել համագործակցության առկա ինստիտուցիոնալ մեխանիզմները՝ բարելավելով հասարակական խորհուրդների և այլ խորհրդակցական մարմինների արդյունավետությունը, թափանցիկությունը, հանրային մոնիտորինգի մեխանիզմները:
- Քաղաքացիական հասարակության հետ համատեղ պլանավորել և իրականացնել միջոցառումներ ՔՀԿ-ների համար առավել նպաստավոր միջավայրի ապահովման ուղղությամբ, ներառյալ՝ հարկման պահանջների մեղմացումը, պետական ֆինանսավորման ծավալի ընդլայնումն ու թափանցիկության ապահովումը, պետական քաղաքականության մշակման, իրականացման և մոնիտորինգի գործընթացներում ՔՀԿ-ների իմաստալից մասնակցությունը և տվյալ գեկույցի արդյունքների բխող այլ դրույթներ:

183 Դիտորդների խմբի գործունեության վերաբերյալ մանրամասներին և գեկույցներին ծանոթանալու համար տե՛ս չ՛հ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական հիմնարկներում և մարմիններում հասարակական վերահսկողություն իրականացնող հասարակական դիտորդների խումբ, <http://www.pmg.am/hy/> :

V. ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ելնելով հետազոտության մասնակիցների կողմից առավել հաճախ բարձրացված խնդիրներից, ինչպես նաև «ՔՀԿ չափիչում» ներառված ցուցանիշների վերլուծությունից՝ առանձնացնենք մի շարք առանցքային առաջարկություններ, որոնք ռազմավարական նշանակություն կարող են ունենալ ՔՀԿ-ների համար առավել բարենպաստ միջավայրի ապահովման համար:

ՔՀԿ-ների ֆինանսական կայունություն. Հայաստանում ՔՀԿ-ները կարող են օգտվել ֆինանսավորման տարբեր աղբյուրներից, օգտագործել ֆոնդահայթայթման մեթոդները՝ առանց վարչարարական և հաշվետվության ծանրաբեռնող պահանջների և սահմանափակումների: Այնուամենայնիվ, ՔՀԿ-ների ֆինանսական կայունությունը շարունակում է խոցելի մնալ, և տեղական ֆինանսավորման աղբյուրների օգտագործումը գտնվում է ցածր մակարդակի վրա: Այսպիսով, պետությունը պետք է միջոցներ ձեռնարկի անհատների և ընկերությունների կողմից նվիրատվությունները խրախուսելու և ՔՀԿ-ների կողմից տնտեսական գործունեության իրականացումը խթանելու համար: Այս միջոցները կարող են ներառել.

- Ավելի շահավետ հարկային խթաններ անհատների ու կազմակերպությունների նվիրատվությունների համար:
- Արտոնյալ հարկային դաշտ ՔՀԿ-ների տնտեսական գործունեության համար,
- Կամավորության խթանում:
- Պետական ֆինանսավորման ավելի մեծ ծավալ, արդյունավետության և թափանցիկության բարելավում, ինչպես նաև ՔՀԿ-ների ծառայությունների պատվիրակման ինստիտուցիոնալ մեխանիզմների ստեղծում:

Մասնակցություն քաղաքականության մշակման և իրականացման գործընթացներին. Հայաստանում կան մի շարք առաջադեմ գործիքներ և հարթակներ՝ որոշումներ կայացնելու գործընթացին հանրային մասնակցությունն ապահովելու համար, այդ թվում՝ էլեկտրոնային եղանակով: Օրենսդրությամբ սահմանված են ինչպես հարցումների, այնպես էլ պետական գործակալությունների կայքերում համապատասխան տեղեկությունների ակտիվ հրապարակման միջոցով տեղեկատվության մատչելիությունն ապահովող դրույթներ: Կարևորվում է նաև մասնակցությունը տեղական ինքնակառավարմանը: Միևնույն ժամանակ, անհրաժեշտ է շարունակական քայլեր ձեռնարկել մասնակցության գործնական կիրառումն ապահովելու ուղղությամբ: Քաղաքականության

մշակման փուլում մասնակցության ազդեցությունը երբեմն կասկածելի է, իսկ քաղաքականության իրականացման և մոնիտորինգի փուլերում ՔՀԿ-ների մասնակցությունը խթանող մեխանիզմները քիչ են: Այսպիսով, այս ուղղությամբ առաջարկվում է ձեռնարկել հետևյալ քայլերը.

- Քաղաքականության իրականացման և մոնիտորինգի գործընթացներում ՔՀԿ-ների մասնակցության ինստիտուցիոնալ մեխանիզմների ներդրում, այդ թվում՝ պետության կողմից պատվիրակման միջոցով:
- Պարտադիր քննարկումների կազմակերպում որոշումների կայացման վաղ փուլերում՝ նշանակալի մասնակցության հնարավորություն տալով պետական քաղաքականության համապատասխան ոլորտներում մասնագիտացած ՔՀԿ-ներին:
- Էլեկտրոնային գործիքներից զատ՝ մասնակցության այնպիսի եղանակների օգտագործման ընդլայնում, ինչպիսիք են հանրային լուսմները, փորձագիտական քննարկումները և հարցումները:

Մոնիտորինգի գեկույցի արդյունքների հիման վրա խորհուրդ է տրվում ռազմավարություն կամ ճանապարհային քարտեզ մշակել՝ ուղղված Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության միջավայրի զարգացմանը: Ճանապարհային քարտեզը պետք է ներառի բարելավված հարկային միջավայրի, գրանցման գործընթացում ՔՀԿ-ների և քիզնեսի նկատմամբ համահավասար մոտեցման, որոշումների կայացման գործընթացում ՔՀԿ-ների առավել արդյունավետ մասնակցության, ատելության խոսքի և ՔՀԿ-ների խարանման խնդիրների լուծման և այլ համապատասխան բաղադրիչներ: Այս փաստաթուղթը պետք է պատշաճ կերպով քննարկվի քաղաքացիական հասարակության շահագրգիռ կողմերի հետ և մշակվի համատեղ ջանքերով:

VI. ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

6.1 Հավելված 1՝ Օգտագործված աղբյուրներ¹⁸⁴

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐ

ՀՀ սահմանադրություն, 05.07.1995, փոփոխված 06.12.2015, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=102510>

ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=119456>

ՀՀ օրենքը «Հիմնադրամների մասին», 26.12.2002, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=122474>

ՀՀ օրենքը «Իրավաբանական անձանց պետական գրանցման, իրավաբանական անձանց առանձնացված ստորաբաժանումների, հիմնարկների և անհատ ձեռնարկատերերի պետական հաշվառման մասին», 03.04.2001, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=121691>

ՀՀ օրենքը «Բարեգործության մասին», 08.10.2002, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=123353>

ՀՀ օրենքը «Չանգվածային լրատվության մասին», 13.12.2003, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=1379>

ՀՀ օրենքը «Հավաքների ազատության մասին», 14.04.2011, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=117173>

ՀՀ օրենքը «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին», 18.05.2015, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=120901>

ՀՀ օրենքը «Տեղական ինքնակառավարման մասին», 07.05.2002, խմբ. 16.12.2016, <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=125341>

ՀՀ օրենքը «Ազդարարման համակարգի մասին», 09.06.2017, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=123969>

ՀՀ օրենքը «Հանրային խորհրդի մասին», 07.03.2018, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=120555>

ՀՀ օրենքը «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին», 21.03.2018, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=123348>

ՀՀ օրենքը «Ոստիկանության մասին», 16.04.2001, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=131406>

ՀՀ օրենքը «Տեղեկատվության ազատության մասին», 23.09.2003, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=1372>

184 Համացանցի հղումները հասանելի են եղել 2019թ. մայիս-հունիս ամիսներին

ՀՀ օրենքը «Պետական տուրքի մասին», 27.12.1997, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=131987>

ՀՀ օրենքը «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին», 06.02.2002, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=131547>

ՀՀ օրենքը «Սոցիալական աջակցության մասին», 17.12.2014, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=119105>

ՀՀ օրենքը «Փողերի լվացման և ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարի մասին», 26.05.2008, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=126311> «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ սահմանադրական օրենքը, 16.12.2016, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=129946>

ՀՀ օրենքը «Հայաստանի Հանրապետության 2018 թվականի պետական բյուջեի մասին», 08.12.2017, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=128170>

ՀՀ սահմանադրական օրենքը «Քաղաքական կուսակցությունների մասին» 16.12.2016, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=110534>

ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրք, 09.11.2004, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=126314>

ՀՀ հարկային օրենսգիրք, 04.10.2016, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=130299>

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, 05.05.1998, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=126332>

ՀՀ քրեական օրենսգիրք, 18.04.2003, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=125137>

ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրք, 05.12.2013, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=126308>

«Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ» ՀՀ օրենսգիրք, 06.12.1985, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=130653>

ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեի նախագահի N102-Ն հրամանը «Հասարակական կազմակերպությունների գործունեության հաշվետվության օրինակելի ձևը, լրացման, հրապարակման և ներկայացման կարգը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեի նախագահի 2018 թվականի փետրվարի 13-ի թիվ 59-Ն հրամանն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին», 15.02.2019, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=128528>

ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեի նախագահի N58-Ն հրամանը «Հիմնադրամների կողմից հրապարակվող հաշվետվության ձևը,

լրացման կարգը, հաշվետվության հրապարակման և Հայաստանի հանրապետության կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտե ներկայացման կարգը հաստատելու մասին», 24.02.2017, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=123015>

ՀՀ կառավարության N 1204-Ն որոշումը «Տեղեկատվություն տնօրինողի կողմից մշակված կամ նրան առաքված տեղեկությունների գրանցման, դասակարգման և պահպանման, ինչպես նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պետական հիմնարկների ու կազմակերպությունների կողմից տեղեկության կամ դրա կրկնօրինակի (պատճենի) տրամադրման կարգը սահմանելու մասին», 15.10.2015, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=122108>

ՀՀ կառավարության N 1146-Ն որոշումը «Հանրային քննարկումների կազմակերպման և անցկացման կարգը սահմանելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2010 թվականի մարտի 25-ի N 296-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին», <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=126002>

ՀՀ կառավարության N 337-Ն որոշումը «ՀՀ կառավարության մի շարք որոշումներում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին», 31.03.2016, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=104665>

ՀՀ կառավարության N 1552-Լ որոշումը «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2018 թվականի մայիսի 22-ի N 624-Լ որոշման մեջ լրացում կատարելու մասին», 27.12.2018, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=127392>

ՀՀ կառավարության N 1937-Ն որոշումը «Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեից իրավաբանական անձանց սուբսիդիաների և դրամաշնորհների հատկացման կարգը հաստատելու մասին», 24.12.2003, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=113917>

ՀՀ կառավարության N 66-Ն որոշումը «Բարեգործական ծրագրերի մասին», 16.01.2003, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=128100>

ՀՀ վարչապետի N 1111-Ս որոշումը «Բարեգործական ծրագրերի համակարգման խորհրդակցական հանձնաժողովի կանոնադրությունն ու անհատական կազմը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության վարչապետի 2001 թվականի մարտի 14-ի N 205 որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին», 21.08.2018, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=133472>

ՀԵՏԱՉՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ՉԵԿՈՒՅՑՆԵՐ

«Տոկոսի հատկացման վերաբերյալ օրինագծեր», Ոչ առևտրային իրավունքի եվրոպական կենտրոն, http://ecnl.org/category/percentage-laws/?post_type=publications

2018 թ. ապրիլ-մայիս ամիսներին Հայաստանի Հանրապետությունում տեղի ունեցած իրադարձությունների և հավաքների դիտորդության վերաբերյալ զեկույց, Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե, Երևան, 2018թ., <http://armhels.com/wp-content/uploads/2018/07/2եկույց-2018-դիտորդության-վերաբերյալ-.pdf>

«Բարեգործության աջակցության հիմնադրամի» բարեգործության համաշխարհային ինդեքս 2017, https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/cafworldgivingindex2017_2167a_web_210917.pdf?sfvrsn=ed1dac40_10

«Բարեգործության աջակցության հիմնադրամի» բարեգործության համաշխարհային ինդեքս 2018, https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf_wgi2018_report_webnopw_2379a_261018.pdf

Ազատությունն աշխարհում 2019 թվականին, Հայաստան (անգլերեն լեզվով), Ֆրիդոմ Հաուս, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/armenia>

Անկախ հաշվետվական մեխանիզմ (ԱՀՄ). Հայաստանի միջանկյալ զեկույց 2016-2018, 2017թ., http://live-ogp.pantheonsite.io/sites/default/files/Armenia_Midterm_Report_2016-2018_ARM.pdf

Անցումային երկրները 2018 թվականին, Հայաստան (անգլերեն լեզվով), Ֆրիդոմ Հաուս, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/armenia>

Ատելության խոսքի մշտադիտարկում, միջանկյալ զեկույց (հուլիս-դեկտեմբեր 2018 թ.), Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե, 2019թ., <http://armhels.com/wp-content/uploads/2019/03/Ատելության-խոսքի-պիլոտային-մշտադիտարկում-2018-հուլիս-դեկտեմբեր.pdf>

Գենդերային քաղաքականությունը Հայաստանում՝ Օրենսդրական, հակագենդերային քարոզչության և համայնք ձևավորելու ռազմավարությունների ուսումնասիրություն, Կանանց աջակցման կենտրոն, http://www.womensupportcenter.org/assets/PDF%20publications/Gender_politics_final.pdf

Դիտորդ #1 (73). Մարդու իրավունքները Հայաստանում 2018 թվականին, Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե, Երևան, 2019 թ. մարտ, http://armhels.com/wp-content/uploads/2019/03/Ditord-2019arm_Ditord-2019arm-2.pdf

Խաղաղ հավաքների ազատության մոնիթորինգի զեկույց (2017 թ. հուլիս – 2018 թ. հունիս), Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե, Երևան, 2018թ., <http://armhels.com/wp-content/uploads/2018/08/Zekuyc-2017-2018.pdf>

Խաղաղ հավաքների ազատության մշտադիտարկման զեկույց (2018 թ. հուլիս – 2019 թ. հունիս), Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե, Երևան, 2019թ., <http://armhels.com/wp-content/uploads/2019/07/Խաղաղ-հավաքների-մոնիթորինգ-2018-2019-զեկույց-2.pdf>

Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի և Եվրասիայի 2014թ. ՔՀԿ կայունության ինդեքս (անգլերեն լեզվով), 2015թ. հունիս, https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/EuropeEurasia_FY2014_CSOSI_Report.pdf

Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի և Եվրասիայի 2017թ. ՔՀԿ կայունության ինդեքս (անգլերեն լեզվով), 2018թ. սեպտեմբեր, https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1866/2017_CSOSustainability_Index_for_Central_and_Eastern_Europe_and_Eurasia.pdf

Կովկասյան բարոմետր (ԿԲ) 2017, Հարավկովկասյան երկրներում քաղաքական, սոցիալական և տնտեսական զարգացումների հանրային ընկալումը (2017թ. նոյեմբերի դրությամբ), 19 դեկտեմբեր, 2017թ., https://www.crrc.am/wp-content/themes/crrc/barometer_files_hy/ներկայացումներ-2017.pdf

Համացանցի ազատությունը 2018 թվականին, Հայաստան (անգլերեն լեզվով), Ֆրիդոմ Հաուս, <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2018/armenia>

Հայաստանում խոսքի ազատության վիճակի և լրագրողների ու ՉԼՍ-ների իրավունքների խախտումների մասին 2019թ. առաջին կիսամյակի զեկույց, Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտե, 2019թ., <https://khosq.am/reports/hայաստանում-խոսքի-ազատության-վիճակի-18/>

Հայաստանում խոսքի ազատության վիճակի և լրագրողների ու ՉԼՍ-ների իրավունքների խախտումների մասին 2018թ. տարեկան զեկույց, Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտե, 2019թ., <https://khosq.am/reports/hայաստանում-խոսքի-ազատության-վիճակի-17/>

Հաշվետվություն 2018 թվականի ապրիլի 13-20-ը խաղաղ հավաքների ընթացքում տեղի ունեցած մարդու իրավունքների խախտումների մասին, «Իրավունքի պաշտպանություն առանց սահմանների» ՀԿ, 20.04.2018, <http://prwb.am/new/hy/2018/04/20/2018-13-20/>

Հայաստանում քաղաքականության մշակման միասնական կառավարման մոդելի մոնիտորինգի զեկույց, ՀԿ կենտրոն, Արագա ՀԿ, 2017թ., <http://ngoc.am/wp-content/uploads/2018/07/Հայաստանում-քաղաքականության-մշակման-միասնական-կառավարման-մոդելի-մոնիթորինգի-զեկույց.pdf>

Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների կարողությունների զարգացման կարիքների գնահատում, 2016թ., <http://www.civilsociety.am/resources/strongsco//pubs/554a577bfb8b13aad17a7f3d763147a5.pdf>

Մամուլի ազատությունը 2017 թվականին, Հայաստան (անգլերեն լեզվով), Ֆրիդոմ Հաուս, <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2017/armenia>

ՔՀԿ նպաստավոր միջավայրի ազգային ուսումնասիրություն, Հայաստան, ՀԿ կենտրոն, Երևան, 2018թ., <http://ngoc.am/wp-content/uploads/2018/11/>

[ՔՀԿ-ՆՊԱՍՏԱՎՈՐ-ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ-ԱՉԳԱՅԻՆ-ՈՒՄՈ-ilovepdf-compressed.pdf](#)

ՔՀԿ-ների ներգրավվածությունը քաղաքականության մշակման և իրականացման մոնիտորինգի գործում. կարիքներ և կարողություններ, Երևան, 2014թ., http://ngoc.am/wp-content/uploads/2018/09/Mapping_Armenia_ARM.pdf

ՔՀԿ-ների պետական ֆինանսավորման աղբյուրները. Մշտադիտարկում, «ՀԿ Կենտրոն» քաղաքացիական հասարակության զարգացման ՀԿ, Երևան, 2019թ., <https://drive.google.com/file/d/1tNwDXP6FM1K75qdKrxo6D0atx4Dko6l/view>

ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ, ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

«Գործընկերություն Հանուն Բաց Հասարակության» նախաձեռնության հայտարարությունը «Լոբբիստական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի վերաբերյալ, 11.11.2005, <https://transparency.am/hy/statements/view/101>

«Կոչ ենք անում նոր իշխանություններին՝ միջոցներ ձեռնարկել՝ ՉԼՍ-ներին գերծ պահելու ոստիկանական ապօրինի գործողություններից և առավել բարենպաստ պայմաններ ապահովել»։ Հայտարարություն, 10.12.2018, <http://medialab.am/news/id/9693>

Ամուլսարի հանրի շահագործման դեմ բողոքի ակցիայի մասնակիցները պնդում են, որ ոստիկանությունն իրենց նկատմամբ անհամաչափ ուժ է կիրառել, Arminfo.am, 20.08.2019, https://arminfo.info/full_news.php?id=44529&lang=1

Բարեփոխում, թե՞ օրենսդրական ճնշում. ՀԿ-ները պնդում են, որ լոբբիստական գործունեության մասին օրենքը կիսանգարի իրենց գործունեությանը, ArmeniaNow.com, https://www.armenianow.com/hy/news/6463/reform_or_repression_ngos_say_law

Խաղաղ հավաքների և միություններ կազմելու ազատության իրավունքների հարցերով Միավորված ազգերի կազմակերպության Հատուկ զեկուցող Կլեման Նյալեցոսի Վուլեի հայտարարությունը Հայաստանի Հանրապետություն իր այցելության ավարտին, Երևան, նոյեմբերի 16, 2018 թ., <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23882&LangID=E>

Հայաստանում տրանսգենդերի պատմական ելույթից հետո LGBTI անձինք մահվան սպառնալիքներ են ստանում, Առավոտ, 26.04.2019, <https://www.aravot.am/2019/04/26/1038786/>

Հայտարարություն, «Նոր սերունդ» մարդասիրական ՀԿ, 06.11.2018, <https://ngngo.net/hy/news/ANOUNCEMENT/97>,

Հայտարարություն. Բաց հասարակության հիմնադրամներ-Հայաստան

գրասենյակի նկատմամբ ոտնձգությունների վերաբերյալ, ստորագրված 70 ՔՀԿ-ների կողմից, 05 հունիսի 2019թ., <http://prwb.am/new/hy/2019/06/05/բաց-հասարակության-հիմնադրամներ-հայա/>

Նաիրա Չոհրաբյանի արձագանքը խտրական էր, Փինք Արմենիա, 06.04.2019, <http://www.pinkarmenia.org/announce/na-upr/>

Սորոսը՝ նախկին իշխանությունների աջակիցների հարձակումների թիրախում, Ազատություն ռադիոկայան, 05.06.2019, <https://www.azatutyun.am/a/29983350.html>

Վալերի Օսիայանը՝ ԼԳԲՏ ֆորումի մասին. «Նպատակահարմար չի, ինքս չեմ գտնում, որպեսզի անցկացվի՝ նաև ռիսկերից, անվտանգությունից ելնելով», Առավոտ, 06.11.2018, <https://www.aravot.am/2018/11/06/991547/>

ՔՀԿ-ների հայտարարությունը օգոստոսի 19-ին ՀՀ ոստիկանության կողմից խաղաղ հավաքի ազատության ոտնահարման կապակցությամբ, 20.08.2019, <https://transparency.am/hy/news/view/2816>

Օպերայի հարակից տարածքում սրճարանների ապամոնտաժումը վաղը կշարունակվի, Azatutyun.am, 14.03.2019, <https://www.azatutyun.am/a/29821742.html>

ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՀԱՐԹԱԿՆԵՐ, ՆԱԽԱԳԾԵՐ, ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ ՏՐԱՄԱԴՐՎՈՂ ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԱՅՆ ՀՂՈՒՄՆԵՐ

«Բաց կառավարման գործընկերություն» նախաձեռնության շրջանակներում Հայաստանի Հանրապետության գործողությունների չորրորդ ծրագիր, Հավելված ՀՀ կառավարության N 1307-Լ որոշման, 15.11.2018, http://ogp.am/u_files/file/OGP_AP_2018_2020_ARM.pdf

«Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքում լրացում և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծ, <https://www.e-draft.am/projects/1912>

«Հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծ, <https://www.e-draft.am/projects/1914>

Ազգային համաձայնագիր/արձանագրություններ, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն, http://www.mlisa.am/?page_id=10438

Ազգային համաձայնագրին միանալու հրավեր, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն, http://www.mlisa.am/?page_id=2841

Էլեկտրոնային հարցումների միասնական հարթակ, <https://www.e-request.am>

Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայք,

<https://www.e-draft.am>

Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգ, <https://www.arlis.am>

Հայաստանի Հանրապետության էլեկտրոնային կառավարում, <https://www.e-gov.am>

ՀՀ օրենքը «Լոռիիստական գործունեության մասին», նախագիծ., <http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=793&Reading=0&lang=arm&enc=utf8>

ՀՀ օրենքը «Կամավորական գործունեության և կամավոր աշխատանքի մասին», նախագիծ, <https://www.e-draft.am/projects/389/about>

Պետական գրանցման/հաշվառման/ համար անհրաժեշտ փաստաթղթեր, տուրքերի դրույքաչափեր և ժամկետներ, ՀՀ կառավարության էլեկտրոնային ռեգիստր, <https://www.e-register.am/am/docs/49>

ՓՈՐՁԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐ

Աշոտ Մելիքյան, Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտե

Ավետիք Իշխանյան, Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե

Արթուր Սաքունց, Հելսինկյան քաղաքացիական ասամբլեայի Վանաձորի գրասենյակ

Արփինե Հակոբյան, «ՀԿ կենտրոն» քաղաքացիական զարգացման ՀԿ

Մարո Մաթոսյան, Կանանց աջակցման կենտրոն

Նաիրա Առաքելյան, Արմավիրի զարգացման կենտրոն

Նունե Պեպանյան, «Օրենսդրության զարգացման և իրավական հետազոտությունների կենտրոն» հիմնադրամ

Սյուզաննա Սողոմոնյան, Իրավաբանների հայկական ասոցիացիա

